

JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

A b o n y i   L a j o s

Fejezetek Elek község történetéből
1724 - 1845

- Bölcsészdoktori értekezés -

O r o s h á z a , 1976

Bevezetés

A ma négy nemzetiségűnek nevezett Elek község nem tartozik a történelmi nevezetességű helyek sorába. Az Árpád-kori helységnevek között Eleket is megtaláljuk, multjáról azonban keveset tudunk. A helység magán viseli az ország történetének sajátos vonásait. Együtt szenvedett, pusztult, együtt éledt és virul az országgal.

Jelen dolgozat nem terjedhet ki egy monografikus feldolgozásra. Az ujratelepítést és a kezdeti évek problémáit igyekszik tisztázni a tagosításig. Ezen időszak jelentőségét az is alátámasztja, hogy a középkori falu - Gyula török kézre kerülésével /1566/ - pusztulása után annak hatása 158 évig lakatlan volt, és az 1724-es év egy új település létrejöttét jelenti. E kezdeti időszak történetének megírásakor szükségesnek tartjuk néhány kiemelt probléma tisztázását.

Ezek: az ujratelepülés~~é~~ lehetőségei, körülményei, a származási helyeik, a falu népességének összetétele, a feudális terhek alakulása, változása, az országos adatokkal való összehasonlítás.

Ezekre a kérdésekre azért is szükséges figyelmet fordítani, mert a szájhagyomány, a köztudat egészen más választ ad rájuk, mint a hitelesnek tekinthető dokumentumok.

Elek történetével már többen foglalkoztak. Ezek a munkák a múlt században kiadott megyei monográfiák és országos összeírások adataira támaszkodnak. /Fényes Elek, Márki Sándor, Gaal Jenő, Balugyai Imre munkái/ Az első összefoglaló munka 1924-ben született a község betelepítésének 200. évfordulójára. Szerzője, Dr. Csepregi Imre, esperesplébános, aki művében elsősorban a plébánia történetét írta meg. Ez a kézirat szolgált forrásul

II.

több helytörténeti dolgozatnak. Egy összefoglaló monográfia a község felszabadulásának 30. és betelepülésének 250. évfordulójára jelent meg 1974-ben.

Vizsgált korszakunk /1724-1845/ történetének megírása azonban szekunder forrásokra támaszkodik kritikátlanul, ami tárgyi tévedésekhez vezetett.

Dolgozatunkban megkíséreltük a község történetének feltárását a primér források alapján. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a múlt században és századunkban megjelent történeti műveket nem hívtuk segítségül. A fent említett szerzők forrásanyagára csupán statisztikai vonatkozásban támaszkodhatunk, de itt is csak kritikával. A társadalmi életre, az értékelésre vonatkozóan teljesen új módon kell eljárunk. Ez pedig nem más, mint marxista szemléleten alapuló történelmi látásmód.

Szükséges egy pár szót ejteni az adatgyűjtés körülményeiről is. A multról beszélő dokumentumok vonatkozásában Elek fekvése szerencsétlen volt. A betelepülés után előbb Zaránd, majd Arad megyéhez tartozott közigazgatásilag. Az uradalom központja a Békés megyében fekvő Gyula volt. Így az iratok két megye között oszlottak meg. Az aradi levéltárban található okiratok számunkra hozzáférhetetlenek. Így csak a Magyarországon fellelhető levéltári anyagot dolgozhattuk fel. Az eleki tanácsházán korszakunkról valló oklevelet már nincsenek. A második világháború idején még teljesnek mondható dokumentáció 1950-re teljesen eltűnt. A plébániai irattár anyaga nyújtott elsősorban segítséget a demográfiai és kulturtörténeti kutatásainkhoz.

Orosháza, 1975. április

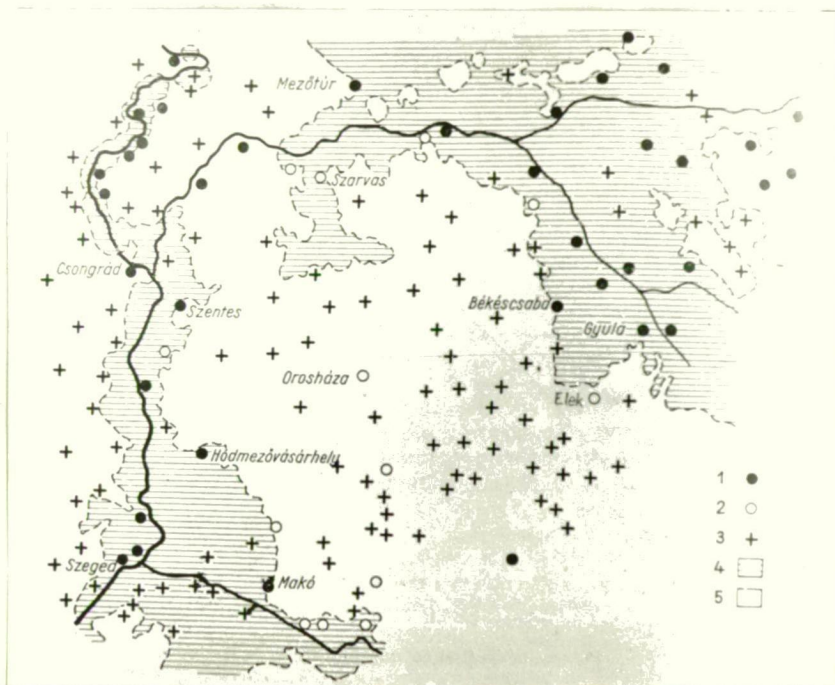
A község megszállítása

A török kiűzése és a Rákóczi-szabadságharc leverése után Magyarország új korszaka kezdődött. A viszonylagos béke időszaka nagy változást idézett elő az ország gazdasági-, társadalmi és politikai életében. Amikor a XVII. század végén sikerült a törököt az országból kivenni, a felszabadított terület és a "királyi Magyarországnak" nevezett ¹⁵²rend között óriási különbség támadt, főképpen demográfiai és gazdasági szempontból. A felszabadult terület szinte néptelen volt, az egykori megfigyelők szerint több napi járóföldön is csak egy-egy nyomorult kis települést lehetett találni.¹ Evlia, Cselebi török történetíró Gyula és környékéről így ír: "Gyula vára a Szaharához hasonló sikságban fekszik, körülvéve mocsarakkal, posványokkal, nádasokkal."² Semmivel sem kedvezőbb az a kép, melyet Márki Sándor fest a felszabadított területekről. "Arad és Bihar nyugati részét, s az egész Békés megyét dsolnakon lehetett bejárni. A jobbágyok földecskéi csak szigetek gyanánt álltak ki az örökös árvizből."³

A gyulai vár török kézre kerülése után Elek is elnéptelenedett, pusztává vált. A török uralom után a XVIII. század elején meg volt a lehetőség az elvadult, parlagon maradt, sok betegséget és veszélyt rejtető termőföld megművelésére, és az elpusztult falvak ujjaépítésére. A kor politikai és társadalmi viszonyai lehetőséget nyújtottak egy ujkeletű honfoglaláshoz, mind a magyar, mind a más nemzetiségű jobbágyok számára.

Ezért történhetett meg Elek puszta benépesítése is. Gyakori típusa a topográfiai fekvésnek a síkságon és árvizmentes térszinnak ártérre néző peremén fekvő belsőség.⁴ Elek újratelepülése is ezt bizonyítja. Lásd az I. ábrát.

I. á b r a

A Körös-Tisza-Maros közti lösztérszín településeinek kora. Ennek az árvizmentes lösztérszinnak a falvai a XVIII. században jórészt az ártér peremére telepedtek.

1 = 1720-ban már fennálló helységek

2 = 1720-1773 között keletkezett helységek

3 = 1773 után keletkezett helységek

4 = ártér

5 = árvizmentes terület

A belsőség védve van az árviztől, ugyanakkor minél közelebb áll a gazdasági élet sokoldalúságához, annál inkább értékelni tudja a kétféle szintet, amelynek határánál fekszik.⁵

A török idő után a XVIII. század gazdasági életét még mindig nagyfokú ^uantarkia jellemezte. Nem csoda, ha az ekkori települések is elsősorban az ármentes szintek ártétre néző peremeit keresték. Erre a legszebb példákat a Körös - Tisza - Maros közti árvizmentes lösztábla nyújtja, ahol a török időben csaknem minden falu elpusztult.

A XVIII. században, vagy azóta keletkezett helységek igen gyors növekedésnek indultak.⁶ A falusi települések a topográfiai fekvésnek nélkülözhetetlen kellékei közé tartozik az ^uantarkia fokán valamennyi elsődleges életszükséglet kielégítésének lehetősége, tehát, hogy ott, helyben a víz, az élelem és építőanyagok teljes sorozata megtalálható, illetőleg termelhető. A falusias település legjelentősebb helyi energiái közé tartozik, hogy termelésre alkalmas határral rendelkezzen.⁷

A falu letelepedésének a helyi energián kívül másik feltétele a helyzeti energia. A helyzeti energia mindig a forgalmi fekvés valamilyen előnyét is jelenti, s a forgalmi fekvésben pedig valamilyen település elérhetőségének a jegyei összegződnek. Az "elérhetőség" szóval kivétel nélkül mindig valamely településnek más településsel való elérhetőségét jelöljük. A helyzeti energiában gazdaságföldrajzi tényezők ^zösszegződnek, természetföldrajzi tények legfeljebb csak gazdasági tényeken át hatnak.⁸

Az eleki puszta rendelkezett a megfelelő helyi- és helyzeti energiával, így nem volt akadálya a puszta megszállásának, a község megalakulásának és gyors fejlődésének.

Az újratelepítés Harruckern János György nevéhez fűződik, aki 1664. március 25-én született Schenkenfelden.⁹

Harruckern János György rövid idő alatt nagy karriert futott be. Az alsé-ausztriai kamarai számtiszt hamarosan császári élelmezési biztos lett, majd 1696-ban kinevezték császári tanácsossá.¹⁰ A spanyol örökös^{sé}i háboruban Savo^llyai Jenő oldalán alezredesként az élelmezési hivatalban dolgozott. 1710-ben nyerte el a császári kamarai tanácsosságot, 1718-ban német-római birodalmi lovaggá avatták.¹¹ Harruckern tipikus képviselője volt azoknak a hadiszállítóknak, akik a Habsburg birodalom háboruiból a legnagyobb hasznot húzták. Értettek a gyors meggazdagodás minden fortélyához és az anyagi gyarapodás mellett a társadalmi és a politikai ranglétrán is töretlenül haladtak felfelé, hogy biztosítsák önmaguknak a további vagyonszerzést a háboru után.

Ezt mutatja az is, hogy Harruckern 1719-ben a kamarától nem pénzt kért, hanem magyar földbirtokot. Vagylagosan a Békés, Csanád és Zaránd vármegyékre kiterjedő területet, illetve a budai kamarális melegvizű malmot a hozzátartozó szőlőskerttel kérte. A neki járó renumeráció értékét 24000 forintnyi összegben állapították meg.¹² A budai malomra és szőlőre vonatkozó kérését a kamara megtagadta, ellenben a Békés,

Csanád, Zaránd vármegyei területet - amely 24000 forintnál többet ért,- és Harruckern János Györgynek adományozták az értékkülönbség készpénzben való kifizetése után. E fölterjesztést III.Károly 1719. július 29-én látta el a legnagyobb "placettel".¹³

A nagyváradai káptalan "1723. augusztus 10-én iktatta be ünnepélyesen az adományozott jószágok földesurává, mert tulajdonjogon a jószágokat csak az indogenatus elnyerése és a királyi adománylevél kiállítása után 1723. május 23-án birhatta törvény szerint."¹⁴

1729-ben Harruckern és családja bárói címet kapott. Ki-nevezték Békés vármegye főispánjának. Beiktatása 1732-ben történt meg.¹⁵

A XIX.század polgári történetírói úgy ábrázolták Harruckernt, mint jószágos patrónust, gáncs nélküli lovagot, akinek egyetlen dolga az volt, hogy paradicsomot teremtsen alattvalói számára a maga birtokán. A századforduló éveiben a megye gazdag parasztökből, vagyonos polgárokból álló testülete könnyes szemmel emlékezett meg Harruckernről. A második világháború előtti nagy kultusz idején is akadtak, akik glóriát emeltek a feje fölé.¹⁶ Pl. Kismarjai-Konrád Emil a magyar faj szerencsésjének tartotta, hogy a báró megkapta az indogenátust, a megyét, mert végül lelkiekben is hozzájuk csatlakozott.¹⁷

Valóban ilyen féltő gonddal védelmezte Harruckern jobbágyai érdekeit? Igen tanácsos fellapozni az egykoru forrásokat. Ezekből kitűnik, hogy a megyei és helyi tisztviselők,

az egyháziak, az idegen zsoldosok, s nem utolsó sorban maga a földesur is a jobbágyság rovására igyekeztek meggazdagodni.¹⁸

A Harruckern birtok újratelepítése része volt a XVII. század végén meginduló és népmozgalommá szélesedő vándorlás folyamatának egyik országból a másikba.

A hatalmas birtoktestek főnemesi birtokosai a telepítésekben egy szempontot követtek: minél előbb előteremteni és földhözkötni azt a jobbágy-paraszt tömeget, mely a birtokok megműveléséhez szükséges. Ez a törekvés a XVIII. század első felében természetes és érthető.¹⁹ Az ország 279805 km² területéből gyakorlatilag 120000 km² terület oly mértékben lakatlan, hogy az összlakosságnak itt csupán egyötöde élt.²⁰

Két körülmény azonban meggyorsította a telepítéspolitikagyors kifejlődését és ellentmondásainak kibontakozását.

Az egyik körülmény abban áll, hogy a földbirtokosok és a kincstár a feudális mezőgazdasági üzem fokozódó munkaigényeinek megfelelően a telepítést tovább szorgalmazták. Így nemsokára munkaerő-tartalék jött létre, melyek igen előnyösnek bizonyultak a nagybirtokosok számára.

A jobbágyság - mivel átmenetileg kedvezményeket kapott - robotcsökkentés, természetbeni szolgáltatások átmeneti elengedése, szabad költözés, vallásgyakorlás, magasan idegenkedett a betelepítéstől. A telepítések révén ugyanis lazítani tudott valamit hagyományos függőségén, és így a paraszti osztályharc egyik jellegzetes formájává alakult.²¹

Harruckern János György a telepítésnél azt a bölcs szabályt követte, hogy "kerülendő mindennemű vallásos és nemzetiségi surlódás", ^{és} ~~hogy~~ egy-egy helyre egynyelvű és egyvallásu jobbágycsoportokat telepített.²² Így lehet megérteni, hogy Csaba és Szarvas lakói ágostai hitvallású szlovákok, Elek lakói katolikus németek voltak.

A birodalmi jobbágycsoportok nem maguktól jöttek az országba. A XVIII. század elején a délnémet vidékek kivándorló jobbágycsoportjai közül volt amelyik Amerikában kötött ki, és volt, amelyik Magyarországon. Egyik a polgári fejlődés és demokrácia uttörője lett, a másik a feudális alávetettségben folytatta életét, még unokáiban is, az uticél megválasztásában a véletlennél egyéb aligha játszhatott szerepet.²³ A jobbágycsoportok áttelepülését mindig ~~hasznos~~ ^{szoros} tárgyalás előzte meg. Mi ösztönözte ezeket az embereket hazájuk elhagyására?

Németországban a Saarvidéktől Hessenig és Frankenig XIV. Lajos rablóhadjáratai pusztítottak. Erre a fegyverzajtól megfélemlített népekre súlyosan nehezedett a sok kis világi, egyházi uralkodó territoriális hatalma, akik ekkor mindnyájan XIV. Lajost játszottak és barokk udvartartásukkal tulterhelték a többnyire szerződéses viszonyban lévő, de szolgáltatásait fizetni nem tudó, s így szinte földhözköltött alaptvalóikat. Emellett a badeni, ^{alemani} és a württembergi "sváb" területeken a parasztbirtokon egyetlen fiú, a legidősebb örökölt, ami a XVIII. század békésebb viszonyaival

beköszöntő nagyobb szaporaság mellett rendkívül megnövelte a kivándorlásra kész emberek számát.

Ezekén a helyeken nem hangzott el hiába III. Károly és a magyar földesurak hívószózata. Ahhoz, hogy a magyar földesurak sikerrel forduljanak a német fejedelmekhez, szükség volt a császár közbenjárására. Ilyen tárgyú császári kérések érkeztek az egyes birodalmi kerületekhez, s ha ott nehézség nem támadt, csakhamar megjelent a császári telepítési biztos embere, vagy pedig egyes magyar urak verbuválói, akik nem egyszer plakátszerű nyomtatványokon próbálták kivándorlásra csábítani a népet.

Mit ígértek nekik? Szabad utazást a Dunán, friss vízben bővelkedő termékeny földet, annyi szántót, rétet, szőlőt, erdőhasználatot, amennyit még a leggazdagabb paraszt sem élvez Németországban, az első termésig teljes élelmet kaphat.²⁴

Nagyobb tömegekben, rendezett viszonyok között csak a 18. század huszas éveitől indult meg a telepítés. Hozzá kellett szokni a mocsaras, lápok~~at~~ termelő posványhoz, éghajlathoz. Ahogy ez megtörtént, az első beköltöző nemzedék tetemes hányada elpusztult és megbetegedett. Minél nagyobb volt a kereslet, annál kevésbé engedték a német földesurak munkaerejüket. Mig kezdetben /császári kérésre/ eltekintettek az u.n. "manumissio", azaz elbocsátási illeték befizetésétől, ezt utóbb rendszeren megkövetelték jobbágyaiktól, úgy, hogy egészen szegény emberek annál kevésbé jöhettek, mert az itteni berendezkedésre is kellett legalább 60-80-120 forint.

Egy-egy vidék a legkülönbözőbb német vidékek lakóiból tevődött össze, aszerint, amint a kivándorlási biztos itt is, ott is rá tudott beszélni a bevándorlásra. Ugyanazon faluban különböző dialektussal beszéltek, s egy keverék német nyelv állott elő. "A legnagyobb ritkaság közé számít, hogy valamely falu lakossága ugyanazt a dialektust beszéli, mint pl. az arad-megyei Elek nagyközség egy, a Würzburgtól északra; a Spessärtől és a Rhön hegységtől körülhatárolt keleti frank dialektust."²⁵

Harruckern a birtokán települni szándékozó németeknek 1723. november 14-én a következő biztosíték-levelet adta ki: "Miután a különféle, a Német-római Birodalomból a Magyar Királyságba érkezett családok nálam jelentkeztek és ajánlkoztak, hogy gyulai birtokomon letelepednek, egyuttal elsősorban azt kérték, hogy nekik és az utánuk jövő ismerősöknek és rokonoknak az évi urasági adók és szolgáltatandó terhek biztos mibenlétéről és jövőbeli rendszabályozásáról őszintén írásban felvilágosítás adassék, minek következtében illendő megkeresésükre kinyilváníttattatik, ugymint

1. Sem jelenlegő ők, sem jövőben az utánuk következő családok, gyermekeik és unokáik sohasem vettetnek /örökös/ jobbágyság alá, hanem amikor egyikük v. másikuk valamilyen okból másutt kívánna letelepedni, illendő kérelmére annak helyességének megvizsgálása után elbocsáttatása mindenkor ingyen fog kiadatni. Ellenben

2. Minden házigazda, aki egy egész telket a földes-
urtól maga és utódai számára birtokba vett, ameddig ezt
használja, évenként két határidőben a 11 forintot lefi-
zetni köteles. Ilyenténképpen a 11 forint lefizetése
~~/után/~~ ellenében az uraság részére sem jobbágyi szolgálá-
tot, sem más robotot teljesíteni egész éven át nem tarto-
zik..... Amint az egész telek után 11 forint említte-
tett, úgy magától értetődően a fél és negyed telek után
arányosan kell számolni.

3. Amint az országos szokás magával hozza, az uraság
részére évenként kilencedet kell adni. Emellett azonban

4. Mindezen ujonnan jövő és már megérkezett családok-
nak vagy házigazdáknak akár kétszeres, akár egyszeres, akár
fél telket birnak az uraságtól, hogy gazdaságukban minél
jobban berendezkedhessenek, három szabad év ígértetik,
amely három szabad év alatt semmi mást, csupán csak a
buzatermés kilencedét kell szolgáltatniuk.

5. Házuk építéséhez az épületfa ingyen adatik, valamint
a tűzifa is, amennyit a házi szükséglet megkíván, ingyen
engedtetik át, mindezen által ezzel a feltétellel, hogy
minden egyes házigazda két szekér tűzifát - az egyiket
karácsonykor, a másikat husvétkor - valamint kaszálás
idején az uraság kívánsága szerint ahol kijelöltetik
egy kazal szénát vágni és elszállítani köteleztetik...

6. Amig /a jövevény/ semmi földet nem művel, vagy az
aratási időt nem tudja kivárni, az uraságtól természetben
való visszaszolgáltatás ellenében szükség szerint gaboná-
val kisegittetik.

7. Ha egyesek komló, mások szőlőműveléshez értenek, és szőlőskertet telepíteni akarnak, azoknak négy szabad esztendő ígértetik, az ötödik évben azonban kilencedet szolgáltatni kötelesek ¹/₂₆

Ezt a biztosítéklevelet vesszük az Elekre települt mintegy ötven család letelepedési szerződésének, hisz a gyulai uradalom része volt az eleki pusztaság is, és a külföldről érkezett jobbágyok először Gyulára mentek és onnan foglalták el új településüket.

Az első településről külön feljegyzés nincs. Nem található a gyulai plébánián sem, ahová Elek 10 éven át, mint fiókegyház tartozott. Csupán annyi állapítható meg a gyulai plébánia történetéből /Historia Domus/, hogy 1732-ben Elek fiókegyházban 50 család lakott. A származási helyek tekintetében egyedüli támpont az eleki plébániai könyvek adatai 1734-től kezdődően, melyek szerint az első telepítéskor érkezők a következő helyekről származnak:

Ailringen
Amerchhausen
Dingelshausen
Estefeld /Oestefeld/
Fraukowinheim
Gerzözhofen
Hartzfeld
Kreintheim
Mergenthall /Mergentheim?/
Müheburg
Obergünsbach
Regershausen
Rildenheim
Risshoff
Spanbrücken

Wolfing /Mulfingen, Wulfingen bei Hasfurt/²⁷

A legtöbb család Gerolzhofenből és Kengerhausenből érkezett. Az eleki plébánián található legújabb adatokból kitűnik, hogy 1724. április 20-án indult Magyarországra /abiit in Hungaria/ Mulfingenből Hammert Henrik hugával, Mária Orsolyával.²⁸

Igy valószínű, hogy a nyár derekára vagy végére foglalták el a nekik kijelölt helyet, és kezdtek hozzá az új otthon építéséhez, igénybe véve a földesur által ígért lehetőséget.

Elekre javarészt parasztok települtek. Iparos névvel csak elvétve találkozunk az anyakönyvekben. A békés építőmunkában a kezdeti időszakban zavarok nem voltak. A lakosok fáradtságos munkával termékennyé tették a sok reménnyel kecsegtető vad területet, és teljesítették a földesurral szembeni kötelezettségeiket is. A termelőerők gyors fejlődését mutatja, hogy 1730-ban a földesuri kilendedlajstromon Elek 522 véka búzát, 144 véka árpát és 72 véka zabot szolgáltatott be kilencedként.²⁹ A község fejlődésében az 1735. esztendő okoz törést. A kuruc hagyományok által lelkesített, a kettős kizsákmányolás terhét viselő parasztság harca 1735-ben az ellenállás legmagasabb fokát, a fegyveres felkelést is elérte.

Az 1735-ös parasztfelkelés a Körösök mentén és a Maros vidékén zajlott le. Békés megyében tört ki, azután áttért Arad, Bihar és Zaránd megyébe. Két pontról indult a felkelés; a békési parasztok és a marosmenti szerb határőrök köréből.³⁰ A felkelés 1735. április 27-én robbant ki. A felkelők csapata Szentandrásról indult, s mire Erdőhegyre ért, már 500-1000 főre nőtt a száma. A szerbek csatlakozására nem került sor. Az aradi parancsnok elfogta a felkelők

Péróhoz küldött leveleit, tőlük megtudta terveiket. A felkelők erdőhegyi táborát minden oldalról bekerítették.

A szerb határőrök verték le a tábort.³¹

Az Aradról kiinduló rác katonaság az utba-eső falvakat már jobbára üresen találta. A nép részint előlük, részint a felkelők elől menekült. Az eleiek elrontották a Gyula felé lévő mocsarakon keresztül vezető hidat, ahonnan a felkelőket várták, s Hollinger Antal János plébános vezetésével Arad felé futottak. Május 7-én a várparancsnok biztatására visszatértek ugyan, de falujukat és templomukat akkorra már kirabolták a "szabadító" rácok.³²

Érthető az eleiek menekülése a felkelők elől, hisz a kuruc hagyományok, a Rákóczi-várás számukra semmit nem jelentett, s békés építőmunkájukban a feudális terhek még nem jelentettek oly súlyos elnyomást, hogy fellázadjanak földesuruk ellen. Valószínű, hogy eljuthatott hozzájuk a felkelők terve is; "az ráczot, parasztembert ne bántsák, hanem a nemességet, örményeket és németeket."³³ Csoda-e, ha találva érezték magukat, és biztonságos helyet kerestek.

A szentandrási felkelés fordította a figyelmet a megyékben lévő közállapotokra. Aradban nem volt törvényes hatóság. A helytartótanács, hogy az aradi és zarándi nép helyzetén javítson, már 1735. szeptember 16-án kérte a királyt, hogy Zarándnak Araddal határos részeit Aradhoz csatolja és ekképp új és erős törvényhatóság megszervezését tegye lehetővé.³⁴ Meg is tett a király annyit, hogy 1738-ban báró Sándor Mihályt nevezte ki Arad vármegye főispánjává.³⁵ A helytartótanács hivatkozva a sok leleplezett visszaélésre, az újabb bajok ~~végzett~~ elhárítása végett 1740. július 30-án ismételten kérte a királyt, egyesítse Aradot Zaránd keleti

részevel s állitson élére külön főispánt és hatóságot. Mária Terézia a régtől fogva tárgyalt kérdést hamar elintézte. Az 1741-es országgyűlés 18. törvénycikke kimondta, hogy Bács, Arad, Zaránd, Csanád vármegyékben lévő katonai helyeket visszacsatolja Magyarországhoz és megyei igazgatás alá helyezi. 1744. szeptember 26-án Zaránd mezővárosban tartotta gyűlését Arad vármegye s október 29-én ott Zaránd megyének jenői és zarándi járását az 1741. XVIII. törvénycikk értelmében adózás és törvénykezés tekintetében végre csakugyan Magyarországhoz /nevezetesen Arad megyéhez/ csatolja.

A gyulai uradalomban Possessio Székudvar, Elek. Pusztáik Kispilly /Kis-Pél/, Szent-Márton, Szent-Király, Gyürke, Tomán, Pecsésd.³⁶

Az 1737-tel megindult közigazgatási, újjászervezési folyamat szükséges és időszerű volt, hisz az elvadult táj mellett a rendezetlen közigazgatási viszonyok, a személyi és vagyonbiztonság hiánya maga után vonta az adóalanyok pusztulását. Az elekiek is megszenvedtek a közigazgatás anarchiája miatt. Alig 10 esztendő telt el új hazájukban, újra kellett kezdeni a rácok rombolása után az elpusztított javak pótlását. Az élet- és vagyonbiztonság megerősítése és fenntartása nemcsak a községnek, hanem az egész országnak érdeke volt. Így érkezett Elekre is reguláris katonaság. Ezt támasztja alá a halottak anyakönyve, mely szerint 1735. július 6-án a Hantois féle lovasezred Raigenscur gróf századbeli trombitása elhunyt, és az eleki temetőben temették el.³⁷ 1736-ban Károly lotharingiai herceg gyalogos csapatának ittletéről tudunk.

1738-ban pedig a bajor választófejedelem gyalogos csapatáról tesznek említést.³⁸

III. Károly 1737-39. évi török elleni háborúinak következményei súlyosan érintették Elek község lakosságát. A háborút pestis kísérte, mely Kúvinban és Kavonincson már 1737. végén kitört. Aradon 1738. augusztus 4-én³⁹ kezdte szedni áldozatait a pestis, ami hamarosan elérte Eleket is. Az első áldozat a községben Geisl Anna Mária férjes asszony, aki 1739. május 3-án hunyt el. Ezután a pestis még 147 áldozatot követelt.⁴⁰

A pestis után nagy munkaerőhiány lett. A munkáskezek pótlását tartotta szükségesnek Harruckern Ferenc Domonkos is, aki apja halála után az uradalmat örökölte. Elek község második betelepítése is az ő nevéhez fűződik. Az új telepítésig is érkeztek elszórtan németek a községbe, akik le is telepedtek. Elekre érkezésükről nincs pontos dátumunk, de feltehetően csak a harmincas évek második felében, hisz az egyházi anyakönyvekben csak 1740-től szerepelnek. Így pl. Doinzer György nőtlen varga Nürnbergből. Egger János György nőtlen Windischmartelből /Salzburg mellett/, Braun Miklós özvegy Edlingaból /Lotharingia/, Axmann Kristóf Zakariás sziléziai származású.⁴¹ Valószínű az országot járva, esetleg már más földesurtól jöve keresték a nekik megfelelő helyet a letelepedésre, és az elekiek nyelvi rokonsága is vonzó volt számukra.

A második betelepítés is toborzással kezdődött. A helyzetet megkönnyítette, hogy már volt példa, és nem kellett úgy nekivágni a hosszú utnak, hogy a bizonytalanságba érkeznek.

Az 1724-ben betelepültek kapcsolatot tartottak az otthoniakkal. Megtörtént, hogy ifju eleki legény németországi szülőfalujából hozta feleségét. A második telepítés pontos idejét Aigner plébános a kereszteltek anyakönyvében örökitette meg. Ez a nap május 15., "amikor utközben a Szentestől errefelé eső mezőségen Schlesinger János és Anna Krisztina házasoknak, Elekre igyekvő telepeseknek leány gyermekük született, és Eleken keresztelték meg. Ez volt az első - írja a plébános -, aki az új telepesek családjából, mely Frankoniából jött és 60 családból áll, legelsőnek kereszteltetett itt."⁴⁵

Az új telepesek több helységről verbuválódtak, mint az elsőek. A második telepítés idején is Gerolzhofen adta a legtöbb bevándorlót. Érdekes, hogy a második telepítéskor Regershausenből családok nem érkeztek, holott az első idején az egyik legtöbb áttelepülőt kibocsátó hely volt. Míg az első telepítésnél egy-egy faluból több család érkezett, addig a másodiknál sok helységről mindössze egy-egy név szerepel. Származási helyek a második telepítés idejéről:

Ailrigen	Marktheidefeld
Alzersheim	Meintsonheim
Adelstein	Mittleren
Bipontium /Zwei- brücken, Pfalz/	Oberspiersheim
Brunstadt	Oberwarz /Oberschwarzscho/
Brugwindheim bei Estech	Oettingen /bei Ausburg/
Gelzheim	Pergelten?
Mieppe Meipbsch	Pergtheim /2 óra Nürchburgtól/
Donesdorf	Peiring
Everdin	Piehe /Picha 2 óra Brüsselestől/
Erbs /Erb/ Erbshausen	bei Schwarzföld
Frankenwinheim	Rödol /Rödheim Schweinfurttól délre/
Forst	

Flöhringen	Salzheim
Gerolzhofen	Schwenfeld
Grumbach /Burgrumbach/	Schüsseln
Herblach	Sitenhofen
Hirschfeld	Spischeim
Hostfill	Unterplechtfeld /Unter- plechtfeld bei Würzburg/
Körnach /2 óra Würzburgtól/	
Lampach /Lembach/	Welsteff
Lautterbach /bei Karstadt Weingarten /Würtengergen/	
Lülsfeld	Windsheim
Lesen /7 óra Triertől/	Riesenhaydt bei Kitzingen
	Zeill ⁴³

A most betelepülők helyzetét már megkönnyítette, hogy elődeik már kialakították a faluképet. Az 50 család, melyről 1732-ben említést tesznek, nem nagy körzetben a templom körül, a partos, szárazabb helyeken építette házeit.

A második telepítéskor érkezők már az ittlévők segítségére támaszkodva tudták családi tűzhelyüket megépíteni. Figyelembevétel az 1739-es pestist, melynek következtében sok család teljesen kihalt, sok megfogyatkozott, így azoknak a házat is igénybe tudták venni.

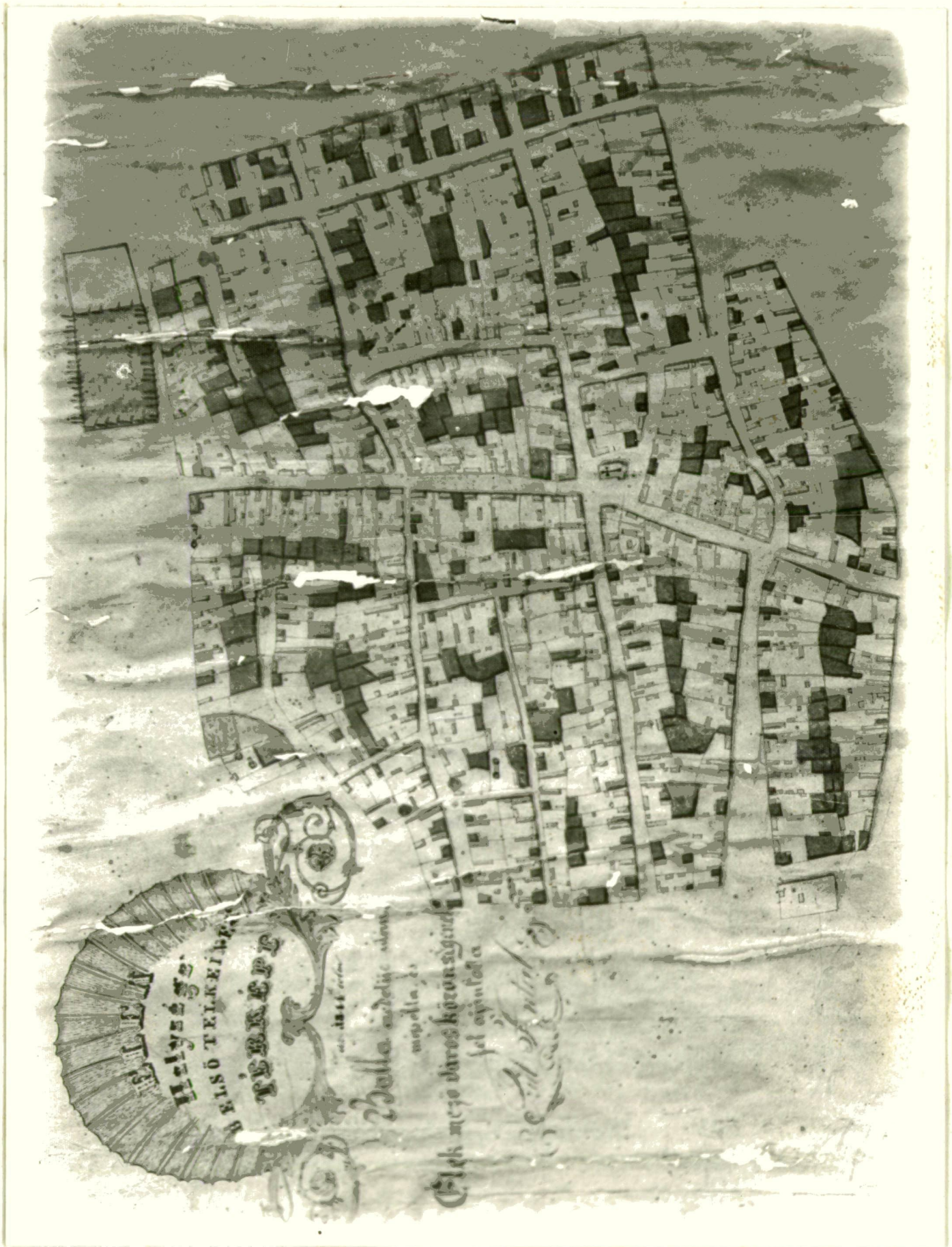
A falukép egy-egy települési terület keretében tartalmazza mindazt, amit a letelepült ember nemzedékek során alkotott. Gazdasági és társadalmi, földrajzi és történelmi tényezők eredménye.⁴⁴ Az új telepesek kezdetben ideiglenes hajlékot építettek ott, ahol a felszíni viszonyok ezt lehetővé tették. A vizes talajból kiemelkedő szárazabb földhátak voltak építkezésre alkalmasak. A tócsákat árkolással és földtöltéssel igyekeztek eltüntetni. Elek keresztutas falu.

A falu két egymásra többé-kevésbé merőleges utra telepszik rá. /1. térkép/

A falunak van egy régebbi és egy újabb része. Az alakulás mozzanatát őrző falumag foglalja magában a templomot, az első temetőt, az iskolát, a középületeket. Ezek körül huzódik a piac, a házsorok, a telkek, csűrök, aklok rendje.⁴⁵

A mai Eleken a régi falumag még mindig változatlan állapotban van. Az utcák görbék, rend²etlenek. Az akkori viszonyoknak megfelelően alakultak a házsorok, melyek a mai napig fennmaradtak.

Gazdaságtörténeti adatok

A hosszú török uralom az Alföldön a termelőerők pusztulását jelentette. Így a XVIII. század első felének egyik feladata lett azok pótlása. Ezt szolgálta III. Károly 1723. évi dekrétumának 103. cikkelye,¹ mely biztosította, hogy bármely szabad embert hat évig minden községi fizetése alóli mentességgel az országba behívhassanak. Hunyadi Mátyás korában Magyarország lakosainak száma már elérte a négy milliót, mégis az 1715. és 1720. évi adóösszeírások adataira támaszkodó hozzávetőleges becslés szerint alig haladta meg az ország azt a tárgyi időszakban.²

A XVIII. század folyamán Magyarország lakossága jelentősen megnövekedett. Hazánk lélekszáma 1805-ben már megközelítette a nyolc milliót.³ Tehát a lakosságnak, mint a legfontosabb termelőerőnek gyors fejlődése mutatkozott meg. Ezt nyomon követhetjük az alföldi Elek községben is.

1724-től a vizsgált százhusz évben a következőképpen alakult a község lakossága:

II. ábra

1724-ben mintegy 50 család jött Elekre. Az 1739. évi pestist követő második telepítés 60 családjával együtt mégis, aligha voltak 500-nál többen. Az 1802-ből származó plébániai javadalmi összeírás szerint 1235 fő élt a faluban, a görögkeleti románokat nem számítva.⁴ Majdnem megkétszereződött ez a szám az 1828. évi összeírás szerint, mert a 2314 összlakosból 2014 római katolikus, 300 görögkeleti vallású volt.⁵

Az 1835. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv - a románokat nem számítva - 2512 lakóról tesz említést.⁶ 80 család Almáskamarásra történt települése /1840./ után, 1852-ben már 3090⁷ lakost tartottak számon Eleken.

Ez a lélekszám-növekedés a természetes szaporodás eredménye, hisz a vitalitási index magas. A lakatlan pusztán annyi föld állt az első telepesek rendelkezésére, amennyit meg tudtak művelni. Nem volt arra szükség, hogy a jobbágyok számára pontosan kijelöljék a rájuk eső szántóföld határát. Az első években tehát ki-ki ott foglalt magának földet, ahol akart, s ha az kimerült, másutt tört magának ujat. Amint a népesség száma nőtt, áttértek a földközösségnek arra a magasabb fokára, amelyben a határ megművelését a község egységesen megszabott terv szerint intézte. A földközösség lényege mindenütt abból állt, hogy a község határa közös tulajdont képezvén, ennek használatához a község minden tagjának egyenlő joga van, vagyis mindenki egyenlő távol és egyenlő minőségű földet kapott. Ezért a földeket a talaj minősége, fekvése szerint osztályozták és ennek alapján a határt táblákra, a táblákat pedig annyi részre osztották, ahányan jelentkeztek. Az összes táblának egy-egy ilyen része együttvéve alkotott egy

nyilat, mely tehát sok darabban feküdt széjjelszórva a határban.⁸

Ha a föld bizonyos idő múlva kimerült, a határ más-más részeit osztották ki, és az előbbi szántó ugarrá vagy legelővé alakult. A szántó területe ilyen formán ide-oda vándorolt a határban. Ezt az állapotot szüntette meg a lakosság olyan mérvű szaporodása, hogy minden földet be kell vonni a termelésbe. Az eleki határ első pontos kijelölésére 1731. november 30-án került sor, amikor Korándy István, Zaránd vármegye jegyzője, Tomcsányi János, a gyulai uradalom jegyzője és Balácska Kis Pál István szabados határjárással, határlevelet készítettek.⁹

A második telepítés után megművelt terület nagysága megnövekedett. Így kerültek összeütközésbe az elekiek 1747-ben Andrásy Zsigmond kétegyházi földesurral, aki a gyulai uradalom prefektusához irt levelében panaszkodik, és elégtételt kér, mivel az elekiek a "Kétegyházi határban lévő keresztes helységről lekaszáltak és elvittek 6 boglya szénát."¹⁰ Más helységről szintén panaszkodtak a határok pontatlan megjelölése és a gyakori határsértések miatt, ezért Arad megye szolgabirája és esküdtje 1748. január 2-án a gyulai uradalomban határrendezést tartott, mely szerint: "az eleki, kétegyházi, lökösházi hármashatártól, délről, északra az Ottlakáról Kétegyházára menő ut melletti kettős halomig olyformában, hogy a nagyobbik határ egészében az eleki határhoz esik, a kisebbik halomtól az Ottlakából Kétegyházára vezető uton keresztül 450 lépésre eső nagy határhányásig, és ismét az Elekről Kétegyházára vezető uton keresztül 800 lépésnyire levő orom tetején eső határnak

tartva, mindpedig már északról napkelet felé fordulva, ahon nagy határhányáshoz vezetve, hol már az eleki, gyulai, kétegyházi határok összejönnek, mutatják az eleki és kétegyházi határokat elválasztó vonalat.¹⁴ A határok pontos kijelölése után a további terjeszkedés csak úgy volt lehetséges, hogy a megmaradt határokon belül a táj képen változtatásokat vittek végbe. Az egyre növekvő lakosság tehát erősen irtotta a szükségesnél nagyobb nádasokat, hogy helyüket a nedvesebb helyeken rét, a magasabbakon legelő foglalhassa el. Ma már elképzelhetetlen a falu határának ilyen kijelölése. Néhány elnevezés még ma is őrzi ezeknek az emlékét. Valószínű, hogy az Elek határában lévő "papi domb" hajdanán szintén ilyen funkciót töltött be.

Az ugar feltörése után a parasztok rátértek az e tájon legmegfelelőbb gabona termesztésére. A falu határa, a kevés szikes területet leszámítva, igen termékeny. Így sokféle növényt termesztettek. Buza, árpa, zab, köles, kukorica, dohány, szőlő és káposzta szerepel írásos emlékeinken, melyekből a megyei és uradalmi termésátlagokat figyelembevéve, Elek előkelő helyen állt. A község előre megállapított terv szerint osztotta fel a fordulókat az egyes gabonafajták termesztésére. Ha valaki a tervet nem tartotta be, akkor a tanács közbe lépett.

A mezőgazdasági termelés rendkívül ki volt szolgáltatva az idő szeszélyeinek. Még a jól felszerelt gazdaságok sem rendelkeztek minőségi munkaeszközökkel, és a parasztok sem a fejlett agrokulturához szükséges tudással és tapasztalatokkal. Gaál Jenő "Arad vármegye és Arad szabad királyi város

közgazdasági, közigazgatási és közművelődési állapotának leírása" című művében Elekről már a tagosítás utáni állapotokat írja le, melyek fejlettebbek a nyomásos gazdálkodásnál. Az írás a múlt század ötvenes éveiből származik, s az akkori állapotokról szól. Ebből azonban következtetni lehet, a korábbi időszakra.

"Elek határának talaja - írja Gaál - általában termékeny... A legelő szikes és nem javítható. A talaj művelése nem észszerű, s azt rendszerint csak kukoricával és búzával vetik be, de az ugarolás mindinkább térhódít. Többnyire kettős ekét és vasboronát használnak. A vetőgépek gyakoriak, cséplőgép is megfelelő számban van, de egyéb gazdasági gépek csak elvétve találhatók. A trágyázásra a nép nagy gondot fordít, a trágyát általában megbecsüli, azonban észszerűen bányázni nem tud vele. A buza és árpa 6-7, a zab 8, a kukorica 8-9 mázsát ad holdanként. Az állattenyésztés általában fejlődést alig mutat. A háziállatoknál a fajra különös tekintet nincs. A legelő mellett az istállózás csak igen kis mértékben fordul elő, a takarmány termesztésre csekély gond fordítottatik. Erdő nincs; a gyümölcsstermesztésre különös súlyt nem fektetnek. A szőlőtermelés dividi, de az eljárás vele igen kezdetleges. A háziipar tekintetében csupán kismértékben termelt kendernek saját feldolgozása említendő. A nép értelmisége, különösen a gazdasági értelmisége fejlődik, de a földművelést oly kiterjedt mértékben üzi, hogy időnyerés végett a belterjes eljárását mellőzi."¹² Nem sok dicsérő jelzõt vetett papirra a szerző az elekiek-ről, így könnyen elképzelhetjük, milyen gazdasági állapotok uralkodtak a leírás előtt száz évvel, amikor a parasztok

termelési tapasztalata, a termelőerők szintje messze elmaradt a fentebb leírt viszonyoktól.

A nehéz viszonyok ellenére a betelepült lakosok fáradságos munkával hamarosan rangos helyre küzdötték fel magukat a gyulai uradalom mezővárosai és községei között. A kilenced összeírások tanúsága alapján az 1730-as esztendőben a kilenced lajstromára 26 helységet irtak össze, mindegyiket jó termés eredménnyel. Békés, Gyarmat, Magyargyula, Székudvar, Gyulavarsánd, Csaba után Elek a hetedik helyet foglalta el.¹³

1732 mutatja a jobbágy kiszolgáltatottságát a természet viszonyosságainak. Ebben az évben az uradalomban csak 21 helységet irtak össze, és a 21 közül 10-ben nem termett tavaszi buza. Elek ebben az évben a beszolgáltatott kilenced alapján a 11. helyre került.¹⁴ Az 1737. esztendőben már a kilencedik, és 386 véka búzát, 1011 $\frac{4}{9}$ véka árpát, 389 $\frac{6}{9}$ véka zabot kap az uraság a falutól.¹⁵ Igen változatos képet mutatnak a falusi összeírások is. A számok arra engednek következtetni, hogy a falu lakosai között a differenciálódás már megindult, ami sokszor objektív tényezők eredménye, és a későbbiek során tovább erősödött. 1733-ban 1319 kereszt¹⁶ buza, 610 kereszt árpa és 146 kereszt zab termett, igen egyenlőtlen elosztásban.

Zielbauer György	58 $\frac{1}{2}$	kereszt	búza,	39 $\frac{1}{4}$	árpa,	5 $\frac{1}{4}$	zab
Wittmann Lőrinc	59	"	"	12	"	7 $\frac{1}{4}$	"
Filip Lőrinc	50 $\frac{1}{2}$	"	"	45	"	6 $\frac{1}{4}$	"
Durst Péter	-			3	"	-	
Foglern Ferenc	-			4	"	-	
Mühler György	-			6	"	-	
Tagliber Márk	-			-		x	17

Az 1735. év sok keserűséget hozott a lakosoknak. A rác katonaság garázdálkodása után még gabona sem termett megfelelő mennyiségben. Az összeirt 55 lakos közül 8 főnek semmi, 5-nek pedig alig termett gabonája. Az egész termés gyengének mutatkozott. 784 $3/4$ kereszt buza, 61 árpa és 12 kereszt zab termett.¹⁸ Az 1739-es pestis után, amikor a termelők létszáma megcsappant, arra következtethetnénk, hogy ez a terméseredményekben is megmutatkozott. Azonban az 1741. esztendő az eddigi legjobb eredményt mutatja, így 1627 $2/6$ kereszt buzát, 189 kocsi /currus/ árpát, valamint 231 $2/6$ kereszt és 6 $4/6$ kocsi zabot arattak le.¹⁹

Ekkor találkozunk az eleki összeírásoknál először románok nevével. Az 1741. évi összeíráson 7 román /valach/ neve szerepel, mint pl. Gligor, Paskul, Pintye, Mihály.²⁰

A román beszivárgás Elekre már korábban megkezdődött, és béresként, cselédként alkalmazták őket a faluban.

1747-ben egy határpernél, Kispél - Nagypél és a gyulai uradalom között volt a 45 éves Alb Flóra "mercenarius", aki 22 esztendeje szolgált Eleken béresként. Ő már 1725-ben a községbe került, míg társa "Kozma Togyer mercenarius" 15 éve volt béres szolga.²¹

Ugyanakkor már magyar név is feltűnt, Molnár István neve, aki szintén a határpernél tett tanuvallomást, 38 éves volt és néhány éve béres szolga a községben.²²

A román beszivárgás is része volt annak a nagy népmozgalomnak, ami a 18. század elején jellemző volt Magyarországra. A török kiűzése az országból még nem történt meg teljesen. A kis román hegyi falvakból ugyanakkor a török elől menekülve sok román érkezett a már békésebb viszonyok között dolgozható

falvakba, ahol munkát vállalt. Az Eleken dolgozó románok származási helyét nem tudjuk megállapítani. Csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Ottlaka és Kétegyháza románok által lakott falvak. Elbeszélések alapján azonban kitűnik, hogy nemcsak az Elekhez közel fekvő helységekből jöttek, hanem aratás idején távolabbi vidékekről is érkeztek románok /néha magyarok is/, sok ezek közül itt le is telepedett. Az 1741-es összeírás, ahol a románok neve szerepel, azért is érdekes, mert a későbbiek során egyetlen oklevélen sem történik említés róluk, csak országos összeírásokban említik, számuk mintegy 300 1827-ben.²³

Az oklevelekben szereplő románok feltehetően már huzamosabb ideje Eleken dolgoztak és az 1739-es nagy halálozás után a parlagon maradt földet ők vehették művelés alá. Paskul nevezetű egyénnek 34 kereszt buzája és 2 cürus árpája termett, ami azt is bizonyítja, hogy jelentős termelési eszköz birtokában lehetett. Valószínű, a második telepítés után a románoknak ez a lehetősége megszűnt.

A termelőerők fejlesztése mind az uraság, mind a parasztok érdekeit szolgálta. A földesur az óriási gyulai uradalom benépesítése után a tiszta jövedelem gyarapítására törekedett, nem is eredménytelenül. 1730-ban ez a birtoktest még csak 2750 forint tiszta jövedelmet hozott. A jövedelme évről-évre hatalmasabb arányban növekedett. Lássunk egy rövid statisztikát.

1770-ben tiszta jövedelem 75 919 forint 37 krajcár

1783-ban	"	"	132 793	"	58	"
1789-ben	"	"	142 000	"	00	"
1793-ban	"	"	162 000	"	00	" 24

Honnan származott az uradalom e hatalmas jövedelme?

A jobbágy csak haszonélvezője és nem tulajdonosa volt a földesurtól kapott földnek. Ezért censust fizetett, kilencedet adott és szolgáltatásokkal tartozott. Örökösödési jogát csak annyiban biztosíthatta, hogy a telek apáról fiura szállt. Törvényes örökös hiányában azonban a jobbágy öröksége a földesurra szállt, de a megürült telket nem csatolhatta allodiumához, hanem ismét jobbágynek kellett átadnia.

A jobbágy csak az irtványföldekre és a szőlőkre nézve birt valamivel nagyobb tulajdonjoggal, mert azokat elzálogosíthatta, el is adhatta, a földesuri tulajdonjog megsértése nélkül.²⁵

A jobbágyok szolgálatait Eleken az urbárium behozataláig a földesurral időről-időre kötött szerződések szabályozták. A kontraktus a szolgáltató néppel folyó egyezkedésből született. A járadék formáinak és mennyiségének megbeszálásánál bizonyos okok miatt, a jobbágyok igényeit is figyelembe vették részben. Ezért a szerződések legtöbbször az alávetettek számára időlegesen kedvezőbb feltételeket tartalmazott, mint az urbárium. Így pl. a robot legtöbbször csak másodrendű szerephez jutott benne.²⁶

A szerződés a jobbágyok javadalmait és szolgáltatásait általában nem névreszólóan külön-külön, hanem a lakosság egészére globálisan határozta meg. Legtöbbször magánuton jött létre, ezért a hatóság egyáltalán nem kezeskedett megtartásáról, így annak tudta és beleegyezése nélkül felbontható, vagy módosítható volt.²⁷

Az eleki előljárók a szerződés megkötésének idejét a letelepeléssel azonosították, amit háromévenként megújítottak.²⁸

Az újra és ujrakötött szerződésekből kiderül, hogy a földesur bizonyos haszonvételek árendáját mindig drágábban adta.

A földesur az előző szerződések figyelembevételével 1762-ben az elekiek fizetnivalóiról u.n. "conventio seu ^{contractus} triennalis"-t hároméves egyezséget adott ki.

Conventio seu Contractus Triennalis.

Paulus Pech on Insuper Comitatus Aradensis Sineca ac
 Jure Perpetuo ad Illusterrimum Dominum et
 Baronem Dominum Franciscum ab Harruckian
 Berperum de Gyula, Sacerdotem et Regium
 solica Majestatis Elector Cameræ Austriacæ Con-
 siliarium, et Insuper Comitatus Békésien-
 sium Arcem Comitem etc. spectans argui Perpetuo
 solvet secundum Catenis Provisam Conventio-
 nem per Triennium et quidem à 1^a Januarij 1762
 usque ultimam Embis 1764. Triennalis
 "minalis Annuatis, ac Arenda à Beneficiis
 Terrestre Dominium Concernentibus; usque.

		Arenda Summa	
		per Annum	pro
85 Insuper Sineca Insuper Sineca à 1762	.....	170	
5. Sineca Insuper Sineca à 1762	.....	5	
à Terragio Provisis	.....	120	
Summa fupradictorum		315	
Arenda Ceuilli	.....	170	
Maelli	.....	10	
Pro Nota	.....	5	
Biscarua	.....		
Trajicium	.....		
pro Parte Pradij Apsthi	.....	120	120
Pro on Culu e. Arenda hominis 500	.....		
Pro Summa			620

"A nemes Békés vármegyében helyezettett és örök jogon méltóságos báró Harruckern Ferenc urnak, Gyula örökös urának ő császári és apostoli királyi felsége udvari kamarai tanácsásának nemes Békés vármegye főispánjának birtokában lévő Arad vármegyében fekvő Elek község fizessen az előzetesen létrejött megegyezés szerint három évre, és pedig 1762. január 1-től 1764. december utolsó napjáig évi uradalmi cenzus és a földesuraságot illető haszonvételek utáni árende címén ugymint:

85 egésztelkes lakosok egyenként 2 forintjával	170
5 féltelkes gazdák egyenként 1 "	5
Földbérből	<u>140</u>
Az uradalmi cenzus összege:	315
A kocsmá árendája	170
Mészárszék "	10
1 malom "	5
Halászat "	-
Rév "	-
Apáti pusztá egy részéért	120
A kilenced árendája	<u>500</u>
	1120 Ft.

Ehhez járulnak a szokott boglya szénák, 80 boglya, melyeket egy évben kaszálni vagy készpénzben megvásárolni és a kijelölt és megnevezett helyre kell szállítani. Nem különben az 50 öl tűzifa beszámllítása."²⁹ Az uraság a hároméves szerződést a községgel kötötte, a communitas nevében a bíró, a jegyző és a három esküdt irta alá, kötelezettséget vállalva a szerződésekben lefektettek megtartására és teljesítésére.

Az 1768-ban megújított szerződésben a kocsmá árendája 30, Apáti puszta egy részének árendája 20 forinttal magasabb.³⁰ Ugyanakkor az 1750-es években új terhet rótt a földesur a jobbágyokra. Ez a hetelés. A "kilenc~~en~~ kérdőpontra"³¹ adott válaszból nem tudjuk meg, hogy mióta és hány szekeres vagy gyalogos hetelt, csak azt, hogy az új szolgáltatás az elekiek számára nagy teher "grösste Beschwerde", és panaszként említik. Az uradalom többi községének a "kilenc kérdőpontra" adott válaszából képet alkothatunk az új kötelezettség kezdetéről és súlyáról. Magyargyula és Csaba pontosan megadja, hogy 18 éve, tehát 1751 óta tartoznak heteléssel.

Berény évenként négyszer 6 szekeret, 16 gyalogost, Magyargyula 2-3-szor 12 szekeret, 24 gyalogost, Orosháza esztendőnként háromszor 8 kocsit, 12 gyalogost, Eötsöd /Öcsöd/ ~~gép~~ gátépítéshez gyalogembert küldött hetelni.³² Az itt említettekből arra következtethetünk, hogy az elekiek terhe is hasonló lehetett, hisz a községek fejlődése és szerződései sok hasonlóságot mutatnak. Minden újabb földesuri szolgáltatás nagyobb és nagyobb teher a lakosságnak. A községen belül az egyes családok különféleképp tudták a rájuk rótt kötelezettségeket teljesíteni, mivel a telek és igásállomány különbözősége a már megindult differenciálódást magán viselte. Egy 1762.évi összeíráson a község lakói 37 bivaly, 256 ló, 516 tehén, 225 üsző birtokosai voltak.

Az állatállomány megoszlása a 96 család között:

Állattal nem rendelkezik:	7
1 db-bal rendelkezik	2
2 " "	5

3 db-bal rendelkezik:	5
4 " "	9
5 " "	8
6 " "	6
7 " "	5
8 " "	3
9 " "	5
10 " "□	2
11 " "	2
12 " "	7
13 " "	3
14 " "	1
15 " "	4
16 " "	2
17 " "	1
18 " "	1
20 " "	2
21 " "	2
22 " "	4
23 " "	1
25 " "	1
26 " "	1
31 " "	4
35 " "	1
39 " "	1
40 " "	1
47 " "	1 33

Nincstelen	7	7,3 %
1-5 db-bal rendelkezik	29	30,2 %
6-15 db-bal rendelkezik	38	39,6 %
16-25 db-bal rendelkezik	13	13,5 %
26 és több db-bal rendelk.	9	9,4 %
	96 fő	100 %

A leggazdagabbak:

Szilbereisz András	7 bivaly,	6 ló,	22 tehén,	12 üsző
Czeller Valentin	7 "	4 "	18 "	11 "
Ruck György	5 "	7 "	19 "	8 " ³⁴
				birtokosai.

A másik véglet a nincstelen családok megjelenése. Ez az összeírás nem mutat még egy lezárt, időtálló, szilárd keretet.

Ezek a keretek lazák, rugalmasak, köztük állandó áramlás folyik fölfelé és ^{le}felé egyaránt, a jobbággy vagyoni erejében bekövetkezett változásnak megfelelően. Aki ma egészekés, jövőre - ha esetleg ökrét, lovát eladni kényszerül - félekés, esetleg gyalogszeres lesz és megfordítva: aki "lovacskára", ökörre szert tesz, gyalogból félekés, egészekés jobbággyá lehet. ³⁵ A termelőeszközökkel való ellátottság a legfontosabb kritérium a parasztság rétegződése szempontjából.

A jobbággy, akinek több földje van, magától értődően több szolgáltatást teljesít az uradalom részére, ezenkívül saját gazdaságában is annyi munka halmozódik fel, hogy idegen munka nélkül nem gazdálkodhat. ³⁶

A Harruckern - levéltárban található adatok, különösen pedig a jobbággyiség állapotának hű tükörképét nyújtó 1769-70. évi vizsgálatok az urbérrendezés végrehajtásával kapcsolatban sok mindenre magyarázatot adnak. ³⁷

A falvak határa egészen az urbérrendezésig nem volt jobbágytelekekre kiszabva és nem osztották fel esztendőnként sem a szoros értelemben vett határt, sem a pusztákon lévő szántóföldet. Kezdetben ki-ki "tehetőségéhez" mértén foghatott művelés alá annyi földet, amennyit akart. Így a több igásállattal rendelkező és esetleg cselédet tartó gazda több földet szántott fel. Jelentősen befolyásolta a gazdasági viszonyokat az, hogy a földesurak munkaerőhiány folytán, másrészt talán éppen az értékesítési nehézségek miatt nem tudtak nagykiterjedésű pusztáikon majorságot szervezni és így ezeket a pusztákat bérbe adták.³⁷ Elek Kispél és Apáti pusztákat bérelte. Apáti pusztá bérleti díja 1768-ban 140 forint. A rétegződés nagyobb lendületének gátat vetett az urbárium bevezetése, amelynek végrehajtásával kapcsolatosan felosztották telkekre az addig osztatlan határt.³⁸

Mária Terézia urbéri rendeletének az volt a célja, hogy meghatározza a jobbágytelek kiterjedését és, a telkeket terhelő földesuri szolgáltatásokat, hogy így a földesuri tulkapásoknak elejét vége biztosithassák a jobbágyság rendszeres állami adóztatását. A jobbágytelekre kivetett földesuri terheket országosan egyenlő mértékkel szabályozták, de az egy telekhez tartozó szántók a kaszálók területét a falu határának termőképességétől függően különböző nagyságban állapították meg, egy egész telek után egy holdban. Az ily módon jegyzékbe vett földekből többé/semmit sem csatolhattak a földesurak saját kezelésű majorsági földjeikhez.³⁹

I.osztályu földből	II.oszt.	III.oszt.	IV.oszt.
26 hold	28 hold	30 hold	32 hold ⁴⁰

A rétek vagy kaszálók, kaszások szerinti mennyisége egy egész telek után:

I.osztályu

II.osztályu

III.osztályu

8 kaszás

10 kaszás

12 kaszás

Az urbérrendezés Arad megyében ahová Elek közigazgatásilag tartozott, elég vontatottan haladt. Andrássy István királyi biztos 1770. márciusában érkezett a vármegyébe, elnöklete alatt azonban az urbéri bizottság csak október 26-án ült össze. A bizottság tevékenysége oly sokáig elhúzódott, hogy az eleki urbárium jóváhagyására csak 1774 júniusában került sor,⁴² jöllehet az urbéri összeírás a községben már 1771. március 14-én elkészült.⁴³

E tabella alapján a pontos teleknagyságot megállapítani nem lehet. Igen pontatlanok még a határok az egész-, fél-, negyed- és nyolcad telkek között. Így például egy teleknek vettek $31 \frac{3}{4}$ hold földet és $8 \frac{2}{4}$ kaszás rétet, de egy telek $30 \frac{3}{4}$ hold föld és $10 \frac{1}{4}$ kaszás rét is. A községben 112 $\frac{6}{8}$ telket irtak össze. Az összes szántó mennyisége $3527 \frac{3}{4}$ hold. Egy hold nagysága 1100 - 1200 m²-öl. Ezek a pontatlanságok 1796-ra már eltűntek. A telkek száma $128 \frac{4}{8}$, a szántó mennyisége 3341 hold.⁴⁴

A telkek száma megnövekedett, a föld mennyisége csökkent. A földesur az urbéri földet újra felmérette és a jobbágyok számára kevesebb földet adott. Egy telek nagysága Eleken a XVIII.század végén 26 hold szántó és 12 kaszás rét.

Az elvett földet a majorsági birtokhoz csatolták, amit a jobbágyok és a zsellérek robotmunkájával műveltettek.

Mit jelentett az eleki jobbágyok számára az urbárium behozatala? Az urbárium megjelenése egyértelműen a terhek növekedését eredményezte. A "kilenc kérdőpontra" adott válaszokból kiderül, hogy az elekiek szabadköltözésű, szerződéses jobbágyok, akik terményeik kilencedét fizetik az uraságnak, elviselhető robotot /erträgliche Roboth/ teljesítenek. Ajándékot nem kellett adni a földesurnak.

Az urbárium szerint minden jobbágy köteles volt urának egy napot napkeltétől napnyugtáig - beszámítva a munkába való menettelt és a visszajövetelt, az etetésnek és az itatásnak az idejét is -, két marhájával és szekérével dolgozni. Ha pedig valamely jobbágynek nem volt igásmarhája, akkor mással kellett összefognia. Ez esetben két nap alatt kellett elvégezni a munkát. Az egész telkes jobbágy 52 napi igásrobotot, vagy 104 napi gyalogrobotot teljesített egy évben. Hozzá tartozott egy öl tűzifa vágása, behordása és a "hosszufuvar", melyet évente egyszer négy egész telek együtt köteles adni. Minden zsellér, akinek háza van, 18 napot, minden lakos pedig, akinek nincs háza, 12 napot köteles esztendőként szolgálni.

Az urbéri adózás minden jobbágy és magános házzal bíró zsellér esztendőnként 1 forintot köteles fizetni.

Az egész telkes gazdák évenként az uraságnak két csirkét, két kappant, 12 tojást, egy icce vaját köteles adni. 31 telkes jobbágy együttesen pedig évi egy borjut. Égett bor és pálinka üstje után esztendőnként 2 forintot kell fizetni.

A kilencedről: minden termény és állatszaporulat kilencedét adja át a jobbágy földesurának. Eleken a földesur a fonás helyett a kender és len kilencedét választotta.⁴⁵

Az első urbárium szerint a faluban 6239 25/38 napi igás-, vagy 12 479 6/19 napi gyalogrobotot teljesítettek a telkes gazdák, 114 napi gyalogrobotot a házas és 72 napi gyalogrobotot a házatlan zsellérek. 132 forintot fizettek készpénzben. 119 151/152 icce vaját, 239 75/76 kappant, 239 75/76 csirkét, 1439 35/38 tojást szolgáltatottak be.⁴⁶

A gyulai uradalom Harruckern Ferenc 1775-ben bekövetkezett haláláig egy ké²n maradt. Halála után az örökösök 1776-ban a királyné előtt úgy egyeztek meg, hogy Harruckern Ferenc özvegyének, Dirling Antóniának évenként 2500 forint járadékot fizetnek, az urdalmat pedig majd felosztják, de azon három évig, amíg a szükséges összeírásokat el nem készítik, közösen gazdálkodnak. A három évből 22 esztendő lett, mert a feldarabolást 1794-ig halogatták. A gyulai rátát, mely Gyula városából Székudvar, Elek, Aradszentmárton községekből és Kigyós pusztából 13 758 1/8 holdnyi részből állt, Gruber Teréz, Harruckern Johanna unokája, Wenkheim József felesége kapta.⁴⁷

A pontos összeírás elkészítése meghatározó volt az eleki jobbágyság számára. A felmérést mérnökök készítették precízen, feltérképezve mind a belső-, mind a külső telkiállományt. Ezt az 1796-os összesítést vették alapul az 1845-ös legelő-elkülönítésnél is. Az 1845-ös jegyzőkönyv alapján: "... a 3-ik számú földkönyv bizonyítása szerint 1796-os esztendőbeni rendbeszedéskor az Eleki jobbágyságnak 128 4/8 házülés után bel- és külső tartományul..."

"... Jelenleg birnak a mondott helység jobbágysága ugyanannyi az az 128 4/8 házülés után az 5-ik földkönyv szerint..."⁴⁸

Mit jelentett a jobbágyok számára a falu határának feltérképezése? Három összeírás alapján igen érdekes eredményt kapunk a táblázat elemzésénél.⁴⁹

Telek nagyság	1771 birtokos	%	1796 birtokos	%	1828 birtokos	%
1 4/8	6	4,3				
1 3/8	24	17,4				
1 2/8	3	2,2	61	36,7	8	2,6
1 1/8	12	8,8				
1	28	20,3			5	1,6
7/8	3	2,2				
6/8	8	5,8	37	22,3	44	14,4
5/8	4	2,9			21	7
4/8	16	11,6	41	24,6	92	30
3/8	10	7,2			1	0,3
2/8	10	7,2	16	9,7	80	27,8
házas zsellér	8	5,8	11	6,7	50	16,3
háztalan	6	4,3				
	138	100 %	166	100 %	306	100 %

A fenti statisztikai elemzésből megállapíthatjuk községünk agrárviszonyainak főbb vonásait; a községlakók gazdasági tagozódását a jobbágyok, zsellérek számát. Kitűnik, hogy a község jobbágysága differenciálódott, de egyértelműen a telkes jobbágyok túlsúlya érvényesül. Igen figyelemre méltó Eleken, hogy 1796-ra a háztalan zsellérek eltűnnek és a zsellérség 6,7 %-kal, a telkesek pedig 93,3 %-kal képviselik magukat. Ez a százalékarány magasabban az országos átlag fölött áll. Csak kiragadott példákkal szeretnénk illusztrálni más helységek jobbágyainak differenciáltságát. A dunántúli Rezi községben az összes háztartások közül 1785-ben a zsellérek aránya 38,2 %-kal, a telkeseké viszont 61,8 %-kal van képviselve.⁵⁰ Az alföldi Orosházán 1800-ban a zsellérek

29,2 %-át, a telkesek 70,8 %-át adják a háztartásoknak.⁵¹ Ez a jó arány Elek községben több okkal is magyarázható. Család és névkutatások azt bizonyítják, hogy 1771-ben a házatlan zsellérek közül öt özvegy volt. Az 1796-os összeíráson ezek a nevek már nem szerepelnek, az özvegyek vagy férjhez mentek, és így a telkes családokhoz tartoztak, vagy meghaltak. Döntő tényező a gyulai uradalom községeiben ami a rétegződést nagymértékben hátráltatta, hogy a községek el voltak vágva a nagyobb kereskedelmi központoktól. A legközelebbi felvevőhely mezőgazdasági termékeik számára Arad és Nagyvárad volt, de azok is 7 - 12 mérföld távolságra. Ráadásul alig járható rossz utakon lehetett megközelíteni ezeket a városokat. Az utak bizonyos szakaszát a Körösök áradása tette járhatatlanná az év jó részében. A közbiztonsági viszonyok sem voltak kifogástalanok. S mindehhez járult még az, hogy amíg eljutottak áruikkal vagy állataikkal a felvevőhelyig, több vámhelyen kellett keresztülhaladniuk, ami szintén jelentősen hátráltatta az árutermelésre való fokozott áttérést.⁵² Az 1796-os felmérés felhát lezárta a jobbágyföldek határát Eleken. Erre az időre eltűnik a "remanentális" vagyis maradványföld.⁵³, ami az urbérrendezéskor még a jobbágyok kezén volt. Így a lakosság számának növekedése a telekaprózódást vonja maga után, amit az 1828-as összeírás is bizonyít. Jóllehet, házatlan zsellér nincs Eleken, a házasok aránya is mindössze 16,3 %, de az egy vagy ennél nagyobb telekkel rendelkezők az 1796-os 36,7 %-ról 4,2 %-ra csökkennek, a fél és negyed telekkel rendelkezők száma pedig nagyobb.

Mivel a majorsági gazdálkodás még nem volt olyan erős és kiterjedt, mint az ország más részeiben, ezért szívesen vette az uraság, ha a jobbágyok a robotot pénzben váltották meg.

/Az urbárium szerint a jobbágyokat pénzbeni megváltásra kötelezni nem lehetett/. Irásos emlékünknél konkrétan a robot megváltásáról 1789-ből maradt fenn. Hét fő váltotta meg ekkor az egész évi kézirobotot "ihre ganzjährige handschaftliche Roboth", "Handroboth" egy napot kilenc krajcárért.⁵⁴

Adatokat kapunk a Békés megyei uradalmi községek robotmegváltásáról is. Békés mezővárosában 1793-ban 8, illetve 4 krajcárért váltották meg az ígás és kézirobotot.⁵⁵ Ezekben a községekben az ígásrobot összege is kevesebb, mint az eleki kézirobot.

Merész lenne feltételezni, hogy a "Handroboth" alatt marhási robotot értenének. Ez így nagy különbséget mutat különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy 1784-ben Békés vármegye a marhahus fontját négy krajcárban, a várány husét három és fél krajcárban, egy három hónapos malac árát 10 krajcárban állapította meg.⁵⁶ Nem ez volt az első eset, amikor az eleki jobbágyoknak több fizetnivalójuk van, mint más helységnek, hisz az 1762-es hároméves szerződésben a németgyulaiak, akik 200 egész és 24 féltelek birtokosai a kilenced árendájáért mindössze 400, míg az elekiek kevesebb telek után 500 forintot fizettek.⁵⁷

A falusi számadások arra engednek következtetni, hogy az urbárium megkötése után a lakosok hamar a pénzbeli megváltáshoz folyamodtak. A számadások "c" pontja foglalkozik az urbáriális megváltásokkal. Az összeg 1779-ben 629 forint 39 krajcár, 1782-ben 639 forint 39 krajcár.⁵⁸

Eleken is gyakori a pénzbeni megváltás, így 1780-ban a bárán-
gyokból származó kilencedet váltották meg.⁵⁹

A község gazdasága szépen virágzott. Sokféle növényt termesztettek olyan szinten, hogy a falu méltán vivta ki magának Arad megyében is, a gyulai uradalomban az elsők közötti helyet. Márki Sándor művében olvasható, hogy Arad megyében káposztájáról Elek, Szt.Márton és Kurtics volt a leghiresebb.⁶⁰ Nagy területen termesztették a község lakói a káposztát, aminek emlékét a faluban a "Káposztás szőlő" elnevezés ma is őrzi. A falusi számadások is külön pontban említik "auf Löhnung der Krauthütter" a káposztacsősz fizetését.

Dohánytermesztés tekintetében is híres volt a község a XVIII. század végén. Arad vármegyében sokan foglalkoztak dohánytermesztéssel. Aradon több gyáros élt, aki messze földre küldte termékeit. Az észak-amerikai függetlenségi háború idején igen jó üzeltet csinált a magyar dohányossal a bécsi "Tabackpachtungs - Compagnie", amely az egész magyar dohánytermesztésre rátette a kezét. A magyar dohányosnak piacot szerezhettek Európa-szerte, mert nem állott fenn a virginiai dohány versenye.⁶¹ A béke helyreállításával, mivel az európai piacokról kiszorult a magyar áru, az ár leszállításával a magyar dohánytermesztőket károsították. Arad megyében a virginiai dohánymag nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, így Eleken is csak közönséges dohányt tudtak termeszteni. A piaci lehetőséget Arad nyújtotta, ahol 1794-ben 10 forintért vásárolták a levelesdohány mázsáját.⁶²

Állattenyésztés területén ebben az időben a kormány szakértőinek véleménye az uralkodók figyelmét a magyar lótenyésztésre fordította. Megállapították, hogy a magyar lovak katonai szempontból szinte használhatatlanok. A fő hibát abban látták,

~~hogy~~

hogy Magyarországon nincsenek jó mének, vagy ha kaphatók is, túl drágák.⁶³ Arad megye 1774-ben Kászonyi András főjegyzőnek, mint szakértőnek adott 100 aranyat ménlovak vásárlására, s 1776-ban már meg is volt a három csődőre a megyének, melyeket Szentannán, Eleken és Pécskán helyeztek el.⁶⁴

A község emellett foglalkozott szőlőtermesztéssel, jóllehet, földje nem a legalkalmasabb ennek a növénynek a termesztésére. A kender és len is a termelendő növények között szerepelt, hisz a háziipar egyik alapanyagát adta. Már a XVIII. század végén elkezdték aktívan a kukorica termesztést, és ezzel szorosan összekapcsolódó disznóhizlalást is, amit a későbbi tagosítás után fokozottan szorgalmaztak, és a századfordulón már közvetlen Bécsbe is szállítottak Elekről.

Néhány sikeres esztendő után azonban nagyon sokszor az éhhalál is fenyegette a jobbágyokat. Általános rossz termés lehetett a 90-es évek első felében, ezért a falubeli esküdtek és bírák egy "könyörgő levelet" irtak Vida Imréhez, a gyulai uradalom prefektusához.

"Tekintetes Prefektus Ur, nekünk kegyes Urunk.

A tavaszi vetésre nézve utolsó szükségünket érezvén mély alázatossággal folyamodunk Tekintetes Prefectus Urhoz, hogy kitelhetőképpen helységünkre valami kevés vetni való Árpát és Zabot kegyessen rezdálni. Sőt ell erőtlenedett Marháinkra nézve is könyörgünk nagy alázatossággal, hogy a Szántásra legalábbis egy kevés szénával is, nyomoruságos állapotunkban kisegíteni méltóztatna; Mely hozzánk mutatandó kegyességéért is élünk és halunk."

Szegény szolgái

Eleki Bírák

Vida Imre válasza.

Már többet 20 ezer forintnál készpénzben ki adott az uraság a Békés vármegyei szűkölködők részére ezt gabonájért, azonban mégsem pótolhatta szükségét a sok éhel halottaknak, ebből által láthatják, hogy nitsen tehetsége az Uraságnak többet akármelyik helységnek segiteni. Sem pénze, sem élette /buzája/ nem lévén a szánából igenis kívánja a szántásra segiteni.⁶⁵

Gyula 21.febr.1795.

Vida Imre
profectus

Az általános rossz termés az egész megyére jellemző volt és ezt az uraság kénytelen volt tudomásul venni. A csabaiaknak már 1791-ben engedményeket tesznek, könnyítik az urábrium terheit. A rossz évek hatására a gazdasági enyhítés szükségesrűvé vált, a másik oldalon pedig megszorításokat eszközöltek. Az uraság nem jó szemmel nézte, hogy a jobbágyok földjüket, házukat kedvük szerint adják-veszik, elcserélik, örökösüknek átadják, főként, hogy mind kisebb részekre darabolják. A gyulai uradalom 1794. junius 14-én Gyulán tartott uradalmi tanácskozásán Vida Imre prefektus az uradalmi tisztek és előljárók számára miheztartás végett 14 pontból álló rendtartást adott ki. A rendelet a jobbágytelek magánjogi vonatkozásait szabályozza. Megtiltja, hogy mind a belső, mind a külső funduson házat építsenek, vagy házaikat lerombolják és a kilenced alól magukat kivéjék.

"A földnek tulajdonosa az uraság, akinek minden változásról tudnia kell, ők /jobbágyok/ pedig csak használói." Egyben el-

ismeri a rendtartás, hogy a lakosság szaporodásával a jobbágyok földjeikből maguk sem tudnak megélni, és a külső telekre szorulnak, htt építenek házat. Zsellér, aki ház helyet kap, urbéri földet sosem kaphat. A házat a biztonság kedvéért kőből kell építeni. A zsellérek nem válhatnak teljes jobbágyá, más telkének a rovására. A földeket negyed teleknél kisebbre darabolni nem lehet, és ha már nyolcad telek van, azt az adandó alkalomkor össze kell vonni, mert ilyen gazdák az uraság kárása, közteherviselésben pedig nehézségre vannak."66

Egy példán szeretnénk megmutatni, hogyan nézett ki egy jobbágytelek a feudalizmusban a tagosításig. Mit kellett rendeletileg védeni, hogyan helyezkedtek el a nyilak és milyen területet nem lehetett csökkenteni nyolcad teleknél kisebbre. Az 1835-ös egyházlátogatási jegyzőkönyv részletezi a plébános jövedelmét és felsorolja a 2 sessio részeit is.

In fundis intravillanus /belső telek/:

Egy ház, egy gazdasági épület, egy kert 2575 □-öl.

A belső telket határolja:

Kelet felől a ház

Északról Schröer Mihály szomszéd

Nyugat felől Müllek Menyhért háza Délről közut

In fundis extravillanus. A külső telek két részből állt, szántóból és kaszálóból.

A szántóföld négy részletben van a falu határának különböző helyein:

1. Ottlaka felé 14400 □-öl, azaz $13 \frac{100}{1100}$ kishold
 Kelet felé Strifler Mihály földje
 Nyugat felé közut
 Dél felé helyi jegyző Észak - Jäger János
2. Kis-Pél puszta felé 14400 □-öl, azaz $13 \frac{100}{1100}$ kishold
 Kelet felé Braun András Dél felé Mahler Flórián
 Nyugat felé Tremmel Mihály Észak felé Nemesek bírója
3. Gyula felé 14400 □-öl azaz $13 \frac{100}{1100}$ kishold
 Kelet felé jegyzői föld Dél felé Biluska János
 Nyuga felé Wittmann József Észak felé Bauer Ádám
4. Apáti pusta felé 18084 □-öl azaz $16 \frac{848}{1100}$ kishold
 Kelet felé közut Dél közut
 Nyugat felé helyi jegyző Észak - Kigyósi puszta
 620 □-öl in conlitó
 Kelet felé közut Dél a urasági ispán
 Nyugat felé Schäer József Észak - Müller Menyhért
 496 □-öl In canabeto
 Kelet felé közut Dél felé Wittmann János
 Nyugat felé Schimpl Jakab Észak felé - urasági ispán
 Az egész szántóterület összesen 62.400 □-öl azaz $10 \frac{72}{1100}$ kis
 hol

A kaszáló három részletben:

1. A jánosházi puszta határánál 11072 □-öl, azaz $10 \frac{72}{1100}$ kishold

Kelet felé - Wittmann Ádám   Dél felé - Stumpf Lőrinc
Nyugat felé - tanító   Észak felé - községi kaszáló

2. A kétegyházi utvonal mellett

11728 □-öl azaz $10 \frac{728}{1100}$ kishold

Kelet - községi legelő   Kelet felé - Mahler József
Nyugat - helyi jegyző   Észak felé - közut

3. Kispél határában 5975 □-öl azaz $5 \frac{475}{1100}$ kishold

Kelet felé - közut   Dél felé - közut
Nyugat felé - Kráder József   Észak felé-helyi jegyző

Összesen 28775 □-öl azaz $26 \frac{175}{1100}$ kishold

A két telek a külső és belsősegeket egybevéve kitesz

$85 \frac{22}{1100}$ kisholdat.⁶⁷

A plébános javadalmi összeírásán a két telek nagysága

78 1/8 kishold, azonban a számadatok mást mutatnak. Egy telek nagysága valóban 38 kisholdat tesz ki. A falusi földközösség a XIX.sz. első felében is még megvolt. Ezt bizonyítja, hogy a plébános rétjeinek szomszédságában többek között a községi legelőt és a községi kaszálót találjuk. A plébános a két telket felében műveltette, úgy, hogy a vetőmag felét ő adta. A kaszálók egy részét is felében kaszáltatta, mindössze $5 \frac{475}{1100}$ kisholdat kaszáltatott saját költségén.

A két telken buzát, árpát, zabot, kukoricát termeltek. Ugyanakkor rendelkezett egy 620 □-ölös káposztással is. Körülbelül így helyezkedtek el a falu lakosainak nyilai is természetesen annak megfelelően, kinek mennyi földterület volt birtokában. A több parcellából álló jobbágytelket nemcsak a földesuri járandóság, hanem a megyei és állami kötelezettség is terhelte. A viszonylag állandó földesuri terhek mellett az állami adó évről-évre változott. Különösen nyomasztóan hatott az eleki jobbágyokra is a "forspont és porció".

A községi számadáskönyvek hű képet adnak az egész évi kiadásokról, így megismerhetjük a megyei és állami adó nagyságát, és évenkénti alakulását is.

A földesuri ajándéknak a lakosok a jövedelmi könyvecske szerint Gyulára szállítottak 417 véka árpát.

- ez kitett 30 krajcárnak véve egy vékát	208.30
Az egész hátralékot készpénzben fizették	950.15
Megyei ellátásra az adókönyvecske	1158.45
szerint a katonaságnak 620 véka zab	
40 krajcár és a fuvardij összesen kitett	413.20
Forspont valamint ember és lóporcióért	271.33
Királyi adóra készpénzben	684.53
	538.45
	1223.45 ⁶⁸

A megyei és királyi adó alig több, mint a földesurnak járandó összeg. Ezt azonban nem lehet állandónak venni, mert még ugyanabban az évben katonatartással terheltek meg az e-

leki lakosokat. Az ellátási hivatalnak szállított 600 véka zab fuvardijjal együtt, 401 forint 12 krajcárt tett ki. A württembergi darabontnak készépnzben fizetett

299 porció 2 krajcárával 958

191 lóporció 6 krajcárával 196 össz.: 29.4

Az átutazó katonáknak leadott 1831

porció 2 krajcárával 61.2

112.5 véka zab 27 kr-ért 50.37

A megkövetelt katonai fogatloásért véve 67.25
605.20 ⁶⁹

Igy is érthető, ha más körülményeket, mint a katonaság magatartását a beszállásolás idején, a követelődzését, a durva viselkedését, nem is vesszük figyelembe, miért volt olyan gyűlöletes a lakosságnak a katonatartás, a forspont és a proció.

Az 1782-es év nyugodtabb volt, nem nehezedett a lakosságra abban az évben a katonatartás terhe olyan sullyal.

Urasági adományra ugyanannyi kellett,

mint az előző évben. Ez valószínű az

urbáriumban lefektetett járandósági összeg 1158.45

Megyei ellátásra 198.48

királyi adóra a megyei köny-

vecske szerint 856.64

1055.42

2214.27

Katonatartásra ebben az évben mindössze 135 Ft-ot

kellett költeni, szemben az előző év 609 Ft-jával ⁷⁰

Igy is érthető, ha más körülményeket, mint a katonaság ^amegtartását a beszállásolás idején, a követelődzést, a durva viselkedést nem is vesszük figyelembe, miért volt olyan gyűlöletes a lakosságnak a katonatartás, a forspont és a porció.

Az 1782-es év nyugodtabb volt, nem nehezedett a lakosokra abban az évben a katonatartás terhe olyan sullyal.

Urasági adományra ugyanannyi kellett, mint az előző évben. Ez valószínű az

urbáriumban lefektetett járandósági összeg:		1158.45
Megyei ellátásra	198.48	
Királyi adóra a megyei		
Könyvecske szerint	<u>856.54</u>	1055.02
		2214.27
Katonatartásra ebben az évben mindössze		135 Ft-ot,
kellett költeni, szemben az előző év		609 Ft-jával.

Az állami kizsákmányolás legnehezebb terhe a katonatartás volt. Békés megye egyik szabályzata szerint a gazda tartozott a zsoldosnak ágyat, derékaljat, vánkost, lepedőt, fát, világitást ingyen~~en~~ adni, ebédre és vacsorára egy-egy tál étellel ellátni. Még az étel minőségét is megszabták egy font husból és laskából, illetve káposztából, lencséből, kásából kellett állnia. A böjti napokra külön ételeket állapítottak meg.

A falu minden katona után 2 véka kenyérnek való búzát és 6 véka árpát vagy két véka zabot, továbbá egy szekér szánát szolgáltatott az ott tartózkodás idején. Ettől semmiben sem különböznek a többi megye e tárgyú intézkedései.⁷¹

A parasztot a zsoldos önkényével szemben jóformán semmi sem védelmezte. A beszállásolások legtöbbször pokollá tették há-

zigazdájuk életét. Nyáron kényszerítették a zsoldosok gázdájukat, hogy nekik szolgáljon munkája végzése helyett. Kifogásolták az étel minőségét, sokszor nem elégedtek meg a törvényes porcióval, hanem mostohán bántak a szegényekkel.⁷²

A porció mellett a jobbágyok fuvarozási kötelezettsége jelentette az állami terhek legsúlyosabb részét. Az ország területén ide-oda vándorló katonaság felszerelését és készleteit, vagy az általuk igényelt élelmiszert a falu népének kellett utánuk vinni.⁷³

A forspont két szempontból jelentett mérhetetlen terhet a parasztra. Egyrészt a hosszú szekerezés tönkretette igáballo-mányát, és elkoptatta szekerét, ami az utak gondozatlan állapota miatt akkoriban természetes volt. Ha pedig a jobbágy elvesztette igaerejét, képtelenné vált a földművelésre. Másrészt a hosszú fuvarozás csökkentette azt az időmennyiséget, amit a jobbágy saját gazdaságára fordíthatott. A fuvarozás a háborúk idején öltött ijesztő arányokat.⁷⁴

Az állami és földesuri terhek összehasonlításánál megállapítjuk, hogy az előbbiek nagyobbak voltak a feudális szolgáltatásoknál. A földesurnak járó pénz és terménymennyiség, egy-egy szerződés után bizonyos ideig állandó marad. Az állami kizsákmányolás pedig rendszertelenül, sokszor váratlanul zúdult a lakosságra. Eltekintve a családoktól, erőszakoskodástól és mindenféle visszaélésektől, a terhek súlyosbították a jobbágyok életét. Egy-egy váratlanul a falura nehezítő katonai ellátás az elkövetkezendő évekre is kihatással volt. Az állami kizsákmányolás súlyosabb volta azt jelentette, hogy a Habsburgok állama a kizsákmányolásban előnyt élvezett.

A XIX. század a feudális társadalmi rend elmélyülését eredményezte. A század második ^{évtizedében} ~~évtizedében~~ beköszöntő béke, dekonjunkturát hozott a mezőgazdaságra.⁷⁵ A konjunktura alatt fényezéshez szokott nemesség többsége kitartott az önálló gazdálkodás mellett. A magyar mezőgazdasági termékek nem bírták a versenyt más országok olcsóbb és jobb minőségű terményeivel.

A robotos lassan, az idő múlását várva dolgozott; ha nem figyelte a hajdu, ekéjével a talajnak csak a felületét karcolta végig, érintetlen sávokat hagyott maga után, töretlen földre friss szántást fordított. A gabonaértékesítési válság tehát termelési válságban is gyökeredzett, az pedig a roboton alapuló feudális rendből fakadt.

A minőségi gabonatermelés is, a speciális növények ápolása is, - megfelelő felszerelésen kívül - bérmunkások alkalmazását követelte, akiket jobb munkára sarkallt a közvetlen díjazás. A nemesség többsége azonban pénz hiányában nem szakíthatott a robottal.⁷⁶ A kizsákmányolt parasztság többsége a mezőgazdasági konjunkturának és dekonjunkturának egyaránt kárát vallotta.⁷⁷

Az országos összeírások eredménye alapján 1828-ban a parasztcsaládoknak csak 44 %-a, husz évvel később pedig csak 40 %-a birtokolt urbéres földet. Igaz, hogy a 60 %-nyi zsellérség jelentékeny része csupán jogilag volt földtelen, mert a valóságban ideiglenes művelésre átengedett majorsági földön gazdálkodott.⁷⁸ Eleken 1828-ban a jobbágyok 83,7 %-a⁷⁹ birtokolt urbéres földet. Az országos átlaghoz viszonyítva ez a kedvezőbb eredmény sem jelentett a parasztok számára

tulzott jólétet. Mint már említettük az 1796-ban kimért 128 $\frac{4}{8}$ urbéri telekkel számoltak 1845-ben is. A lélekszámnövekedés azonban a telkek aprózódását és a zsellérek számának megnövekedését hozta magával. Az 1796-ban kimért 166 család telkén 1845-ben már 347-en osztoztak. A földterület a 49 év alatt 311 holddal szaporodott "melly többség az összehasonlító küldöttség 9.szám alatt olvasható felvilágosítása szerint onnét ered, mert a jobbágyok belső telkei 1796-tól fogva megszorodának, részint onnét, mert a jelenleg fölmért 5332 $\frac{4}{8}$ holdnyi öszvegben némelly hasznavehetetlen részek is benne foglalván, melyek a 3-ik számú földkönyvben egészen kihagyatott, részint pedig onnét magyarázható, mivel a földek 1796-iki mérésakor általjánosan 1200 ölével 1844-ben pedig a telekkönyvben látható osztályozás szerint számítottak holdakra és kaszálókra, és végtére onnét is származott, mivel az 1796-iki mérés olta a közös legelőből állítólag alattomos foglalások történtek a jobbágyok által."⁸¹

A 311 hold földgyarapodás ~~után~~ nem oldotta meg a jobbágyok problémáit, így egy jobb megélhetéssel kecsegtető vállalkozásba fogtak. A XVIII.század végén, a XIX.század elején egyre több telepítményes falu jön létre. Az 1830-as, és még inkább az 1840-es években újabb telepítési hullám figyelhető meg. A kincstár a dohánytermesztés fokozása érdekében maga is számos telepet alapított.⁸² Így jött létre Almáskamárás dohánytermesztő község, ahová Elekről 80 család rajzott ki. 1840-ben⁸³ ezáltal ~~be~~vezették azt a munkaerőfelesleget, amely a zselléresedés folyamatát és az életkörülmények

rosszabbodását eredményezte volna. A feudalizmus válságának elmélyülése, a jobbágycikkek megoldatlansága a reformkor nagyjait arra ösztönözte, hogy a jobbágycikkek ügyét az országgyűléseken közjogilag rendezzék. Az 1832-36. évi országgyűlés az általa alkotott új törvényével a jobbágycikkek sorsán, anyagi és jogi helyzetén kívánt segíteni. Az urbéri törvények foglalkoztak a jobbágycikkek költöztetésével, a jobbágytelki állománnyal, a telek haszonvételén felüli hasznokkal, és a tartozásokkal,⁸⁴ melyek könnyebbséget jelentettek a jobbágyoknak. Az 1836. évi törvények kimondta, hogy rendezni kell a határt, urbéri per útján, ha a földesur és a jobbágycikkek nagyobb része is úgy akarja.⁸⁵ Az örökváltás, vagy legalább a kilenced megváltása azonban nem vált törvénnyé. A VIII. törvények viszont továbbra is megengedte az urbéri szerződés kötését. Bezerédi István, hogy gyakorlatilag is megmutassa a reform keresztülvételének ártatlanságát, 1838-ban örökváltási szerződést kötött medvevári /Tolna megye/ jobbágyaival. Az örökváltás szerződés törvénybe iktatása 1839-ben akadály nélkül győzött. 34 megye szavazott rá 11 ellenében. Az indítványt báró Wenckheim Béla Békés megye követe tette az 1839. szeptember 7. ülésen.⁸⁶ Így válik érthetővé, hogy Békés megyében és a Wenckheim birtokon, így Eleken is miért köthették meg az örökváltás szerződést, még az 1848. évi jobbágyszabadítás előtt. Az urbéri törvény több pontját átalakították és kibővítették, "hogy a földesur és a jobbágy közötti szabad egyezség által meghatározandó, bizonyos általános somma befizetésével akár egyes jobbágycikkek, akár egész községek földesuri tartozá-

saikat tökéletesen és örök időre megváltshassák.

1839.VII. törvénycikk, 9. pont."⁸⁷

Az eleki örökváltsági szerződést sajnos nem sikerült megtalálni, így okleveles adatra nem támaszkodhatunk, csak másodlagos forrás ad támpontot, valamint más helységek szerződéseiről.

Csepregi Imre⁸⁸ művében 1843 a szerződés megkötésének dátuma.

Békés megyében az első örökváltsági szerződést Rosty Albert kötötte meg 1844. június 27-én tótkomlói jobbágyaival.

A csabai szerződés, csak az 1843. évi legelőelkülönözési szerződés létrejötte után, 1845 október 24-én látott napvilágot.⁸⁹ Egy egész telek után kiszabott urbéri kárpótlás legkisebb összege 300, a legnagyobb 700 pengő forintot tett ki, a föld minőségétől függően egyes osztályokban 50 forinttal nőtt vagy csökkent az érték.⁹⁰ Csabán egy telek örökváltsági ára 600 forint volt.⁹¹

Csepregi adata alapján a legelőelkülönözés Eleken csak később következett be. A községben a legelőelkülönítés együtt történt a tagosítással⁹² 1845-ben.

A tagosításnál a belső telkek - 276 jobbágyi és 71 zselléri -, változatlanul megmaradtak. A belső telekhez számolták a jobbágyság és zsellérek használatában lévő káposztás és kenderföldeket. Az uradalomnak az eddig birtokában lévő belső telken kívül egy 12 holdas udvartelket és szérűskertet kellett kimérni, ami eddig csak 5 hold volt.

A külső teleknél: "Az urbéri szántóföldek és kaszálók minden jobbágyinak addigi birtoka mennyiségéhez képest egy tagban fognak kiadatni."

A legelő, amely a határban összesen 2112 holdet tett ki, egy urbéri telek után 14 5/8 hold lett. Így azonban az uradalom részéről volt egy kikötés, mégpedig az, hogy az uradalmi tisztnek, a hajdunak és a megyei tisztnek három-három marha legeltetése szabad legyen. Az uradalomnak ezután nem volt joga a legelőt vagy a tartólót használni.⁹³ Az örökváltás és a tagosítás után a paraszt szabadon rendelkezett gazdaságával, ami hatalmas lökést adott a további fejlődésnek.

I p a r :

Az ipar és kereskedelem vonatkozásában az eleki parasztok nem törekedtek megszabadulni a földműveléstől, hogy iparüzők vagy kereskedők legyenek. A falu minimális igényeinek kielégítésére mindig volt iparos mester, aki földműveléssel is foglalkozott. Szükségszerű is volt nála ez a mellékfoglalkozás, hisz egyedül a szakmájából nem tudott volna megélni, mert általában a falubeliek önellátóak voltak. Maguk készítették el csizmájukat, cipőjüket, a megtermett kendert is otthon dolgozták fel, a parasztember maga készítette otthon a termeléshez szükséges szerszámokat is. Az iparosok nem az első betelepülőkkel érkeztek, hanem később települtek be, amint azt a szükség kívánta. A XVIII. század első felében még németek a betelepülő iparosok, csak elvétve akad egy-egy németül nem tudó. Így került Elekre a temesvári születésű Renner Vid molnár, aki eleki lányt vett feleségül, majd halála után özvegye ismét iparoshoz, a cseh származású Wittenbeck János szabóhoz ment férjhez.⁹⁴ 1738-ban a csizmadia Starz Ádám, 1740-ben a szintén csizmadia Deinzer György, aki Nürnbergből került Elekre,

1741-ben pedig a köteles Oberdorfer András⁹⁵ települt be.

A második telepítés óta borbély Weigandt Konrád, pékmester Schreyer Wolfgang, bognár Jäger Simon, kőműves Trösch Miklós, kovács Niedermayer János és Fröhner Mihály került a faluba.⁹⁶ Alapjában véve az iparosok az akkori község igényeit ki tudták elégíteni. Az országos vándormozgalom következménye, hogy a kézműipar is fejlődésnek indult. *A háziipart el kell választani a kézműipartól, mert az utóbbi termékeknek a fogyasztó által megrendelt célra való feldolgozását végzi.⁹⁷ A kézműipar fejletlenségének oka nemcsak a termelő állapotok alacsony színvonalában keresendő, hanem a lakosság csekély számában is. A meginduló fejlődés során azonban megváltozott a helyzet. A XVIII. századi paraszti vándormozgalom előremutató jellege mutatkozik meg abban is, hogy e területeket feltöltve megindulhatott a mezőgazdaság fejlődése.⁹⁸

Igy kialakult az iparosok rétege, akik a termékeknek a fogyasztó számára történő előállításából élnek. Az áttérés csak fokozatosan ment végbe. Ezt a fokozatosságot elősegíti az, hogy a termelő és a fogyasztó között a távolság kicsi. A termék közvetlenül megy át a fogyasztó kezébe. Így érthető, hogy először

olyan iparágak alakultak ki, melyek közvetlen szükségleteket elégítettek ki. Ebben az időben a verseny még csekély, de egyre jelentősebbé válik, mert területileg is kiterjed a piac. Ennek következtében megindul a kontárok elleni küzdelem, hisz a céhmestereknek elsősorban ezekkel kell versenyezniük, hogy piacukat biztosítsák. Többek között erre vezethető vissza, hogy egyre nagyobb számban kezdenek megalakulni a céhek. Ezek a kézműiparosok munkájának, érdekeinek, stb. védelmén túl, a kontárok ellen is fellépnek.

A század közepén már egyre több céh fordul a helytartótanáchoz, hogy céhprivilegiumot kapjon, vagy annak megerősítését kérje.

1757-ben a gyulai csizmadia céh kéri és nyeri el ily módon szabályzatát.⁹⁹ Ezek rendezik többek között a bér és munkaviszonyokat is. Így az inas és legény-kérdésben szabályozza a felvétel, az eltöltendő idő, a képzés folyamatának problémáit. Szigorúan megtiltja a legények munkakerülését, élesen kikel olyan törekvésekkel szemben, melyek során a legények a követelendő bér ügyében összebeszélnek. Az ilyeneket, mint lázítókat szigorúan megbüntetik. A legények egyébként sem köthetnek egymással semmi szövetséget, pecsétet nem adhatnak, szigorúan a céh keretében kötelesek élni.¹⁰⁰ A XVIII.század második felében a céhesipar fejlődése nagyobb léptekkel halad előre. A gyulai csizmadiák megalakulása után egyre többen kérték felvételüket a gyulai céhbe, hogy megszabaduljanak a kontárság vádjától.

1777-ben az elekiek elfogadták a csizmadia céh articulusait, hisz a céh mestereinek névsorában két eleki név is szerepelt.¹⁰¹ Így elnyerték a jogot, hogy a vásárokon szabadon kiállítsák az árujukat és áruljanak. A falu lakosságának gyors növekedésével egyre nagyobb lett a kereslet az ipari cikkek iránt.

A XIX.század első felében Eleken az a furcsa helyzet állt elő, hogy a bennszülött német iparosok mellé felzárkóztak a nem német ajkuak. Egyes családok egy-egy mesterség folytatásában következetesek voltak. Így pl. a Bloch család a betelepüléstől kezdve kovács mesterséggel foglalkozott. Még ma is élnek ezeknek a le-származottjai, akik szintén kovácsok.

A XIX. század 30-as, 40-es éveiben a következőképpen alakult az iparos réteg: 8 kovács - köztük 3 Bloch -, 6 csizmadia, 5 szabó, 4 asztalos, 4 molnár, 2 kerékgyártó, 1 kötélverő, 1 takács.¹⁰²

A számok kellően kifejezik a község igényeit az egyes iparcikkek iránt. A lakosság nagyobb része még mindig maga készítette el a számára szükséges ruhadarabokat és termelőeszközöket, csak a legszükségesebbeket csináltatta vagy vette meg. A falusi társadalom differenciálódása következtében a gazdag családok már nem elégedtek meg a durva házi-szőttessel és a maguk készítette eszközökkel, butorokkal, hanem mesterekkel csináltatták meg.

K e r e s k e d e l e m

Mivel az országban nagymérvű volt a pusztulás, a megyék betelepülése nem egyszerre történt, a megtelepülő parasztok termelt árufeleslegeiket nehezen tudták piacra adni.

Az utviszonyok rossz állapota megnehezítette a városok megközelítését. A gyulai uradalom jövedelme jelentős része az árendások által fizetett összegből adódott. Nagy kiterjedésű területeken rideg pásztorkodás folyt.¹⁰³ Harruckern János György hogy rendezze birtoka ügyeit, s jövedelmeit ezáltal fokozza, 1723-ban kiadatta újra Gyula régi évi három, országos vásárra szóló szabadalmát. Ezeket a vásárokat a következő időpontokban tartották:

1. Szent Pál napján, január 25-én,
2. mindenkor pünkösd előtti vasárnapon
3. Szűz Mária születésnapján, szeptember 8-án.¹⁰⁴

A szabadság alapján a város gyors fejlődésnek indult. A fejlődésben alapvető fontossággal bírtak a város körül szerveződött nagybirtokok, elősorban a gyulai uradalom és a város céhei.¹⁰⁵ A fejlődés azonban nem volt törésmentes, mert pl. az 1743-ban dühöngő pestis miatt az udvar a gyulai vásárokat betiltotta. Az ember és állatjárványok mellett legnagyobb akadályokat a gyakori rossz időjárás jelentette. A három vásár időpontja a változékony időjárás évadjára esett és a kedvezőtlen adottság gyakran csökkentette a forgalmát. A vásár állandó fejlődése mellett, ebből a tényből fakadó meggondolás is arra készítette a földesurat, hogy egy negyedik, megbízhatóbb időjárású évszakban tartandó vásár megszervezésén fáradozzon.¹⁰⁶

1805-ben sikerült is a szabadságot megszereznie az uradalomnak a negyedik vásárra, amit június 21-én tartottak és ezért nyári vásárnak nevezték.¹⁰⁷ Így fejlődött ki a gyulai négy országos vásár, valamint a pénteki piac. A kereskedelem fejlődését mutatja az, hogy a vásárok általában egy hétig tartottak, a piacok pedig hallgatólagosan megszáporodtak.¹⁰⁸ Elek közelsége Gyulához, valamint az, hogy gazdaságilag a gyulai uradalomtól függött, nagymértékben meghatározta a kereskedelem irányultságát.

A majorsági gazdálkodás éltető eleme a piac. A kereslet korántsem volt akkora, hogy állandó piacra lett volna szükség. A kivített az osztrák vámpolitika jórészt lehetetlenné tette, belföldön pedig a rossz utak, silány közlekedés miatt a mezőgazdasági feleslegeket csak igen kis mértékben szivta fel néhány fogyasztó centrum.

Az országban állomásozó katonaság volt a magyar gabonatermelésnek egyetlen fogyasztója.¹⁰⁹

Ugyanakkor jó lehetőséget találtak az elekiek Arad város piacán is. Mint már a dohánytermesztésnél említettük, igen szoros kapcsolat jött létre az aradi dohánykereskedők és a termelők között.

A kereskedelmet a görög kereskedők tartották kezükben.

A törökökkel kötött békeszerződések utat nyitottak hazánkba a balkáni népek kereskedőinek. Ha egy kereskedő le akart telepedni a községben, bolt nyitására a földesurtól kellett engedélyt kérnie. 1737-ben 6, 1773-ban már 32 görög boltos volt Békés megyében.¹¹⁰ Eleken 1735-ben egy Harangi Theophil nevű görög kereskedőről tudunk.¹¹¹

Népesedés és szociális helyzet

A termelőerők fejlődésénél foglalkoztunk a lélekszám alakulásával, de nem bocsátkoztunk részletes elemzésbe. Korszakunk népesedési viszonyainak alakulását az egyházi anyakönyvek¹ alapján próbáltuk rekonstruálni. Pontos és minden igényt kielégítő demográfiai kimutatást nem lehetett készíteni, mert az egyházi anyakönyvek vezetése Eleken csak 1734-ben kezdődött, és ettől az időtől ad tájékoztatást a népesedés alakulásáról. Tekintetbe kell venni azt, hogy a forrásul szolgáló anyakönyvek bejegyzései elsődlegesen nem demográfiai tényeket /születés, halál, házasságkötés/, hanem bizonyos egyházi funkciók /keresztelés, temetés, esketés/ teljesítését regisztrálták. Ennélfogva eleve kimaradtak többek között a meg nem keresztelt ujszülöttek, az egyházilag el nem temetett halottak.² Problémát jelentett a községben a különböző felekezetekhez tartozó lakosok nyilvántartása is. Elek római katolikus lakosai mellett az országos összeírásokban görög-keleti románokat is találunk, akik a forrásul használt római katolikus anyakönyvekben nem szerepelnek. Így a más vallásu hivekről nincs feljegyzésünk, de számuk egyébként sem változtatná meg döntően statisztikai adatainkat.

A vizsgált III esztendő alatt 7478 bejegyzett születésről és 4647 halálozásról tudunk.³

Ezek a számok magas vitalitási indexről ^{tesznek} tanuságot. /A születések és halálozások különbözete a népszaporodás mértékét, hányadosuk pedig az un. vitalitási indexet adja./

Fay Andrásnak a múlt század 30-40-es éveiről gyűjtött hazai statisztikai anyaga, valamint a korabeli nemzetközi szakirodalom átlagosan 30 %-ban állapítja meg a születések többletét a halálozások felett, ami 130 %-os vitalitási indexnek felel meg.⁴

A vitalitási index Eleken a vizsgált korszakban tízéves átlaggal a következő:

1734 - 1743	75,1 %	
1744 - 1753	139,3 %	
1754 - 1763	167,3 %	
1764 - 1773	130,4 %	
1774 - 1783	158,9 %	
1784 - 1793	199,3 %	
1794 - 1803	177,9 %	Átlag: 160,9 %
1804 - 1813	212,1 %	
1814 - 1823	162,3 %	
1824 - 1833	169,4 %	
1834 - 1843	149,7 %	

Az első korszak negatív arányát a következő évtizedek pozitív arányai követik. A népesedési viszonyok alakulását gazdasági és társadalmi viszonyoktól függő tudati tényezők határozták meg alapvetően, de a népesedési viszonyokban bekövetkező változások önmagukra is visszahatnak. A népesedési folyamatokra ható tényezők együttes hatása a népességi reprodukció, az ujratermelés mértékben jut kifejezésre. Alapkérdés az, hogy az adott időszak születéseinek száma elegendő-e, vagy milyen mértékben elegendő a népesség utánpótlására. Ez az időszak természetes függvénye az elmúlt időszak népmozgalmi folyamatának, ugyanakkor hatnak rá pillanatnyi tendenciák, de a vizsgált időszak népmozgalma meghatározza az elkövetkező évtized népességfejlődésének

növekvő vagy csökkenő tendenciáját.⁵

A születések és halálozások össznépeséghez viszonyított arányában törvényszerűségek, szakaszok állapíthatók meg.

E szakaszok egyrészt időben követik egymást, másrészt napjainkban térbelileg is többé-kevésbé elkülöníthetők.

A fejlődési szakaszok:

1. Magas a halandóság és magas születési arányszám.
2. A születési arányszám még magas, de a halálozási arányszám már csökken.
3. Alacsony halálozási arányszám mellett a születési arányszám még magas, de süllyedő arányú.
4. A születési és halálozási arányszám egyaránt alacsony.⁶

Az 1734-től 1844-ig terjedő időszak demográfiai vizsgálatából kapott adatok alapján az első két szakaszt, vonatkoztathatjuk községünkre is. A XVIII. század második felében, de még a XIX. század első felében is nagy az egy családra jutó élveszületések száma.⁷ Ez azt a látszatot keltheti, hogy igen sok a gyerek egy családban, s így a természetes szaporodás mértéke is igen magas lehetett. Ha azonban a kor halálozási viszonyait vesszük nagyító alá, akkor meg kell állapítani, hogy sok gyermeket kellett az anyának megszülni, hogy közülük négyet-ötöt épségben felneveljen. A halál mindig ott leskelődött a szülőanya ágyánál. A családok Eleken nagyok voltak. A gyerkeket isten áldásának, s nem utolsó sorban fontos munkának tekintették. Nem volt ritka az olyan család községünkben, akiknél, ha a szülők a termékenységi időszak egészét házasságban töltötték⁸, az anya 12-14 gyermeket hozott a világra. Hogy hány maradt ezek közül életben, s alapított családot, az sok esetben a természettől függött?! Elég gyakori

volt az egyes családoknál a névadásban, hogy egy-ugyanazon nevet adtak több gyermeküknek, mert az egyik nem érte meg testvére születését.

Vizsgálatainknál 1762-től figyelembe tudtuk venni a halottak kor szerinti megoszlását. Így három korcsoportot állapítottunk meg:

I. 0-2 évig, II. 2 - 8 év között, III. 8 év felett.

A korszakolás a gyermekhaladóság nagyságának arányát akarja bizonyítani. /Lásd a mellékletet./

Nem akarunk minden év születési, halálozási viszonyainál részletes elemzésbe bocsátkozni, csak azokat az eseményeket emeljük ki, melyek meghatározóak voltak a fejlődés szempontjából. Röviddel a betelepülés után pestisjárvány tizedelte meg Elek lakóit.

A szomszédos Gyulán, már 1738-ban pusztított és az év november 21-ig ezren vesztették életüket.⁹ Elekre csak a következő év májusában ért el a pusztító ragály. Ha a körülmények okát keressük, azt abban véljük felfedezni, hogy a község még eléggé elzárt volt a környéktől, amelyen egyébként is csak kevés lakott falu volt akkoriban. De magyarázatot nyújthat az is, hogy Eleken 1735-től reguláris katonaság állomásozott. Egyrészt elkülönítve más csapatoktól, másrészt a fegyelem magában véve is óvintézkedést jelentett mind a katonaságnak, mind a polgári lakosok számára. Így a ragálynak nem akadt azonnal talaja. A községnek a betelepülés óta "Wittmann Lőrinc"¹⁰ személyében volt orvosa. Ez alapjában véve nagy dolog, hogy egy ötven családból álló községnek külön orvosa volt, mikor Arad városában, a megyeszékhelyen mindössze kettő volt.¹¹

Milyen képzettséggel rendelkezett és hogyan praktizált, arról sajnos írásbeli feljegyzések nem maradtak. Feltehetően ő idejében figyelmeztette a lakosokat a veszélyre, amikor a pestis felütötte a fejét az országban. Az idejében megtett intézkedés eredményezhette azt, hogy Gyula közelsége ellenére megmenekült egy időre a járványtól. 1739. május 3-án Geisl Anna Mária 20 éves asszony halt meg, mint a pestis első áldozata.¹² Május 13-ig nem szedett áldozatot a járvány, de e napon már kettőt. Őket még a templom melletti temetőben temették el. E járványnál az óvintézkedések között az első helyen állt, hogy ahol fellépett, vagy mutatkozott, a betegeket az egészségesektől elkülönítsék, és azokat, akik a járványban meghaltak, külön helyre temessék. A hatóság intézkedésére vall az a tény, amit a május 15-én elhunyt Binder Borbála halotti anyakönyvi adatainál olvashatunk. Őt az e célra kijelölt, mezőn lévő új temetőben temették el.¹³

Az ugynevezett pestis temető a községtől kb. 1 km-nyire délnyugati irányban fekvő legelőhelyen volt. /Ennek az emlékét sokáig utcanév is őrizte, amire az idősebb elekiek még emlékeznek. Ez volt a "Pestis sor", a közhasználatban egyszerűen csak "Pestisor", Ma Zalka Máté utca./ Azonban nemcsak a külön temetőre szólhatott hatósági intézkedés, hanem a kórházra is, /Lazarett/, melyet az említett temető mellett állítottak fel úgy, hogy ádászállították a betegeket, és amikor meghaltak, annak közelében el is temették őket. A pestis fél évig pusztított a község lakosai között. Az utolsó, aki a betegségben meghalt, Taglieber Mária volt.¹⁴ Vele lezárkult a pestis temetőbe temetettek száma. A következő esetről már azt jegyezte fel

a plébános, hogy a pestis után "őt temették el elsőnek a templom mellett fekvő temetőben."¹⁵ Ez október 31-én történt.

Az 1744-es második telepítés a nagy veszteséget pótolta és a negatív arányszám - jóllehet még 1745-ben és 1748-ban is többen haltak meg, mint születtek - eltűnik, ami összefügg a termelőerők általános fejlődésével, ami az orvostudomány fejlődésének is lökést adott.¹⁶ II. József uralkodása idejére esik az első magyar népszámlálás. 1787-ben Arad megye népessége 153 433 fő, népsűrűség¹⁷ 25,5 fő/km².

Sajnos, az Elekre vonatkozó adatok az összeírásból hiányoznak.¹⁸ Ez az összeírás azért lett volna fontos, mert ezrelékes arányban is látni lehetett volna a szaporodást.

II. József háboruja Katalin cárnővel szövetségben a török ellen, kihatott az eleki népességfejlődésre is. A délről menekülők közül sokan jutottak el Elekre is. Ennek nyomát őrzik a plébániai anyakönyvek. Az Ujmoldvából származó Theller János felesége 1788. október 19-én egy leánygyermeknek adott életet. Október 25-én a Dognácskáról menekült Klein Gáspár családja örülhetett egy leánynak. Ugyancsak ebben az évben született négy gyermek. A szülők származási helye még Csillóvár és Resica.

Az Ujmoldvából származó Kichler Kristóf fiának Mittisch bányaigazgató volt a keresztapja.¹⁹

Az eskettek anyakönyve szerint 1788 november 24-én egy Resicáról való fiatallamber /Holschwendtner György/ vett nőül egy eleki lányt. November 25-én egy Dognácskáról való lányt /Kuman Katalin/ vett egy eleki fiu feleségül.²⁰ A halottak anyakönyve szerint 1788 október 20-án meghalt a Daruvárról való Klein Borbála és a Dognácskáról való Beith Jakab, október

31-én a Resicáról való Holschwandtner Regina, november 1-én a Dognácskáról való Klein Teréz, az Ujmoldováról való Mönich Antal és Schneider Margit, 1789. február 24-én pedig Verer Anna, aki Resicáról származott.²¹

Ujmoldováról, Dognácskáról, Csillóvárról, Resicáról és Daruvárról érkeztek a menekülők Elekre. A nevek azt bizonyítják, hogy német származásúak. Lehet, hogy a nyelvi rokonság és az elekiek anyagi viszonyai következtében jöttek a faluba. Hogy mennyien lehettek, azt pontosan megállapítani nem lehet, de nem lenne túlzó az a megállapítás, ha azt mondanánk, hogy kb. 100-an, vagy annál többen voltak.

A háboru befejezése után a menekültek többsége visszatért szülőfalujába, azonban voltak, akik örökre gyökeret vertek Eleken.

1802-ben egy plébánia javadalmi összeírás megadja a római katolikus családok és lakosok számát. Ezek szerint 144 házaspár 1235 lakossal szerepel az említett összeírásban.²²

A román lakosság nem szerepel a megadott létszámban, de így is támpontot kaphatunk a község lélekszámának alakulásáról.

1810-ben a Historia Domus szerint járvány dühöngött Eleken, amit az oltáriszentség kitételével és imádásával megfékeztek.²³ Ez a "járvány" nem volt olymértékű, hogy befolyásoló

tényezőként foghatnánk fel, mert többen születtek, mint meghaltak. Az 1815 és 1817-es évekről, amikor a halottak száma volt több, arról nem tesz említést a Historia Domus.

Az 1815-ös magas halálozási arány /113 halálozás, 94 születés/ okáról nem tudunk semmit. 1817-ben valószínű rossz termés

következtében hatalmas éhínség pusztított, és ez községünkben is áldozatokat szedett.²⁴ A két negatív arányszámu évet kivéve, a szaporodás normális mértékben haladt. A falu lakói számának gyarapodását mutatja, hogy az 1810-es évek második felében már 100-on felüli a születések száma. Történeti irodalmunkban vita tárgyát képezheti az 1828. év utáni lélekszám alakulás. Fényes Elek és Palugyai Imre²⁵ munkáiban megtalálható adatok ellentmondanak egymásnak. 1828. évi összeírások alapjául Nagy Lajos²⁶ által közölt adatokat, 2314 lakost vesszük alapul. Ezt az adatot adja meg Palugyai is, mely szerint Eleken 2014 római katolikus 300 görögkeleti élt. Fényes 1839-ben megjelent művében 2269 főből; 2014 római katolikusról és 255 görögkeletiről tesz említést.

Palugyai Fényes adatait közli az 1839-es évre vonatkozólag. Ez az adat ellentmond az Eleken tapasztalható magas vitalitási indexnek, holott 1827-ben a szaporodás 38 %-os. Az 1835. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint is a lélekszám magasabb, 2512²⁷ fő, a görögkeletiek nélkül. Így Palugyai adatait az 1839-es évre nem fogadhatjuk el.

Eleken az 1831-es országos kolerajárvány nem szedett túl sok áldozatot. Ez a járvány a XIX. század 30-as éveinek elején járta be először a történelem folyamán Európát. Hazája Ázsia, közelebbről India. 1830-ban elérte Moszkvát és a lengyel-orosz háboru elősegítette betörését Lengyelországba, s onnan Galicián keresztül Magyarországra is hamar eljutott.²⁸ A kolera meggátolására megtették az óvintézkedéseket. Gyula körül minden oldalról strázsákat állítottak fel. Egyedül

Elek felől maradt nyitva az ut, ahol a kordont veszteglés után lehetett átlépni.²⁹ Az első megbetegedés Eleken szeptember 10-én volt. Összesen kilencen lettek a kolera áldozatai. Az utolsó áldozatot október 10-én temették el.³⁰ Hatósági intézkedés történt ugyanis a veszteglő helyek felállításáról, melynek tervrajzát megadták. Ezekben gondoskodás történt a ruhák, levelek, stb. fertőtlenítéséről, a betegeknek a kór előrehaladottsága szerint való elkülönítéséről.³¹

Sokkal súlyosabban érintette a község lakosságát az 1836-os járvány, amiről - a halotti anyakönyvön kívül - írásbeli emlékünknem maradt fenn. Sőt az idősebb eleki lakosok sem emlékeznek ilyesmire. Ha érdeklődünk a járványok iránt, akkor az 1739-es pestist és az 1831-es kolerát említik.

1836-ban 260-an³² haltak meg. /Születések száma 153/. június 20-tól szeptember 9-ig 204 embert temettek el. A Historia Bomusban erről az évről mindössze annyi áll, hogy a kegyuraság fekete terítőket és gyertyatartókat adott a templomnak.³³

A kolera 1836-ban ismét pusztított, amiről a község így irtí: "1836-ban ismét kiütött a Cholera második ízben..., ... mégpedig sokkal nagyobb mértékben és dühösebben mint az előbbeni."³⁴

A két év alatti gyermekek halálozási száma az átlagoshoz viszonyítva nem emelkedett. Ellenben a két évtől nyolc évig /54/ és a nyolc éven felüli lakosok /154/ halálozási száma mértéktelenül megnőtt./II. melléklet/ Hogy ennek az időszaknak a járványai annyi áldozatot követeltek, abban nagy része volt a lakók egészségtelen életkörülményeinek, régi időkből hagyományozódott, vagy csak a nyomoruságból folyó helytelen szokásainak.³⁵

A születési és a halálozási arányszámainak bizonyítéka alapján nézzük meg, milyen szociális körülmények között éltek akkor az emberek. Mi lehetett az oka a magas gyermekhaladóságnak, hogyan próbáltak ezen segíteni? Hazánkban az orvostudomány és vele párhuzamosan az állatorvostudomány is jóval később indult fejlődésnek, mint Európa sok más országában. Ennek oka elsősorban az volt, hogy az osztrák császári udvar és a szolgálatában álló magyar főurak legnagyobb része és a klérus mesterségesen, sokszor hatalmi szóval megakadályozták, hogy a már külföldön előrehaladott orvostudomány Magyarországra is behatolhasson. Mégis a XVII.-XVIII. századtól kezdve akadtak - ha nem is nagy számban -, tanulni vágyó fiatalok, akik néha szegényen, de mégis kezükbe vették a vándorbotot, hogy külföldön elsajátítsák a magasabb természettudományokat. Valódi akadémikus, orvos a XVI.-XVII.-XVIII. században rendkívül ritka volt. Csupán egyes főurak szerződtethettek ilyen orvosdoktorokat, és néhány nagyobb városban tudunk róluk. A szegény nép, a jobbágyság /de a kismanesek legnagyobb része is/ analfabéta volt és orvos hiányában úgy segítettek magukon, ahogy tudtak. Sajnos, hazánkban éppugy, mint a világ minden népénél a becsületes, sokszor racionális, ésszerű empirikus gyógyításba belekeverték a természet feletti vonatkozásokat is, a ráolvasást és a babonáságot. E tekintetben nincs különbség főúr, nemes, vagy jobbágy között. A "tudomány" apáról fiura szállt és alig volt kisebb-nagyobb vidék, ahol több "tudósasszony" és ritkábban "tudós ember" ne élt volna, sokszor meggazdagodva a nép nyakán.³⁶

A gyógyító tudósok egyszerű gyógynövényeiket vagy más szerüket összekeverték misztikummal, babonasággal és igen sokszor azzal hatottak, hogy imádságokat liturgikus vonásokat keverték semmit sem érő gyógyításaikhoz, hogy a fanatikus nép annál jobban higgyen benne. Mivel az országban a XIX. századig nagyon kevés képzett orvos volt, így a nép "orvosnak" tartott mindenkit, akitől betegségében, balesetében segítséget kapott. A nép gyógyítása évszázadokon keresztül jóindulatu, tapasztalati gyógyító empirikusok kezén volt, akik mellett a babonások, kuruzslók és a Németországból, Ausztriából, Görögországból idevándorolt "Naturheilkünstlerek" vagyis természetgyógyítók, csonttráktók, fogfúrók, borbélyok, érvágók, köpölyözők és kenőcsárosok nagy száma vándorolt faluról falura.³⁷

Fűzzük azonban hozzá, hogy a gyógynövényekkel való gyógyítást, azok hasznosságát a korszerű orvostudomány sem tagadja, tudományosan mutatják ki, hogy melyek azok az anyagok, amelyeket gyógyító hatásuknál fogva gyógyszernek ismerünk el és használunk is. De azt a rengeteg haszontalan növényt, gyökeret, az egész fantasztikus állati zsirokat /kutya, róka, borz/, valamint állati exotermentumokat és más nevetséges szereket már elfelejtettük.³⁸ Mint már említettük Elek^en a pestis idején is volt orvos. A vizsgált időszakban még 3 orvos nevével találkozunk, az egyiknek seborvos megjelölése van. Lehet, hogy ők is "Naturheilkünstlerek" közé tartoztak és az országot járva telepedtek le a faluban. Az is elképzelhető, hogy Németországban kiképzett orvosokról van szó, akik itt fejtették ki áldásos tevékenységüket. A faluban nagy szerepet játszott az orvosok mellett a két képzett bába, akik az Arad megyei

főorvosnak, az eleki plébánosnak voltak alárendelve.³⁹

Az orvos szakmai vonalon, az esperes egyházi vonalon képzete ki őket. El kellett tudni végezni néhány egyszerű egyházi ritust is, mint pl. szülésnél, ha látta, hogy a gyermek hamarosan meghal, akkor megkeresztelhetette tiszta vízzel.

A bábák a faluban megbecsült személyek voltak és köztisztelőnek örvendtek. Ugyanakkor a népi gyógyászat különböző módjait is gyakorolták Eleken idősebb asszonyok, akiket nem ritkán "alte Hexe"-nek /vén boszorkánynak/ neveztek.

De az ellátottság kevés volt ahhoz, hogy megakadályozzák a magas halandóságot. Különösen a már említett gyermekhalandóság érintette súlyosan a családokat. A halál okairól írásos emlékek nem maradtak, mivel csak 1848-tól kezdik jelölni a halottak anyakönyvében a halál okát, de akkor sem mindig az igazit, ami érthető is, mert ebben a korban számtalan olyan betegség volt, aminek az okát nem tudták. Az idős elekiek elbeszélése szerint az általános vélemény az, hogy a diftéria /torokgyík/ ragadta el a gyermekek jó részét.

Hozzájárultak természetesen az egészségtelen lakásviszonyok és az egészségtelen természeti viszonyok is. A poshadt állóvizek kórokozóinak kigőzölései a járványos betegségek állandó táplálói voltak. Gyakran pusztított itt pestis, a marhavész és más betegségek.

A vízlecsapolás embertelenül nehéz munkájában sokan kaptak sérvet.⁴⁰

A lecsapolás következtében a múlt századra már visszavonult a váltóláz, sok nehéz nyavalya, a szárazabb klíma beálltával inkább a tüdőbajok kezdtek lábrakapni.⁴¹

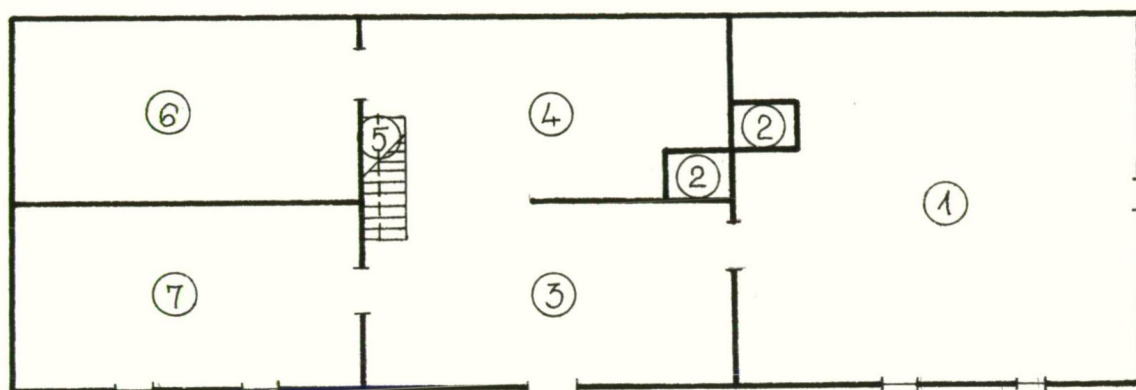
A települést nádas vette körül, amelyből esténként a szunyogok nagy tömege lepte el a házakat. Ellenük csak a nedves szalma és trágya égetésével lehetett védekezni. A lakóházakat a magasabban fekvő területekre építették, így is azonban magasabb vízállásnál a lakások teljesen átnedvesedtek. A faluban a házakat vertfalból és vályogtégglából építették, és náddal fedték be. Tégglából csak kevés ház készült, így a templom, a paplak és néhány lakóház. Ezt bizonyítja a II. József idejében készült Original - Aufnahmekarte von Ungarn és a Militärische Beschreibung von Hungaria.⁴²

Az országutak és a többi utak, melyek a szomszédos helyekre vezettek, száraz időben utazásra kényelmesek, hosszú, kitartó esőzésnél a zsiros és fekete föld miatt szinte járhatatlanok és az utazás nagyon nehéz.⁴³

A mocsaras területnek sajátos növény és állatvilága volt, melyet ki is használtak a lakosok. A nádasok épületanyagot, tüzelőt és takarmányt szolgáltatottak. A családi élet központja nyáron a konyha volt, télen pedig az a helység, ahol a kemence volt. A konyhák, szobák földesek voltak, így tisztántartásuk elég nehézkes volt. Sokszor a feltöredezett konyha, szoba mázolására állati ürüléket használtak. A betelepült lakosok a házak építési formáját magukkal hozták az u.n. "frank stílus"-ban építették házaikat. A lakóhelységek az istállóval egy zárt tömböt alkottak. Így egyik helységből a másikba könnyen, az udvar kiiktatásával el lehetett jutni, aminek télen volt különösen nagy jelentősége. Nyáron a felnőttkorú legények alvóhelye az istállóban vagy a verandán volt. Az elekiek szerették a rendet és a tisztaságot, amit a lehetőségekhez

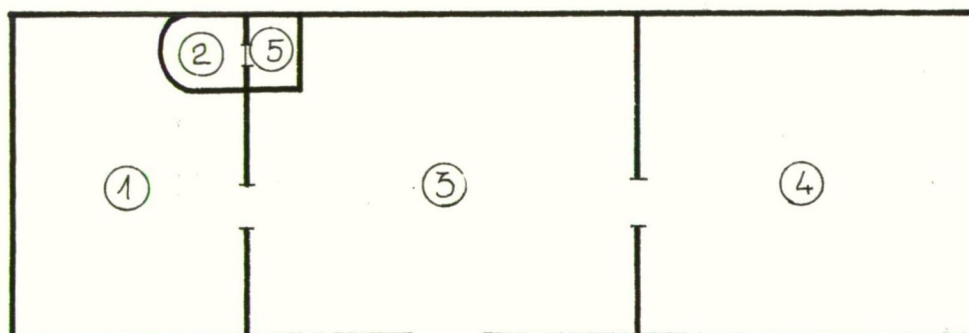
mérten meg is tartottak. Házukat meszelték, sokszor virággal diszítették.

Egy "frank parasztház" beosztása.⁴⁴

1. lakószoba   2. tűzhely   3. pitvar   4. konyha
5. padlásfeljáró   6. kamra   7. istálló

Az alföldi parasztház tipusa.⁴⁵

1. szoba   2. kemence   3. pitvar   4. kamra
5. tűzhely

Kulturtörténet

A közösség szellemi fejlődését szolgálta az iskola, melynek meglétét - már az első telepítés után - bizonyítja, hogy Saffrich György Bertalan a plébánia felállításától kezdődően /1734/ mint tanító szerepel az anyakönyvekben.¹ Az első tiz esztendőben Elek, mint a gyulai plébánialeány-egyháza volt nyilvántartva, így iskolai ügyekben is a gyulai plébániától függött, amiről írásos emlékek nem maradtak fenn. Nem véletlen, hogy az egyház nagy szerepet játszott a falusi iskola életében.

A falusi iskolák szervezeti kerete már évszázadok óta adva volt. Ebben az időben a gazdasági, társadalmi okok még nem tették szükségessé és lehetővé ennek megváltoztatását. Minden faluban a templom mellett az iskola legyen - ezt a katolikus törvények már rég elrendelték.²

Kettős cél érdekében állították fel az iskolákat. Egyrészt a vallás elemeit és az erkölcsi ismereteket oktatták, abból a megfontolásból, hogy hűveik vallásos nevelését már idejekorán el kell kezdeni. Ez természetesen az állam érdekeivel is egybevágott. Másrészt a falusi iskola fontos volt az egyháznak a papi utánpótlás szempontjából is. Az alsópapság nagy része ugyanis paraszti sorból származott. A papnak készülők számára elengedhetetlen volt az alapvető ismeretek időben megszerzése, hogy a latin iskolában megállásuk helyüket.³

A népiskolát községekben, mező- s kisebb városokban a lelkész igazgatása alá helyezték.⁴

Igy fonódik szervesen össze az iskola élete a plébánia életével. Harruckern János György röviddel az elekiak betelepítése után hozzálátott a lelkeszi állás szervezéséhez, s ezzel közvetetten az iskoláügyet is előmozdította. Az önálló plébánia felállításának szorgalmazása számos bonyolalmat idézett elő. A csanádi püspök 1733-ban, miközben az eleki lelkeszség felállításáról folynak a tárgyalások, felszólítja a gyulai plébánost, hogy az eleki hivek felett gyakorolt joghatóságát tőle, mint illetékes püspöktől kérje, "mert különben kánonjogilag fog ellene eljárni"⁵ Erre hosszas vita következett a gyulai plébános felettes egyházi főhatósága, a nagyváradi és a csanádi püspök között. A kérdés; hova tartozik egyházilag Elek? A nagyváradi püspök arra támaszkodott, hogy a telepítés óta a gyulai plébános gondozta az eleki hiveket, de nem gondolt arra, hogy Elek nem Békés, hanem Zaránd megyében fekszik, mely pedig a csanádi püspök fennhatósága alá tartozott. Még folyt a vita, amikor 1734. április 30-án megérkezett az új lelkesz, Hollinger Antal személyében, akit a földesur kegyuri joga alapján ajánlott Falkenstein Béla csanádi püspöknek. Ez az ajánlást elfogadta és a nevezett papot lelkipásztori joghatósággal ruházta fel. Másnap, május elsajén Hollinger meg is kezdte működését. Május nyolcadikán azonban a nagyváradi káptalan a gyulai plébános révén ünnepélyesen tiltakozást jelentett be az új plébános ellen, felfüggesztéssel fenyegette meg, amiért illetéktelenül merészelte lelkeszi teendőit végezni. Egy év telt el, mire a vitás kérdést rendezték, és az ügy

a csanádi püspök javára dőlt el.⁶ 1737-ben ismét napirendre került a kérdés. Ekkor az egri káptalan tette vitássá a csanádi püspök joghatóságát az eleki plébániára.⁷ Ennek magyarázata abban keresendő, hogy Zaránd vármegye egyik részén - Pankota környékén - az egri káptalannak volt birtoka még a török hódoltság előtt is. A csanádi püspök azonban jogos védelmének tudatában nem engedett és igazához jutott. Az egri káptalan beavatkozását az is érthetővé teszi, hogy Elektől Világosig nem lévén más katolikus lelkésztség, az eleki plébános joghatósága alá tartozott kelet felé az egész terület.⁸

Igy a jogi vita után dőlt el, hogy az eleki iskolaigazgató, aki egyben a plébános is, a csanádi püspöknek tartozik engedelmességgel. A plébánia felállítása óta a vizsgált korszakban a községben mindig volt tanító, sőt az iskoláskorú gyermekek számának növekedésével egy segédtanító is tevékenykedett.

Az első tanító volt a falu mindenese. /Lévén az iskola római katolikus, melynél a tanító egyben kántor is./ Saffrich

Bertalan tanító végezte a kántori teendőket is. Róla jegyezték fel, hogy egyben a "falujegyzője"⁹ is volt, s így nagy szerepet játszott az iskola létesítésében, ami még a régi feudális módon történt. A rendelkezések szerint új iskola létesítése faluhelyen főként a földesurak feladata volt.

A földesur az iskola építésének költségét gyakran áthárította a községre /a földesur csak akkor építtetett iskolát, ha a falu szegény volt/.

Az iskoláskorú gyerekek oktatására, nevelésére központilag nem sok gondot fordítottak. Csak Mária Terézia és II. József uralkodásának ideje alatt bocsátottak ki törvényeket, aminek

nem sok gyakorlati haszna volt, mert nem volt, aki végrehajtsa. Az iskolák felállításával kétségtelenül javult az iskoláztatás állapota, bár Arad megye falvaiban akkor alig egy-két ember tudott csak írni-olvasni. Egy 1773-as összeírás alapján megtudjuk, hogy Arad megye 103 helységében mindössze 25 tanító működött. Eleken egy német nyelvű tanító volt.¹⁰

Arad megye az oktatásügy fellendítésére több rendeletet adott ki. Mindenekelőtt az iskolabajarást sürgették. Kíváncos lett volna, ha a tanulók télen, s nyáron is járnak iskolába mindaddig, amíg a mezei munkák teljesítésére meg nem erősödnek.

A szülők ahelyett, hogy iskolába^adták volna gyermekeiket, hatot-hetet, sőt többet is a disznók őrzésére küldtek. - Olvasható egy jelentésben az, hogy így a fiuk korán megszokták a henyeséget és a pjakosságot. A megye 1774. április 12-én kiadott egy rendeletet, hogy kevés disznó mellett egy-két csürhésnél többet ne tartsanak, de kimaradt, hogy mi történjék az otthonmaradt gyerekekkel.¹¹ Annál hatásosabban követelte a helytartótanács, hogy ezeket iskolába küldjék a szülők.¹²

1776-ban már a triviális iskolában jóvá nem hagyott, különösen német tankönyvek használatát is tiltotta a kormány, ugyanakkor úgy intézkedett, hogy a tanítók gazdálkodásra tanítsák a gyerekeket.¹³

1776 augusztus 12-én Aradra is megküldték a Ratio Educationist, mely modernebb formába terelte a nevelést. II. József 1780. december 18-án /a helytartótanács útján/közölte Araddal, a nemzeti iskolák felállítására és javadalmazására vonatkozó intézkedéseit. 1781. január 8-án pedig azt, hogy az iskolák felállí-

tását közpénztárakból is támogatja.¹⁴ Az iskolák most már mindinkább állami ellenőrzés alá kerültek. A kormány 1784. szeptember 26-án nyíltan megróttta Glogovác, Elek, Szent-Márton községeket, mert gyermekeiket nem küldték elég szorgalmasan iskolába. 1787 februárjában pedig Verner Jakab, a nemzeti iskolák főfelügyelője a roskadozó iskolák kijavítására szólítja fel Eleket és Szent Annát.¹⁵ Ugy tűnik, hogy az elekiek között nem volt elég mély hagyománya a tudásváagnak, mert az elhanyagolt iskolaüggyel még a kormánynak is foglalkoznia kellett. Édekes, hogy a németesítés időszakában, amikor mindenki egyértelmű lelkesedést vár a német telepessközségektől, mert anyanyelvük lesz a hivatalos nyelv, éppen ezek a községek legcsökönyösebbek, és ez ügyben többször kellett őket figyelmeztetni, mivel ismeretlen okok miatt nem fogadták el az uralkodó akaratát.

II. József halála után Arad vármegye a maga hatálmából szüntette meg a nemzeti iskolákat.¹⁶ A falusi iskolák létét - mint minden iskoláét - társadalmi munkciója határozta meg. A feudális gazdasági rendszerben nem volt társadalmi érdek az, hogy a jobbágy olvasni, írni, számolni tudjon, s más tantárgyszerű tudnivalókra oktassák, mert a termelő munkát enélkül is el tudta végezni. De a feudális társadalomban tevékenykedők egyéni érdeke sem kívánta ezt. Semmiféle előny nem származott számára abból, hogy elvégezte a falusi iskolát, s elsajátította az ott megtanulható ismereteket.¹⁷

A falusi gyerekek szervezett és rendszeres iskolai oktatását a feudális gazdasági szerkezet sem tette lehetővé. A jobbágy terhei ugyanis nem személyre szóltak, hanem egész családjára. A földműves munkában a férj, a feleség, a gyerekek egyaránt részt vehettek.

Ez viszont azzal a következménnyel járt, hogy a jobbágyok gyermekei közül csak az járhatott iskolába, aki a termelésben nem volt lekötve.¹⁸ A falusi iskolák létét a társadalmi funkciók mellett az anyagi viszonyok határozták meg.¹⁹

Arad vármegyét 1770-ben utasította a helytartótanács, mivel a községek a tanítótartás költségeit fedezni nem tudják, a megyés püspökkel és a földesurakkal egyetértve gondoskodjanak, hogy ezek évenként meghatározott összeggel járuljanak a tanítótartáshoz és olyan tanítókat fogadjanak, akik nemcsak az írást, olvasást, számolást tudják megtanítani, hanem a katekizmust is.²⁰ 1790 áprilisában a megye a földesurakra és a községekre bizta az ifjúság nevelését. A tanító és a község közti szabad alku elvet Arad vármegye még 1794-ben kimondta.²¹

Mária Terézia és II. József több kísérletet tett az iskolaügy fellendítésére, hogy pallérozott emberekkel műveltessék meg a földet, de kísérletük nemcsak a nemesség, hanem a falvak ellenállásába is ütközött, mint ahogy ezt Elek példája is bizonyítja. Az ifjúság nevelése a XVIII. század végén és a XIX. század elején községünkben új lendületet vett. Ha nem is azonnal, de fokozatosan megvalósult a helytartótanács intézkedése, mivel a község a századfordulón már új iskolában taníttathatta növendékeit. Ehhez az anyagi és személyi feltételek is biztosítottak voltak. Személyi ellátottság terén a községnek problémája nem volt. Saffrich György Bertalant, aki az 1739-es pestis áldozata lett, Schöttler János követte.²² Nevével 1745-ben találkozunk először. Neki már nem kellett a jegyzői teendőket ellátni, mert a községnek már külön jegyzője

volt. Ezt a tisztséget 1750-ben Alter József töltötte be.²³ Majd Paul Gritti lett a tanító, aki 1779 május 7-én, miután felvette az eltöltött 127 napért a 75 forint évi pénzbeli járadék megfelelő hányadát, a 26 forint 6 krajcárt, otthagyta a tanítói pályát.²⁴ Így tanító nélkül maradt a falu, de Baumann Gottfried ideiglenesen ellátta az iskolai szolgálatot június 1-től szeptemberig havi 4 $\frac{3}{4}$, összesen 19 forintért.²⁵ Laib Simon működése alatt a megye több leiratot intézett az eleki előljárókhoz a tanoda állapota és az iskoláztatás miatt. Ekkor az iskola nagyon siralmas képet mutatott. Ez valószínű a község rossz pénzügyi helyzetének is az eredménye. Ugyanis nemcsak az iskola épülete lett rosszabb, de kevesebb lett a tanító fizetése is. Míg 1779-ben a tanító évi pénzbeli járandósága 75 forint, addig Laib Simon 1782-ben mindössze 60 forint évi járandóságot kapott.²⁶ Ezt a helytartótanács 1786. október 10-én központilag határozta meg - a tanítók fizetésének alsó határát. Ezt 80 forint készpénzben és fél sessió földben, vagy ennek megfelelő 16 forintban.²⁷ Állapította meg. Sajnos, a XVIII. század végéről írásos emlék nem maradt fenn, amiből részletesen megtudhatnánk az eleki tanítók pontos jövedelmét. Általános az a vélemény, hogy a tanítókat oktató-nevelő munkájukért nem fizették tul. Így még más munkát is magukra vállaltak, amit egy idézet is alátámaszt: "A tanítók fizetése a XVIII. században igen különböző, de általában silánynak mondható. Fizetésük silányságát igyekeztek lakodalmi, keresztelői és egyéb lakomákon és halotti torokon pótolni, ami igen ártott a tanítói tekintélynek."²⁸

Fennmaradt a gyulai német városi tanítónak - aki egyben kántor is - egy fizetési számlája 1795-ből. Ezen feltüntették a készpénzben és a természetben fizetett járandóságokat, melyek a következők:

készpénzben 88 forint a communitártól,
házasságlevél irásáért 17 krajcár,
felnőtt temetéséért 17 krajcár,
gyermek temetéséért 10 krajcár,
ünnepeken ministrálásért 50 krajcár,
mindehhez járul a fundált miséből eső jövedelme.

Természetbeni járandóság:

12 köből buza,
50 öl fa,
3 köből árpa,
25 font faggyu.

Az uraságtól egy colonáris sessió szántó és kaszáló, melyet a mester a maga erejével tartozik művelni. Az 1780. október 18. 6204. számú királyi rendelet 6. cikkelye szerint megengedik tanítónak is, hogy a közlegelőre 2 tehenet járathasson.

Az iskola fűtésére az uraság 6, a communitás 3 öl fát biztosít.²⁾ Többé-kevésbé megegyezhetett Schedler János eleki kántor-tanító jövedelme gyulai kollégájáéval, aki 1791-től 1816-ig csiszolgatta az eleki gyerekek értelmét. Az ő tevékenysége alatt egyezik meg a község először a tanítóval. Ugyancsak most realizálódott Verner Jakab főfelügyelő szigorú felszólítása. A régi uraság által építtetett iskola helyére 1800-ban újat építettek a község költségén.

Schedler János halálozási bejegyzésénél olvashatjuk, hogy "25 évig volt ludirector"³⁰ ^{1e}Reisenberger János 1817-ben lépett Eleken a katedrára. 1820-tól több felmérés áll rendelkezésünkre az eleki triviális iskola helyzetéről.

Az összeírásokban csak a katolikusok szerepelnek.

"A triviális iskola igazgatója Száll Antal plébános. A tanító: Reisenberger János, katolikus vallásu, jó erkölcsű. Oktatási módszere jó. Oktatott nyelvek: német és magyar. A tanítványok földműves szülők gyermekei, katolikus vallásuak."

Létszámuk az osztályban:

1820:	lelkiismeretes	158,	elhanyagolják	19	összesen:	177
1825:		133,		35		168
1826:		135,		34		169
1827:		216,		28		244
1829:	I.o.	138,		12		150
	II.o.	87,		6		93

1828-tól már két osztályban tanítanak, a tanulók számának gyors megnövekedése miatt.³¹ Ekkor fogad a község egy segéd-tanítót is. 1826-tól Tisch János a segédtanító Eleken.

1829 december 17-én ő lesz a kántortanító. Az ő pályafutását, képzettségét, munkahelyét, jövedelmét jól ismerjük, mert az 1835. évi canonica visitatio részletesen foglalkozik az iskolával és a tanító személyével. Az iskolát 1800-ban építették és 1826-ban bővítették a tanulók nagy száma miatt. A templom nyugati oldalán fekszik /ma is/, jó állapotban van, a község tartja fenn. A tanító lakása 2 szobából, kamrából és pincéből állt. A segédtanító részére egy szoba állt rendelkezésre.

Az iskolában két tanterem volt. A termek tágasak, világosak, alkalmasak a tanításra. A gyerekek 6-tól 12 éves korukig járnak iskolába. A lányok és a fiuk tanítása külön teremben folyik.

Az iskola látogatására alkalmas 191 fiu, 189 leány össz. 380
Látogatja az iskolát 178 fiu, 169 leány, össz. 347

Az iskolabajárás a szülőktől függ. A gyerekek leginkább télen járnak iskolába. Akik nem látogatják, hivatkoznak a szegénységre, mert téli időben nincs megfelelő ruházatuk, nyáron a szántás, szénahordás, kukoricatörés és szüret idején a gyerekek szüleiknek segítenek. A kisebbek nyári időben is járnak iskolába. Vasárnapi, vagyis ismétlő iskola nincs.

Jóllehet, az 1806. évi Ratio Educationis elrendelte "nehogy az ifjúság elfelejtse azt, amit az iskolában egyszer tanult, ennek meggátlása végett az lett rendelve, hogy ünnep és vasárnapokon a keresztény tanításra egybegyűlt ifjúságot, ha a lelkész elvégezte a maga teendőit, a tanító lépjen a távozó lelkész helyébe, és röviden ismételve az iskolában egykor bővebben előadottakat, oktassa és tanítsa őket."³²

Az iskolában a hitoktató Himmel Péter káplán. A helyi igazgató, a plébános, mint esperes tanfelügyelő a kerületben. A hittan tanítása hetenként kétszer van, kedden és szombaton. Az iskolák számára előírt kis és közepes katekizmust használják.

Bibliai történeteket is magyaráznak a tanulóknak, jó eredménnyel. A plébános az iskolákat bejelentés nélkül is látogathatja. Az iskoláról jelentést az egyházi hivatalnak és a királyi tanfelügyelőnek küld az esperes.

Az egyházlátogatási jegyzőkönyv pontosan jellemzi a tanítót és segítőjét. Tisch János a Temes megyei Orczifalván született tisztes szülőktől. 26 éves, jó egészségnek örvend. Magyar és német nyelvű iskolát végzett. A humán tanulmányokat Aradon, ezután a pedagógiát Temesvároton a tanítóképző intézetben tanulta és a vizsgát jó eredménnyel letette. Majd szüleinél, Eleken mint segédtanító tevékenykedett, miután atyja meghalt, a község instantiájára tanítóvá nevezték ki. A plébános iránt engedelmes, példaszerű erkölcsi élete van, a lakosokkal kivételt nem tesz. Isten szolgálatában buzgó. Szabályosan énekel és orgonál. A gyerekeket nemcsak énekre, hanem zenére is oktatja. A magyar és német nyelvet felváltva használja. A rábizott javaknak, az iskola épületének gondját viseli.

A helyettes tanító: Mánari János. Arad megyéből származik, 20 éves. A magyar és német nyelvet ismeri. A grammatikát Aradon tanulta, majd elvégezte a tanítóképzőt jó eredménnyel. 1833-ban vette fel az igazgató a község kérésére segédtanítónak. Feladata a kisebbek, vagyis az első osztályosok tanítása. Az orgonálásban a tanítót segíti. A betegekhez elkiséri a plébánost és a tanítóval a temetésen vesz részt. Számára leginkább terhes a segédtanító hivatalával össze nem egyeztethető harangozói és sekrestyési feladat, amit a község sürgetésére végez. Ezért a munkájáért 40 forintot és 24 pozsonyi mérő vegyes gabonát kap a községtől.³³

A canonica visitatio csak vallási szempontból foglalkozik az iskolával. Meg sem említi az ott tanítandó polgári tárgyakat, a gyerekek neveltségi szintjét, előmenetelét, stb. Ez is mutatja

hogy az egyházi jelleg az iskolavezetésben még a XIX. század első felében is igen erős. A gyerekek és a tanító megítélésének fő szempontja a vallásosság és az engedelmesség, ami a feudális társadalom iskolapolitikájának fő jellemzője.

Az egyház, mint a korabeli társadalom ideológiai támasza így tölti be történelmi szerepét.

A második osztályos gyerekek tananyagáról Tisch János 1831-es feljegyzése ad képet.

1. A közepes katekizmus tanulása
2. Olvasás: német, magyar és latin nyelven
3. Írás: magyarul németül
4. Számolás: összeadás, kivonás, szorzás, osztás, minden szabály
5. A bibliából 19 fejezetet kell megtanulni.
6. Mindenki a saját táblájára ír diktálás után
7. Lakóhelyismeret.³⁴

Az 1830-as évektől - amikor még mindig a latin az ország hivatalos nyelve - egyre jobban tért hódít az eleki németek körében is a magyar nyelv használata. Arađ megye is szétküldte utasítását a megyében a magyar nyelv használata érdekében. A reformkor mozgalmainak lecsapódásai is, de inkább a gazdasági érdekek diktálta mindennapos szükségletek kielégítése is arra ösztönözte a szülőket, hogy gyermekeiket a magyar nyelv tanítására buzdítsák.

Az egyházlátogatási jegyzőkönyv alapján rekonstruálni tudjuk a tanítók jövedelmét.

A tanító jövedelme:

1. Kültérület 1/2 sessio azaz 19 1/2 kishold felében kiadva évenként:

25 pozsonyi mérő buza	3 Ft	75 forint
16 " zab	1 " 30	24 "
20 " fagopiri	2 "	40 "
2 boglya széna	8 "	16 "

2. Deputatum

a./ Községtől szerződés alapján készpénzben	260 Ft.
b./ 24 pozsonyi mérő vegyes gabona	2 Ft 48 "
c./ 8 öl tűzifa	5 Ft 40 "

3. Stóla - /A stólapénz évenként változik, függ a házasság, születés, halálozás számától/ az 1834-es állapot

a./ szülőanyák avatása	
b./ esketés	
c./ felnőttek temetéséből	
d./ gyermekek temetéséből	118 Ft.
Összesen:	563 Ft.

A segédtanító jövedelme:

1. A szerződés alapján a községtől készpénzben 100 Ft

2. Deputatum

A községtől szerződés alapján

24 pozsonyi mérő vegyesgabona	2 Ft	48 Ft
4 öl tűzifa	5 Ft	20 Ft

3. Stóla

Szülőanyák avatása	20 Ft 48 k
harangozóí, sekrestyési kerest	40 Ft
24 pozsonyi mérő vegyesgabona 2 Ft	48 Ft
	276 Ft 48 k

A tanító fizetése 1834-ben jóval túlhaladja a XVIII.század végi megyei minimumot. Az igazgató fizetése, aki egyben az egyházi javak birtokosa 3869 forint 25 krajcár. Ehhez az összeghez képest a tanító jövedelme minimális. Ha a vele egyenrangúakhoz hasonlítjuk, könnyen megállapítható, hogy az eleki tanítót anyagilag jól megbecsülték, hisz a káplán jövedelme is csak 231 forint 25 krajcár.

Elek leányegyházaiban tevékenykedő tanítók jövedelme a vizsgált időszakban kevesebb, mint az eleki segédtanítóé.

Elek	tanító	563 forint	segédtanító	276 Ft 48 kr.
Meggyes	"	341 Ft 36 kr		
Kétegyháza	"	250 Ft 06 kr		
Gyulavarsánd	" v	244 Ft 03 kr ³⁶		

A falusi szervezet és biráskodás

Ebben a fejezetben csak a XVIII. század második felének viszonyait foglalkozunk, mert anyaghiány miatt nem tudjuk tökéletesen rekonstruálni a vizsgált korszak falusi szervezetét. A Mária Terézia-féle urbárium megmerevítette vagy módosította, mindenesetre egységesítette a falu vezetőinek megválasztását és azok működését.

Elszórt adatokból megtudjuk, hogy a község lakói letelepedésük után megalakították falusi szervezetüket. A tanács a biróból, a jegyzőből és az esküdtekből állt. Első írásos emlékünkből 1734-ből való. Ebből megtudjuk, hogy a falu jegyzője Saffrich György Bertalan, aki egyben tanító is és kántor is.¹ 1737-ben mint községi bíró Striffler József szerepel. 1743-ben Engelhardt Adalrik, 1756-ban Wittmann Márk², 1762-ben Hammer György³ írja alá a három éves szerződést, mint bíró. A kilenc kérdőpontra adott válasz után Faulhaber György kézzeljegye olvasható, mint a falu első embere.⁴ 1780-ban ezt a tiszteletet Geissel Benedek, 1783-ban pedig Hammer György tölti be.⁵

A faluban a legfontosabb tisztséget a bíró viselte. Az ő kezében összpontosult a legfőbb helyi hatalom. A bíróválasztás a kezdeti időben demokratikus úton történt; a legalkalmasabb egyént választották meg a falu előljárójának. Az urbárium kiadása módosította, sok helyütt azonban csak a fennálló viszonyokat konstataálta amikor kimondta: "A bírói hivatalra az uraság hármát nevezzen, kik közül a község egyet az uraság tisztjének a jelenltében szabadon válassza."⁶

Az urbárium azt isbiztosította a földesuraknak, hogy "a választott rossz viselkedésére letehesse és meg is büntethessék meg irt módszerint"⁷ -

Eleken a biróválasztásokat, akárcsak a megye és az uradalom többi helységében rendszerint év végén tartották és a megválasztott új tanács január elsőjével lépett hivatalába. Mivel az eleki biróválasztás formájáról feljegyzés nincs, így az analógiára vagyunk utalva. A formális eljárás Eleken olyan lehetett, mint Gyulán, természetesen kevesebb formassággal. Gyulán a választók reggel 9 órára gyülekeztek. A választáson megjelentek a választókon kívül az eddigi biró, az uradalmi tisztek, a szolgabiró, s talán a helybeli papok és a választás után e hivatalos személyek valamelyike a régi birótól átvette és az ujnak átadta a birói pálcát.⁸

A gyulai uradalomban az ujonnan választott biró a XVIII. század második felétől kezdve a következő esküt tette le:

"Én N.N. esküszöm az élő Istenre, aki Atya, Fiu, Szent Lélek Isten, hogy a mostani főbirói szolgálatomban Istenután Felséges királyomnak igaz hűségemet megtartom, A tekintetes Nemes Vármegyének az ő kiadandó parantsolatainak mindenben engedelmes leszek; annak Magistratusa iránt illendő tisztelettel viseltetem és A mellém rendelt esküdt társaimmal igyekszem A felséges parantsolatait teljesíteni; a közjót előmozdítani a panaszkodó ügyes-bajos személyeknek, amennyiben rajtam áll, minden személy választás úgy kedvezés nélkül, vagy részre hajlás nélkül igazságot szolgáltatok, a közterheket a lakosok között arányosan osztom fel, a Helységnek jövedelmeit nem fogyasztom, hanem inkább szaporíttatni igyekszem, azokra

személyesen vigyázok és annak idejében arról mind magam hűségesen számot adok, mind pedig az alattam valóktól számot végzek."⁹

A birói esküszövegben a vallásos elemek arra utalnak, hogy az előljáróknak korábban az egyház előtt a templomban ~~kekkkk~~ letett esküjének vallásos formáját a vármegye és a földesur továbbra is szívesen fogadta.¹⁰

A "Felsőség parantsolatai" iránti engedelmességnél feltűnik, hogy a király és a ~~nemes~~ vármegye mellett az eskü nem tesz említést a földesurról. Ezt természetesnek is kell tartani, hiszen a magistratus élén álló bíró, mint a közszervezet vezetője, elsősorban a feudális államhatalom helyi képviselője, aki mindenek előtt a királynak és a vármegyének tartozik engedelmisséggel. A bíráskodás és adókivetés mellett a gondjaira bízott vagyon gondos kezelése, és az arról való számadás a bírónak szintén kötelessége.¹¹ A birói tisztség ellátása nagy megterhelést jelentett. A bíróra a faluközösség, a földesur és az állam egyaránt komoly feladatot rótt.¹²

A bíró egyik legfontosabb feladata az adóalap biztosítása. Az államhatalom nemcsak sok terhet rakott a falusi bíró vállára, hanem valósággal saját alkalmazottjának is tekintette. Ezek végrehajtásáért gyakran anyagilag is felelősek voltak.¹³ A bíró csak a földesuri adó alól kapott felmentést, az állami adó alól pedig csak kedvezményeket.

A Mária-Terézia-féle urbárium a földesur és az államhatalom céljainak megfelelően szűkítette le a bíróválasztás jogát. A bíróválasztással kapcsolatban kell megemlítenünk az 1791-ben kiadott uradalmi rendeletet, mely akként rendelkezett, hogy minden házzal bíró zsellér 12 pálca ütés terhe

mellett köteles megjelenni a biróválasztáson.¹⁴

Ez a rendelkezés jól mutatja, hogy a mezővárosi és a falusi biróválasztásnak gazdasági és hatalmi mozgatórugói vannak. A választáson főképp a helybéli vagyonos, jómódu gazdák jelentek meg, a szellérek érdektelensége a távolmaradásukban jut kifejezésre. Ezt támasztják alá a fennmaradt iratok is, melyek a paraszti társadalom rétegződését is mutatják.

A biróval együtt választották meg a tanácstagokat. Az urbárium és a törvények szerint a földesurakat nem illette meg az esküdtek kijelölési joga. Ez a rendelkezés legtöbbször csak papíron marad meg, mert a földesur valamilyen formában mindig igyekezett beleszólni az esküdtek megválasztásába.¹⁵

A korabeli dokumentumok tanúsága szerint az esküdtté való megválasztás már a biróvá választás lehetőségét is jelentette, Birót általában a volt esküdtek közül választottak és a volt biró ismét esküdt lett. Ezt bizonyítja, hogy Wittmann Márk, aki 1756-ban biró volt, 1762-ben esküdt, ugyanez vonatkozik Geißel Benedekre /biró 1780-ban/ és Hammer Györgyre /biró 1783-ban/, akik a kilenc kérdőpontra adott válasznál még az esküdtek között szerepeltek, később már mint birók tevékenykednek. Hammer György 20 év alatt kétszer lett biró.

A korabeli paraszti társadalom nem minden rétege képviseltette magát a tanácsban. Mint a birók, mind az esküdtek a gazdag parasztok soraiból kerültek ki, így a helyi hatalom a vagyonosok kezében volt, ami szintén alátámasztja a szegények érdektelenségét a választásoknál, és érthetővé teszi az 1791-es uradalmi rendeletet is.

1762-ben Hammer György birónak 6 lova, 13 tehene, 7 üszője van.

Mitnacht Márton esküdtnak 6 lova 8 tehene, 6 üszője van.

Wittmann Márk esküdtnék 3 lova, 5 tehene, 3 üszője van.

Geißel Benédék a későbbi esküdt és bíró a legvagyonosabbak közé tartozik: 2 bivaly, 4 ló, 5 tehén, 5 üsző tulajdonosa.¹⁶ A földterület birtoklásában is megmutatkozik a gazdagok tul-
sulya. A urbárium szerint Faulhaber György bíró, Hammer György, Gall ~~Jakab~~ és *Geißel* Benedek esküdtek egyaránt 1 3/8 teleknagy-
ságot ^{birtak} ~~kér~~ az uraságtól. Mi volt esküdtek hatásköre? Erre több-
-kevesebb felvilágosítást kaphatunk "A Tanátsbeliek esküvési"
cim alatt a XVIII. századból ránkmaradt esküszövegből. Az es-
küdtek kötelességei között jellemző ismérvként domborodik ki.

1 A bírónak való engedelmesség.

2 Az adóbehajtásban való részvétel.

3 A törvény "szolgálat", vagyis a biráskodás, emelett
a falu ügyes-bajos dolgainak az intézése.¹⁸

Fontos tisztség volt a faluban a jegyzői tisztség. A jegyzőt
mindig az írástudó emberek közül választották, vagyis azok kö-
zül, akik jártasak az írásban. A jegyzői tisztséget egy-egy jegy-
ző több évig is viselte. Így pl. Walthier János 1783-1791-ig.¹⁹

A jegyzők a XVIII. század hatáskörét szintén a fentmaradt esküszö-
vegek alapján tudjuk meghatározni.

"Én ezen felvállalt nótáriusi Hivatalomban, mindenekfelett Is-
ten ditsőségét, annakutána pedig ezen Helységnek köz javát,
mind belsőkbén, mind külsőkbén tellyes tehetségem szerint mun-
kálni és előmozdítani igyekszem, a Számadásokban, sucvisicickban,
Levelek írásában, Magyarázásukban, kiküldendő Gursusimben minden-
kor a mellyek Szabadosok és törvényesek és a Helység hasznára elő-
menetelesek, hiven és jó lelki esmérettel tellyesíteni fogom a
tikteket sem beszéddel sem írás által ki nem jelentem egy szóval

minden kötelességemet, szegénység, gazdagság, félelem, kedvezés és ajándéokra való tekintet nélkül, hiven és serényen végzem...²⁰

Eleken a jegyző végezte el a községi számadásokat és, amit a bíró kézjegyével látott el. A bíró, az esküdtek és a jegyzők szolgálatukért évi bért kaptak. Az urbárium rendelkezése szerint a bíró csak a földesuri adó alól kapott megtesseget, az állami adó alól pedig csak kedvezményt.²¹ A bírói fizetés készpénzből és természetbeniekből állott. A bíró egy évi jövedelme az 1779 és 1782 és falusi számadás szerint 24 forint, valamint 3 forint 30 krajcár a hivatalhoz szükséges eszközök vásárlására.²²

1827-ben a bíró fizetése már 60 forint készpénz.²³

A jegyző jövedelme a két számadás szerint változó. 1779-ban januártól októberig 77 forint 3 1/3 krajcárt kapott, míg 1782-ben ugyanerre az időre csak 71 forint 36 krajcár~~é~~ pénzjárandósága.²⁴

Az írásbeliség fokozottabb térhódítása a jegyző számára is növeli a teendőket, ami a fizetésben is megmutatkozik. 1827-ben az eleki jegyző évi járandósága már 160 forint.²⁵

Az esküdtek egyenként 2 1/2 forintot kaptak.²⁶ A bíró, az esküdtek és a jegyző mellett a falusi szervezethez tartoztak még a borbíró, az éjjeliőr, a csőszök, a pásztorok, a vadőr, és a község tulajdonában lévő tenyészállatok gondozói.

Az 1779-es falusi számadás nem részletezi a fizetendő összeget egyes személyeknek, csak a végösszeget jelöli meg: 340 forint és 30 krajcár, melyet pásztoroknak, csőszöknek - külön kiemelve a káposztacsőszet - és különböző konvekciókra fizettek ki.

~~XX~~ 1782-ben már a részletek is napvilágot látnak; így a borbírónak 26, az éjjeliőrnek 18, a tehénpásztor^tnak 30, az üszőpásztor~~or~~nak 14, a kanásznak 28, a vadőrnek 44, a két loápolónak - a

tenyészcsődörök gondozóinak $2 \times 62 = 124$ forintot fizettek.²⁷

A káposztacsősz fizetsége a földnagyságtól függött, és azt a tulajdonosok fizették.

A borbíró tisztsége nyilván a borkiméréssel volt kapcsolatban, és a borbíró ellenőrző tevékenységet is folytatott. A jobbagyoknak az 1550. évi XXXVI. törvénycikke szerint, amit az urbárium is megerősített, ha szőlővel rendelkeztek Szent Mihály naptól Szent György napjáig szabad volt árulniuk.²⁸ Az ellenőrzés ezután következett. Ezt látszik alátámasztani több adat is, mely szerint az orvkocsmákban talált bort a község eladta és a maga kasszáját gyarapította ezzel az összeggel. A borbíráknak pedig minden vödör bor után munkájáért 1 krajcárt fizettek.²⁹ Az éjjeli őr feladata, hogy megszólítsa az utcán kóborlókat, a gyanusokat bekísérle a községhezára, figyelt arra, hogy nincs-e tűz, figyeli, hogy istállóban, csürben, lámpával, mécsessel, égő pipával ne járjanak.³⁰

A csőszöket és a pásztorokat a község egy évre vagy időnyre fogadta. A csőszök munkájuk után meghatározott bért kaptak. Bérük pénzből és természetbeniekből állott. Szolgálatuk szerződésük lejártával szakadt meg. Szolgálatuk csak akkor kezdődött újból, ha újabb szerződést kötöttek a faluval.

A tanács nemcsak helyi feladatokat látott el, hanem végrehajtotta azokat is, melyeket felsőbb állami és megyei szervek bízottak rá. Ilyen feladatok voltak: az adók beszedése, a katonai beszállásolás, a fuvarozás, a közmunkába állás, tűzvédelmi, egészségügyi rendelkezések végrehajtása, bírósági és megyei intézkedések kézbesítése, bírói ítéletek végrehajtásában való közreműködés. A rendelkezések végrehajtása mind szorosabb kapcsolatba

hozta a tanácsot a felsőbb szervekkel. E kapcsolat végül is az állami és vármegyei szervek ellenőrző, felügyeleti tevékenységének kiszélesítéséhez vezetett. Ezen szervek felügyelete mellett azonban nem maradt el a földesur sem, aki megbízottja útján minden évben felülvizsgálta a község számadásait.³¹ A község, amely a földesuri haszonvételeket bérbeadás útján hasznosította, szintén alkalmas terület volt arra, hogy az árrendezés/szerződések megkötésével, az "Egyezések"-nél a földesur jóváhagyásával szintén beleavatkozzék a község ügyeibe. Jórészt a tanácsra hárul az urbárium végrehajtásának népszerűtlen feladata.

Igazságszolgáltatás

Az igazságszolgáltatásnál teljes anyagiány miatt nem bocsátkozunk részletezésbe, mert csak analóg példákra tudunk hivatkozni, mivel Elekre vonatkozólag írásos emlék nem maradt fent. A 18. században az egyházi és világi vezetés harmónikusan összefonódik. Az uradalmak néha testi büntetéseket alkalmaztak, anélkül azonban, hogy a pénzbírságról is megfeledeztek volna. A káromkodással rokon bűncselekmények^{nek} kezelték ezeket a mondásokat, amelyek a vallás megsértését jelentették, illetve felekezetellenesek voltak. Ezeket pénzbírság kiszabására találták alkalmasnak.³² Mindössze egyetlen adat mutatná az egyházi bíráskodást, az 1780-ból visszamaradt egy egyházi számadás, ahol "Strafgeld" is szerepel.³³ Valószínű a 18. század végén a 19. század elején a majorsági gazdálkodás előretörésével a földesuri bíráskodás kerül előtérbe.

A község megszálítása

1. Fügedi Erik: 1969. 56. p. V. ö. R. Várkonyi Ágnes
1970. 21. p.
2. Scherer Ferenc: 1938. II. kötet 91. p.
3. Márki Sándor: 1893. 91. p. V. ö. Ácsády Ignác /év nélk./
446. p.
4. Mendöl Tibor: 1963. 443. p.
5. U.o.
6. U.o. 446. p.
7. U.o. 446. p.
8. Eperjessy Kálmán: 1971. 7-9. p. V.ö. Mendöl: i.m. 458. p.
9. Éble Gábor: 1895. 16. p.
10. U.o. 17-18. p.
11. U.o. 19. p.
12. U.o. 41. p.
13. U.o. 41-42. p.
14. U.o. 42. p.
15. U.o. 67. p.
16. Sonkoly Pál: 1971. 54. p.
17. V.ö. Kismarjai Konrád Emil: 1935.
18. Sonkoly Pál: 1971. 55. p.
19. Hölm József: /év nélk./ 7.p.
20. R. Várkonyi: 1970. 21. p.
21. Hölm: /év nélkül/ 7-8. p.
22. Éble: 1895. 50. p. V.ö. Harsányi Margit: 1932. 71. p.
23. R. Várkonyi: 1970. 21. p.

24. Hóman - Szegfű: 1943. VI. kötet 184. p.
25. U.o. 186. p.
26. O.L. P. 418. F.A. No. 6. V.ö. Implom: 1971. 45. p.
27. E.P.I. Pr. B. C. et S. I. kötet 1834 - 1756.
28. E.P.I. Iktatlan csomó 1974. Ezt az adatot Dr. Wagenhofer Ede kanonok bocsátotta önzetlenül rendelkezésemre, akinek módjában állt felkeresni az elekiek származási helyeit, és családtörténeti kutatásai során a multifingeni plébánia irattárában találta ezt az adatot.
29. O.L. P. 418. F. S. No. 54.
30. Magyarország története 1962. II. kötet 430. p.
31. U.o. 431. p.
32. Márki: 1893. 48. p.
33. Palugyai Imre: 1855. IV. kötet 430. p.
34. Márki: 1893. 48. p.
35. Márki: 1895. II. kötet 5. p.
36. U.o. 358. p.
37. E.P.I. Pr. B.C. et S. I. kötet
38. U.o.
39. Márki: 1895. II. kötet 368. p.
40. E.P.I. Pr. B.C. et S. I.
41. U.o.
42. U.o.
43. U.o.
44. Eperjessy Kálmán: 1966. 54. p.
45. U.o. 55. p.

Gazdaságtörténeti adatok

1. Corpus Juris Hungarici:1657-1740 36.p.
2. Szántó Imre:1965. 233.p.
3. Szántó:1960. 121 p. A demográfiai ugrás, az ország népességének fél évszázad alatti /legalább/ megkettőződése akkor érthető igazán, ha figyelembe vesszük, hogy ugyanezen idő alatt a német-római birodalom még kétszeresére sem növekedett, Franciaország és az Egyesült Királyság lakossága csak 20-25%-kal szaporodott az itáliai államoké, Spanyolországé és Portugáliáé még ennyivel se, Hollandiáé és Lengyelországa pedig jóformán alig emelkedett.
/Vekerdi: 1975. 63.p./
4. Georg Mester: 1975. 166. p. Német. Fordította: Abonyi Lajos
/A.L./
5. Palugyai: 1855. IV. 178. p.
G.E.P.I. Canonica Visitatio 1835. Latin. Fordította: Wagonhofer Ede /W.E./
7. Palugyai: 1855. IV. 178. P.
8. Scherer: 1941. 8.p. V.ö. Szilágyi: 1898. VIII. 105.p.
9. O.L. P. 418. F.O. No. 3.
10. O.L. P. 418. F.O. No. 71.
11. O.L. P; 418. F.O. No. 17.
12. Gaál Jenő: 1898. 108.p. A szerző az 1828. évi országos összeírással támaszkodott. /B.Á.L./ mikrofilm. másolat 21.doboz. Latin. Fordította: Dr. Borbély Mária. Az összeírás alapján Eleken kevert búzából 2214 2/6 árpából 3321 3/6 zabból 4428 4/6 mérővel termelt. A piaci árak: a kevert

buzaé 38 dénár, az árpáé 21, a zabé 20 dénár.

13. O.L.P. 418. F.S. No. 54.
14. O.L. P. 418. F.S. No. 55.
15. O.L.P. 418. F.S. No. 61. Itt kell megjegyezni, hogy az Elek története című könyvben /1974/ a kilenced összeírásokat pápai tizedlajstromként tárgyalják. A szerző csak a szekunder forrásokat vette figyelembe kellő kritika nélkül.
16. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1896. III.évf. 363.p.
17. O.L.P. 418.F.S.No.57. 1 kereszt= 15 kéve tavaszi gabonánál 5-8 kg, őszinél 8-15 kg.
18. O.L.P. 418.F.S.No.659.
19. O.L.P. 418.F.S.No. 65.
20. U.o.
21. O.L.P. 418.F.S.No. 24.
22. O.L.P. U.o.
23. Palugyai: 1855. IV. 178.p.
24. Palatinusz József. 1909. 23.p.
25. Scherer: 1941. 11.p.
26. Varga János: 1967. 83.p.
27. U.o. 90.p.
28. O.O.C. 59. Htt. Dep. urb. Tab. urb. Elek, Arad megye.
Possessionis Elek Puncta Urbarialis Conscriptio.
Német . Ford. A.L.

29. O.L. P. 418. F.A. No. 27. Latin. Vö. Implom: 1971.

85-86.p.

30. O.L. C. 59. Htt. Dep. urb. Tab. urb. Elek Arad megye

31. O.L. C. 59. U.o.

32. O.L. P. 418. F.S. No. 177.

33. O.L. P. 418. F.O. No. 19.

34. U.o.

35. Szántó: 1952. 271. p.

36. Révész László: 1956. 35. p.

37. U.o. 67.p.

38. U.o. 71.p.

39. Szántó: 1971. 57-58.p. V.ö. Történelmünk a jogalkotás tükrében 1963. 225. p.

40. Tóth Lajos: 1872. 64.p.

41. U.O. 66.p.

42. Márki: 1895. II. 384. p.

43. O.L. C. 59. Htt. Dep. urb. Tab. urb. Elek Arad megye

Urbarial Tabell der Ortschaft Elek 1771.

Német. Ford: A.L.

44. O.L. C. 59. U.o. Elek helységnek urbarialis tebellája.

45. Implom: 1971 . 91-98.p. V.ö. Szántó: 1971. 58.p.

Maday: 1962. 60-61.p. Dénes Györgyi 1965.

9-17.p.

46. O.L. C. 59. Htt. Urbarial Tabell der Ortschaft Elek

47. Karácsonyi János: 1896. 430.p.

48. O.L.C. 59. Urbarial Tabell der Ortschaft Elek 1771
U.o. Elek helységnek urbariális tabellája 1796
B.Á.L. mikrofilmtekercs 21. doboz 1828.
49. O.L.C. 59. Urbariál Tabell der Ortschaft Elek 1771
U.o. Elek helységnek urbariális tabellája 1796
B.Á.L. mikrofilmtekercs 21. doboz 1828.
50. Sándor Pál : 1960. 61. p.
51. Hanzó Lajos: 1960 . 21. p.
52. Révész László: 1956. 63. p.
53. Szabó István: 1965. I. 58-59. Mária Terézia-féle
összeírások alkalmával mutatkozó földtöbbletek
"remanentiális" vagyis maradvány földnek kell
tekinteni s az adóbázis csökkentésének elkerü-
lése végett a maradványföldekből új urbéres
jobbágytelkeket kell kialakítani.
54. Verzeichnis. E.P.I. I. kötet Német ford. A.L.
55. O.L.P. 418. F.L. No. 4.
56. Szentkereszty Tivadar : 1932. 13.p.
57. Implom: 1971. 85-86. p.
58. O.L.P. 418. F.T.No. 24.

1. rénes forint = 100 dénár = 60 krajcár

59. Az O.L.P. 418. F.S. No. 130. 143. szmú oklevelek
a bárány megváltására vonatkoznak, amelyből szin-
tén kilencedet adtak.
Egy bárány ára: 30 krajcár

60. Márki: 1895.II. 842.
61. Eckhart Ferenc: 1958. 88.
62. Márki: 1895II. 839 . p.
63. Echkert : 1958. 107.p.
64. Márki:1895. II. 839..p.
65. E.P.I. I. Kötet 1795.
66. Implom: 1971 81.p.
67. E.P.I. Canonica Visitatio 1835.
68. O.L. P. 418. F.T.No. 24. 1 Poszonyi mérő 62, 4984 liter
1 Poszonyi mérő= 4 véka.
69. U.O.
70. U.O.
71. Varga János: 1952. 60 .p.
72. U.O. 66.p.
73. U.O. 67.p.
74. U.O. 68.p.
75. Magyarország története, 1967. I. 422.
76. U.O. 423.p.
77. U.O. 432.p.
78. U.O. 432.p.
79. B.Á.L. mikrofilmtekercs 21. doboz
80. O.L.C. 59. Htt Dep urv. Tab. urb. Elek Arad megye 1845-701
81. U.O. A kiemelés tőlem A.L.
82. Szabó: 1965. 166.p.

83. Az áttelepülés idejéről két adat is van. Maday: 1960
153.p. Almáskamrás keletkezésének idejét 1844-re ad-
tálja, amit a szakirodalom is elfogad.
84. Implom: 1971. 101.p.
85. Marczali Henrik: 1892, 357.p.
86. U.O. 357.
87. Marczali művében az 1839. év szerepel az örökváltsági
szerződés elfogadásának évül azonban mint 1940 évi Vill.
törvényeik található a forrásokban.
88. Dr. Csepregi Imre volt pápai kamarás, elei isperes plé-
bános megírta a község betelepítésének 200. évforduló-
Elek község története ami elsősorban egyház jellegő,
de gazdaságtörténeti adatokat is tartalmaz. kézirat I.P.I.
89. Implom: 1971. 154-155.p.
90. Tóth Lajos: 1872. 25.p.
91. Implom: 1971. 155.p.
92. A tagosítás során az egy község határában szétszórta-
fekvő, de egy személy tulajdonában lévő birtokparcel-
lákat a határ birtokviszonyainak újrendezésével egy vagy
egynéhány tagba vonták össze. Szabó: 1965, I. 210.p. Vö.
Dr. Báró Malcomes Béla: 1972. 161.p.
93. O.L. C. 59. Htt. Dep. urb. 1845-701
94. E.P.I. Pr. B.C. ezS. I. Kötet

- 95. U.O.
- 96. U.O.
- 97. Hanzó Lajos: 1959. 24.p.
- 98. U.O. 25.p.
- 99. U.O
- 100. Implom:1971. 229-232.p.
- 101. Scheret: 1938. II. 428.
- 102. E.P.I. Pr. C.et. S. III.-IV. kötet
- 103. Hanzó: 1959. 27.p.
- 104. Dr. Illésy János: 1900. 10p.
- 105. Mérei Gyula: 1948. 13.p.
- 106. Dankó Imre: 1963. 11. p.
- 107. Illésy: 1900. 10.p.
- 108. Dankó: 1963. 11.p.
- 109. Szántó: 1952. 226.p.
- 110 Schefer: 1941. 28.p.
- 111. E.P.I. Pr. B.C.-et S. IX. kötet..

Népesedés és szociális helyzet

1. Az egyházi anyakönyvek kezelésében és forrás-
értékének meghatározásához nagy segítséget
nyújtottak a Dávid Zoltán 1961-1962, Kováts
Zoltán - Cs.Tóth Péter 1961-1962, Kováts
Zoltán 1966. munkái.
2. Kápolnai István : 1961-1962. 91. p.
3. E.P.I. Születési és halotti anyakönyvek 1734-
-1844.
4. Kápolnai : 1961-1962. 115.p.
5. Kováts Zoltán : 1966. 131. p.
6. Rédei Jenő: 1960. 8.p.
7. Kováts - Cs. Tóth : 1961-1962. 80.p.
8. U.o. 81.p.
9. Éble Gábor : év nélkül 28. p.
10. E.P.I. Pr. B.C. et. S. I. kötet
11. Márki: 1895. II. 341. p.
12. E.P.I. Pr. B. C. et. S. I. kötet
13. U.o.
14. U.o.
15. U.o.
16. Rédei: 1960. 226. p.
17. Danyi Dezső: - Dávid Zoltán : 1960. 5.p.
18. U.o. Megjelent az 1960. évi népszámlálási soro-
zat köteteként. "... Hiányzik továbbá, illetve
a második világháború idején semmisült meg Abauj,
Arad ..... megye összesítése" 17.p.
19. E.P.I. Pr. B.C.et S. II. kötet
20. U.o.
21. U.o.
22. Georg Mester : 1975. 166.p. Német. Ford. A.L.

23. E.P.I. Historia Domus latin ford. W.E.
24. Tilkovszky Lóránt: 1955. 45. p.
25. Fényes Elek: 1839. IV. 467. p. Az előszóban írja:
"a népesség pedig általánosan az 1830-iki esztendőről
van felvéve. Mégis lehetetlen volt elkerülni, hogy a
számokat hozzávetőleg ne tegyem ki, és így matemati-
kai bizonyosság nem lehet." Nagy Lajos: 1828 - 29.
Közli Danyi - Dávid: 1960. 381. p. 1973-ban az 1-2
évesek összhálálozása 5,1 %, 1828-ban az 1-2 évesek
az összhálálozás 60,3 %-át tették ki.
26. Palugyai: 1855. IV. 364-366. p.
27. E.P.I. Canonica Visitatio 1835.
28. Tilkovszky: 1955. 42. p.
29. Scherer: 1938. II. 441. p.
30. E.P.I. Pr. C. et S. III. kötet
31. Szilágyi: 1898. IX. 250. p.
32. E.P.I. Pr. C. et S. III-IV. kötet
33. Historia Domus E.P.I. latin ford. W.E.
34. Oláh Andor: 1956. 112. p.
35. Maksay Ferenc: 1961-62. 31. p.
36. Bencze József: 1966. 246. p.
37. U.o. 247. p.
38. U.o. 248. p.
39. E.P.I. Canonica Visitatio 1835.
40. Sonkoly Pál: 1971. 38. p.
41. Haan Lajos: 1870. 140. p.
42. Eperjessy Kálmán: 1963. 26. p.
43. U.o.
44. Csepregi Imre: Heimatkunde 26. p.
45. Eperjessy: 1966, 85-86. p.

Kultúrtörténet.

1. E.P.I Pr. B. C. et S. 1. kötet
2. Mészáros István: 1968. 125. p.
3. U. o. 125. p.
4. Oltványi Pál: 1884. 8.p.
5. Csepregi Imre: 1924. 63. p.
6. Pr. B.C. et S. 1.kötet. V.ö. Márki: 1895. II. 306. p.
7. U. o.
8. U. o.
9. E.P.I. Pr. B. C. et S. 1. kötet
10. Magyarország helységeinek 1773-ban történt hivatalos összeírása 12 - 18.p.
Mária Terézia 1769. november 8-i utasítása alapján a Helytartótanács falvankint összeíratta a szűkebb értelemben vett Magyarországon a papok és a tanítók számát. E szerint az országban összeírt 8726 mezővárosban és faluban 4503 lelkészt és 4421 tanítót írtak össze. A községek felében sem pap sem tanító nem volt. A 490 mezővárosban 551 tanító volt, s a falvak mintegy 20%-ában is két néha három tanítót találunk, a felekezeti összetételnek megfelelően. Ez azt jelenti, hogy a 8236 faluból kerekén 5000-ben nem volt tanító, azaz a falvak mintegy 60%-ában.
/ Benda Kálmán: 1976. 54.p. /
11. Márki: 1895. II. 765.p.
12. U. o.
13. U. o.
14. U. o.
15. U. o.
16. Márki: 1895: 766.p.
17. Mészáros: 1968. 126.p.

18. U. o. 1272.p.
19. U. o.
20. Márki: 1895. II. 764.p.
21. U. o.
22. E.P.I. Pr. B.C. et. S. 1.kötet
23. U. o.
24. O.L.P. 418. F. T. No.24.
25. U. o.
26. U. o.
27. Márki: 1895. II. 764.p.
28. Szentkereszty: 1932. 13.p.
29. O.L. P. 418. F.A. No.21.
30. E.P.I. Pr. B.C. et. S. 2.kötet
31. E.P.I. I. iktatlan csomó. Évenkénti felmérések.
32. Oltványi: 1884. 14.p.
33. E.P.I. Canonica Viriatio 1835.
34. E.P.I. Verzeichnis 1831 Német. Ford, A.L.
35. E.P.I. Canonica Viriatio 1835
36. U. o.

A Falusi szervezet és működés

1. E. P. I. Pr. B. C. et S. I. kötet
2. u. o.
3. O. L. P. 418. F. A. No. 24.
4. O. L. C. 59. Htt. Dep. urb. Tab. urb. Elek, Arad megye
5. O. L. P. 418. F. T. No. 24.
6. suplan: 1971. 97. p. V. ö. Iványi Emma: 1952.
110. p.
7. Maday Pál: 1963. 12. p.
8. Scherer: 1938. I. 345-346. p.
9. Maday: 1963. 8. p.
10. u. o. : 10. p.
11. u. o.: 13.p.
12. Iványi: 1952. 104. p.
13. U. o. 104. p.
14. Maday: 1962. 93. p.
15. U. o. 94. p.
16. O. L. P. 418. F. D. No. 19.
17. O. L. C. 59. Htt. Dep. urb. Tab. urb, Elek, Arad megye
18. Maday: 1963. 15.p.
19. E. P. I. I. kötet Verzeichniss 1788. Német. Feret A. LI
20. Maday: 1963. 15. p.
21. Iványi : 1952. 106. p.
22. O. L. P. 418. F. T. No. 24.
23. Palugyai: 1955. IV. 375. p.
24. O. L. P. 418. F. T. No. 24.
25. Palugyai: 1855. IV. 375.

26. O. L. P. 418. F. T. No. 24.
27. 4. o.
28. Implan: 1971. 93. p.
29. O. L. P. 418. F. T. No. 24.
30. Banner János: 1930. 38. p.
31. Maday: 1962. 62. p.
32. Eckhart Ferenc: 1954. 131. p.
33. O. L. P. 418. F. P: No. 2 O.

Bibliográfia

Acsády Ignác: A magyar birodalom története /1490-1903/ II. befejező kötet év nélkül.

A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848-1914 I.II. kötet. Szerkesztette: Szabó István
Budapest, 1965.

Banner János: Adatok a XVIII. sz-beli falusi életből.
Népünk és nyelvünk 1930.évi 1-2 és 3-5 szám.

Banner János: Adatok Békés megye településföldrajzához.
Föld és ember 1922. évi 2. szám

Dr. Malcomes Béla: Magyar mezőgazdaság
Budapest, 1942.

Bencze József: Az utolsó Vas-megyei ember és állatgyógyításról
Vasi Szemle 1966. 2. szám

Benda Kálmán: A felvilágosodás és a paraszti műveltség a XVIII. századi Magyarországon.
Valóság 1976. 4. szám 54-62 p.

Corpus Juris Hungarici 1657-1740

Csepregi Imre: Elek története 1724-1924
Kézirat az eleki plébánia irattárában.

Csepregi Imre: Heitmatkunde
1924. Kézirat az eleki plébánia irattárából.

Dankó Imre: Gyulai vásárok
Gyula, 1963.

Danyi Dezső-Dávid Zoltán: Az első magyarországi népszámlálás 1784-1787. Megjelent az 1960. évi népszámlálási sorozat kötetenként.
Budapest, 1960.

- Dávid Zoltán: Magyarország népessége a XVII.-XVIII. század fordulóján /Népességtörténeti forrásaink értékelése/
Történeti Statisztikai Évkönyv
1961.-62. 217-258 p.
- Dénes György: Orosháza község 1772. évi urbéri szerződése.
Szántó Kovács Múzeum Évkönyve 1963-64.
Orosháza, 1965.
- Eckhart Ferenc: A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon
1780-1815
Budapest, 1958.
- Eckhart Ferenc: A földesuri büntetőbiróságot a XVI.-XVII. században
Budapest, 1954.
- Elek története: Szerkesztette: Csipes Antal
Elek, 1974.
- Eperjessy Kálmán: A magyar falu története
Budapest, 1966.
- Eperjessy Kálmán: Békés megye az első katonai felvétel /1782-1785/
ország leírásában
Körös Népe, 1963. IV. sz.
- Eperjessy Kálmán: Városaink múltja és jelene
Budapest, 1971.
- Éble Gábor: A Harruckern és a Károlyi család
Budapest, 1895.
- Éble Gábor: Gróf Károlyi Ferenc élete és kora /év nélkül/
Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára
Pest. 1851.
- Fényes Elek: Magyarországnak, s a hozzácsatolt tartományoknak mostani
állapotja statisztikai és geographiai tekintetben IV.
kötet. Pest, 1839.

Föglein Antal dr.: A „Conscriptio Josephina” sorsa

Levéltári Közlemények IX. évf.

Budapest, 1931.

Fügedi Erik: Békéscsaba újratelepítése

Békési Élet 1969. 1. szám. 56-65. p.

Gaal Jenő: Arad vármegye és Arad szabad királyi város közigazdasági,
Közigazgatási és közművelődési állapotának leírása.

Arad, 1899.

Georg Mester: Kinderlieder, Sprüche und

Spiele der Deutschen in Elek

Budapest, 1975.

Haan Lajos: Báró Harruckern Ferenc udvara

Gyula 1743-1758 években

A Békés vármegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat Évkönyve

Gyula, 1888.

Haan Lajos: Békés vármegye hajdana

Pest, 1870.

Hanzó Lajos: A délalföldi Károlyi uradalom gazdálkodása a XIX. század derekán

A Szántó Kovács Múzeum Évkönyve

Orosháza, 1960. 1-94. p.

Hanzó Lajos: Feudalizmuskori árutermelés és iparfejlődés Békés megyében

Gyula, 1959.

Harsányi Margit: Harruckern és Békés vármegye újratelepítése

Magyar gazdák Szemléje 1932.

63-74. p.

Hoffmann Tamás: A településtörténet határai

Valóság, XVI. évf. 1973. 12. szám 1-15. old.

Hóman S. Szekfü: Magyar történet 6.

Budapest, 1943.

Hóhn József: A viharsarok településviszonyai és első mozgalmainak
sajtóvisszhangja

TIT Békés megyei szervezete

Békéscsaba, /év nélkül/

Dr. Illésy János: Városszabadalmak jegyzéke

Budapest, 1896.

Implom József: Olvasókönyv Békés megye történetéhez II. 1695-1848.

Békéscsaba, 1971.

Karácsonyi János: Békés vármegye története I-III.

Gyula, 1896.

Karácsonyi János: Éble Gábor: A Harruckern és a Károlyi család

Századok 1895.

Kápolnai István: Adalékok a XIX. század népmozgalmához

Történeti Statisztikai Évkönyv 1961-62. 90-120. p.

Kismajori-Konrád Emil: Harruckern György báró és telepítése

Gyula, 1935.

Kovács Alajos: Magyarország népességének fejlődése a török uralom
megszünte óta

Budapesti Szemle 1919. 506. sz.

Kovács Géza: A majorsági gazdálkodás kialakulása Arad megyében a
XIX. sz. elején

Agrártörténeti Szemle, 1963. 4. szám 510-525. p.

Kovács Zoltán: A magyarországi népességi reprodukció kérdése és a
XVII-XIX. századi családi rekonstrukciós vizsgálatok
eredménye

Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei

Szeged. 1966.

- Kováts Zoltán - Cs. Tóth Péter: Csurgói Jobbágycsaládok demokrá-
fiai viszonyai /1720-1950/
Történeti Statisztikai Évkönyv, 1961-62. 48-85. p.
- Kováts Zoltán: Somogy megyei népessége a XVII-XVIII. század for-
dulóján, Kaposvár, 1969.
- Kristó Gyula: - Székely Lajos: Tanulmányok Békéscsaba történeté-
ből, Békéscsaba, 1971.
- a./ Sonkoly Pál: Az újjáéledt Csaba 37-57. p.
- b./ Szántó Imre: Békéscsaba úrvéri viszonyai a XVIII-XIX. szá-
zadban, 57-77. p.
- c./ Tábori György: Békéscsaba településének fejlődése 91-105. p.
- Léderer Emma: Régi magyar úrmértékek
Századok, 1923. 123-157. p.
- Ludovicus Nagy: Notitiae Politicae Geographio Statisticae
Pest, 1828-29.
- Maday Pál: Békés megye városainak és községeinek története
Békéscsaba, 1960.
- Maday Pál: Falusi tisztségviselők hivatali esküje a gyulai
uradalomban. Acta Universitas Szegediensis de
Attila Jozsef Nominat, Acte Juristice et politica
Tomus X. Fasciculus 2. Szeged, 1963.
- Maday Pál: Szarvas története
Szarvas, 1962.
- Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása
Kiadja a Magyar Békeküldöttség 1920.
- Magyarország története, Egyetemi tankönyv II. kötet.
Budapest, 1962.
- Magyarország története I. kötet /2. részben átdolgozott és bővi-
tett kiadás/ Budapest, 1967.

Magyarország történeti demográfiája

Szerkesztette: Kovacsics József

Budapest, 1963.

Magyar Statisztikai Zsebkönyv

Budapest, 1975.

Maksay Ferenc: Szentgál népesedési viszonyai a feudalizmus korának végén

Történeti Statisztikai Évkönyv, 1961-62.

22-47. p.

Marczali Henrik: A legújabb kor története 1825-1880.

Budapest, 1892.

Marczali Henrik: A magyar birtokviszonyok 1711-1740.

Budapesti Szemle 1897. 250. szám 1-26. p.

Márki Sándor: Arad vármegye és Arad szabad királyi város monographiája I-II. kötet

Arad, 1895.

Márki Sándor: Péro lázadása

Értekezések a történettudományok köréből

XV. 11. 1893.

Mendöl Tibor: Általános településföldrajz Budapest, 1963.

Mérei Gyula: Mezőgazdaság és agrártársadalom,

Budapest, 1948.

Mészáros István: A magyar nevelés története, 1790-1848.

Budapest, 1968.

Oláh Andor: A Békés vármegyében pusztító ragadós nyavalyák története, Körös Népe Békéscsaba, 1956. I. szám 86 - 126. p.

Oltványi Pál: A népoktatásügy Magyarországon a múlt s jelen időben, Szeged, 1884.

Palatinus József: Békés vármegyei nemes családok története

Budapest, 1909.

- Palugyai Imre: Magyarország története, földirati, s állami leg-
ujabb leírása, Pest, 1855.
- R. Péter Katalin: Vita a jobbágháztartások vizsgálatának módszer-
tani kérdéseiről.
Történelmi Szemle 1961. IV. évf. 3. szám 364 -
369. p.
- Dr. Ráth Zoltán: Népünk korviszonyai és halálozási statisztikánk
Budapest, 1893.
- Rédei Jenő: A születések és halálozások alakulása a XIX. és
a XX. században Európában és Magyarországon.
Budapest, 1960.
- Sándor Pál: Rezi község földbirtokstatisztikája a katasz-
teri felvételek tükrében. Történeti Statiszti-
kai Évkönyv, 1960. 59 - 87. p.
- Sándor Pál: Ujabb adatok a paraszti földbirtoklás kérdése-
hez a XIX. század első felében. Történelmi Szem-
le, 1961. IV. évf. 2. szám 180 - 196. p.
- Scherer Ferenc: Békés vármegye társadalma Gyula, 1941.
- Scherer Ferenc: Gyula város története I-II. kötet
Gyula, 1938.
- Spira György: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyar-
országon 1711 - 1790. Budapest, 1952.
- a/ Iványi Emma: A földesurakat kiszolgáló parasztok
101 - 117. p.
- b/ Szántó Imre: A majorsági gazdálkodás uralkodóvá válása
221 - 299. p.
- c/ Varga János: A parasztság állami kizsákmányolása a XVIII.
század első felében. 49 - 77. p.
- Szabó István: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből,
Budapest, 1948.

- Szántó Imre: Egy dunántúli falu Alsópáhok története
Budapest, 1960.
- Szántó Imre: Magyarország története 1526 - 1790. /kézirat/
Szentkereszty Tivadar: Békés vármegye népoktatásának története
Békéscsaba, 1932.
- Szentkláray Jenő: Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből
Temesvár, 1879.
- Szilágyi Sándor: A magyar nemzet története VIII - IX. kötet
Budapest, 1898.
- Tagányi Károly: Az 1828-i összeírás végleges eredményei
Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1896. III. évf.
110 - 114. p.
- Tilkovszky Lóránt: Az 1831. évi parasztfelkelés Budapest, 1955.
- Tóth Lajos: Urbéri kalauz Pest, 1872.
- Történelmünk a jogalkotás tükrében, Budapest, 1963.
- Varga János: A jobbágyi földbirtoklás típusai 1767 - 1848.
Budapest, 1967.
- R. Várkonyi Ágnes: Agrárstruktúra és a földbirtok birtokbavételé-
nek problémái Magyarországon a török 1 kiűzése
után. Történelmi Szemle, 1970. XIII. évf. 1.
szám 21-36. p.
- Vekerdi László: Önkény és értelem
Valóság, 1976. 4. szám 62 - 73. p.
- O. L. p. 418. Károlyi Család levéltárának Horruckern anyagának
fascikulus A, D, O, p. S, T.
- O. L. C. 59. Helytartótanács Departamentum urbaniale Tatellae
urbariales Elekre vonatkozó adatai
- B. A. L. Mikrofilmtekercs 21. 611 doboz. Az 1828. évi
összeírás
- E. P. 1. iratai

I. kötet iktatlan iratok 1774-1835. Protocollum
Baptisatorum Copulatorum et Sepultorum

I. kötet 1734 - 1757.

II. kötet 1758 - 1815.

Protocollum Baptisatorum Parochiae Elekiensis

III. kötet 1815 - 1828.

IV. kötet 1828 - 1846.

Protocollum Copulatorum et Sepultorum Parochiae
Elekiensis

III. kötet 1815 - 1835.

IV. kötet 1835 - 1849.

Canonica Visitatio 1835.

Rövidítések

E.P.I. Eleki Plébániai Irattár

Pr.B.C.et S. Protocollum Baptisatorum Copulatorum et
Sepoltorum

O.L.P.418. Országos Levéltár, a Károlyi család levéltá-
rának Harre~~u~~ickern anyaga

O.L.C59.~~N~~.Htt. Orsz~~h~~ágos Levéltár, Helytartótanács De-
partamentum Urbariale, Tabella^e~~n~~ urbariales.

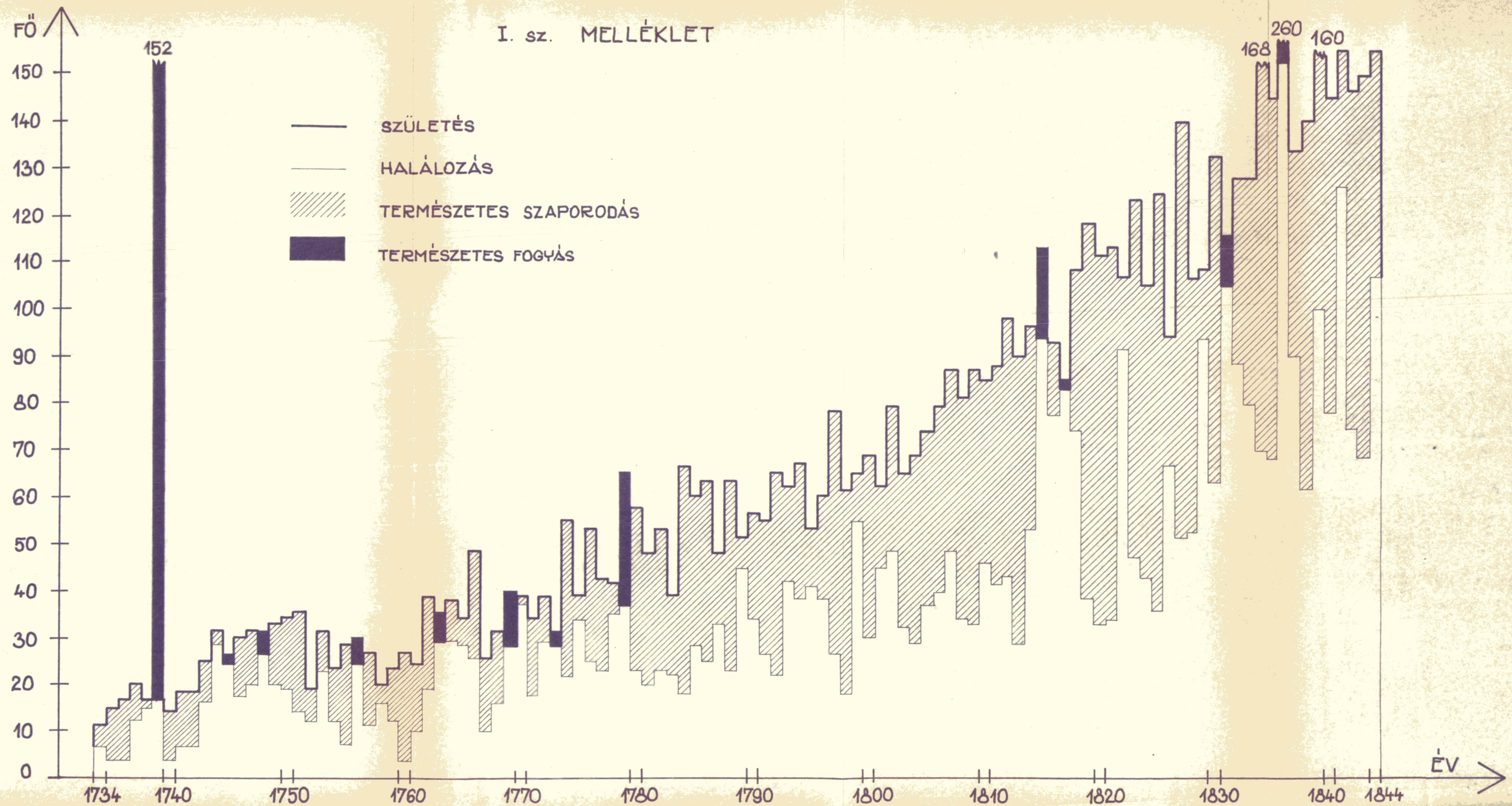
B.Á.L. Békés megyei Állami Levéltár, Gyula

P. pagina

U.o. Ugyanott.

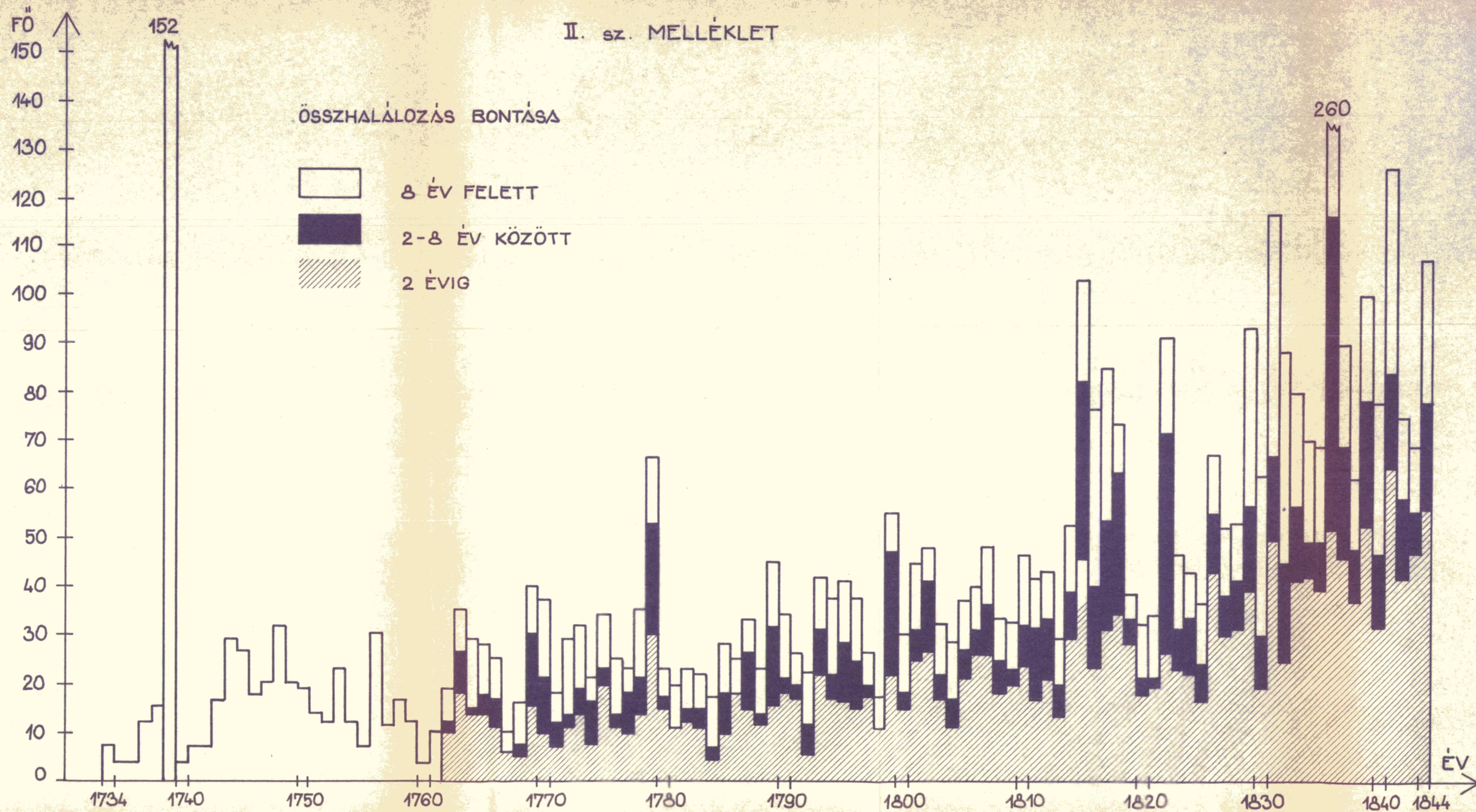

I. sz. MELLÉKLET

II. sz. MELLÉKLET

Tartalomjegyzék

Bevezetés	I-II.
A község megszállítása	1-18.
Gazdaságtörténeti adatok	19-61.
Népesedés és szociális helyzet	62-75.
Kulturtörténet	76-90.
A falusi szervezet és biraskodás	91-98.
Jegyzetek	99-113.
Bibliográfia	114-122.
Rövidítések	123.
Mellékletek	124-125.
Tartalom	126.

15-65/1976. bksz.

Dr. Szántó Imre elvtársnak
tszv. egyetemi tanár

Tárgy: Abonyi Lajos
doktori szigorlata.
Melléklet: 1 db disszertáció

H e l y b e n

Professzor Elvtárs!

Mellékelve Abonyi Lajos: Fejezetek Elek község történetéből
1724-1845.

című doktori értekezését tisztelettel felkérem, hogy azt megbírálni
sziveskedjék. Legyen szabad Professzor Elvtárs szives figyelmét fel-
hívnom tanácsülésünk ama határozatára, amely a bírálat elkészítésének
és benyújtásának legkésőbbi határidejét a kézhezvételtől számított
harmadik hónap utolsó napjában állapította meg.

A mellékelte értekezést a bírálat elkészítése után sziveskedjék átadni
tanszéke könyvtárosának leltárba vétel és a könyvtárban való elhelye-
zése céljából.

Szeged, 1976. máj. 4.

Cs. János

dékan

A kiadmány hiteles:

Dr. Szántó Imre

előadó

Kapták: Dr. Szántó Imre professzor
Dr. Kristó Gyula docens társbíró
tanszéki könyvtáros
tanszéki könyvtáros